

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

IV. évfolyam 1. szám

Kolozsvár

2006

ÉRDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

4. évfolyam 1. szám

Kolozsvár
2006

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Horváth István

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Gábor Kálmán, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Kuczi Tibor,
Lengyel György, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Benedek József, Csepeli György, Ladányi János,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Némedi Dénes, Tamás Pál

Szerkesztőségi titkár

Kiss Zita

lvásószerkesztő

Simon Boglárka

Korrektor

Márton Éva

Borítóterv és DTP

Módi István-Hunor

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Tipografiei, 12 / 1, RO-400101 Cluj-Napoca

Telefon. +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: kiss_zita@yahoo.com

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană • Nyomtatta a Gewalt Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Illyés Közalapítvány a Határon Túli Magyarorságot

Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány

MTA – Határon Túli Magyar Tudományosságért Program

ISSN: 1583-6347

Tartalom

Csata Zsombor, Dániel Botond, Pop Carmen: Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon	7
Petrovici Norbert: Paternalista menedzserizmus. Hatalmi viszonyok a román politikai elit körében a 80-as évek végén és a 90-es évek elején	29
Telegdy Balázs: A szociális problémák térbeli strukturálódása – avagy hatékonyak-e a romániai fejlesztési régiók a szociális problémák kezelése szempontjából?	49
Gál Katalin: Partikuláris versus periférikus Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái	75
Kiss Zita: „Ez a mi otthonunk” – kolozsvári fiatal párok lakáskultúrája	95
Bocskor Éva: Hargita megye lakosságának egészségi állapota az egészségügyi szolgáltatások jegyében	115
Telegdy Balázs: Az autonómia és a liberális pluralizmus dilemmái a közép-európai magyarok törekvésein példázva	139
Sumarul studiilor	143
English Abstract	145
Visszapillantó	147

Csata Zsombor–Dániel Botond–Pop Carmen Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon

Tanulmányunkban az oktatási rendszer és a munkaerőpiac kapcsolatára figyelünk a rendszerváltás utáni oktatáspolitikai és szerkezeti változások fényében. Szűkebb értelemben a pályakezdő diplomások munkaerőpiacon való elhelyezkedését vizsgáljuk a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjeinek körében. Csata Zsombor szociológus, egyetemi tanársegéd a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékén; e-mail címe: csatazsombor@yahoo.com. Dániel Botond szociológus; e-mail címe: danielbotond@gmail.com. Pop Carmen szociológus, Egyetemi Fejlesztési Központ munkatársa; e-mail címe: lcarmen@staff.ubbcluj.ro

Legfontosabb kutatási problémánkat azon *strukturális tényezők* feltárása jelenti, amelyek az intézményes oktatásból a munkaerőpiacra való átmenet jelenségét határozzák meg. Röviden megvizsgáljuk az oktatási rendszer szerkezetét, illetve hipotézist fogalmazunk meg arra vonatkozóan, hogy a romániai oktatási rendszer szerkezete milyen munkába történő átmenetet valószínűsít. Továbbá elemezzük az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti szinkronitást, illetve az oktatáspolitikai szerepét a fiatalok ezen átmenetének zökkenőmentesebbé tételében. Végül arra térünk ki, hogy az *egyének*, a fiatal pályakezdő diplomások hogyan alkalmazkodnak a strukturális kényszerítő hatásokhoz, hogyan írható le az egyetemet végzett fiatalok pályára állásának általános gyakorlata.

A tanulmány empirikus hátterét a romániai oktatási minisztérium adatai, a nemzetközi összehasonlító jelentések, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzőseinek adatbázisa biztosítja.

A FIATALOK MUNKÁBA ÁLLÁSÁNAK GLOBÁLIS KONTEXTUSA

Amikor az intézményes oktatásból a munka világába történő átmenet jelenségének lokális vonatkozásait vizsgáljuk, két fontos makrotársadalmi változást és az általuk teremtett globális kontextust is szem előtt kell tartanunk. Az átalakulás globális trendjeit a tudás alapú társadalom térnyerése váltja ki, amely maga után vonja a gazdasági szerkezet átalakulását is. A tudás növekvő fontossággal bír, a vállalati versenyben létrehozva egy újfajta szervezettípust, amelyet Sveiby (2001:75) tudásszervezetnek vagy tudásvállalatnak nevez. Ezek a szervezetek alkotják az úgynevezett tudásintenzív/információintenzív szektort. A szervezeteken belüli tudásmegosztás/előállítás kérdésével külön szakterület, a tudásmenedzsment kezdett foglalkozni.

A tudásszervezetekben a dolgozók nagy része tudást használ, vagy állít elő. Őket nevezi a szakirodalom *tudásmunkásoknak* vagy *aranygallérosoknak*,¹ mivel a szellemi, de végrehajtott munkát

1. A fogalmat először Robert E Kelley, a Carnegie Mellon University professzora használta, a hasonló címet viselő könyvében (1985), amelyben ennek az új típusú munkavállalónak az igazgatásáról írt. Ugyanakkor használta az *aranygalléros menedzser* kifejezést is azokra, akik az új típusú munkásokat irányítják. – www.worldwidewords.org

végző fehérgallérosokkal szemben kreatív, alkotó munkát végeznek. A tudásmunkások elsősorban a döntéshozatal feltételeit megteremtő információk összegyűjtésével, elemzésével, kombinálásával és kommunikálásával foglalkoznak. Az ők munkájuk generálja a szervezet bevételeinek nagy részét. A *tudásmunka* a problémák megoldására irányuló, ezért szükségletvezérelt, többnyire eseti és kreatív természetű. Végzéséhez elsősorban jó elemzőkészségre, rugalmasságra és kreativitásra van szükség; ezen készségek megőrzéséhez és fejlesztéséhez elengedhetetlen a folyamatos önképzés, a fejlődési lehetőségek kihasználása. A tudásmunkát végző szakemberek száma egyre nő, s a szolgáltató iparágon túl a tudásmunkások „beszivárognak” a hagyományos termelő tevékenységet folytató szervezetek életébe is.

A tudás alapú társadalom megváltozott munkaerő-piaci kihívásai kihatnak az iskolából a munka világába való átmenetre is. A növekvő igények miatt a tudásmunkát végzők társadalmi reprodukciója, képzése is szükségessé vált, amely az oktatási rendszerrel szemben támasztott új elvárásokat, míg a munkaerőpiac folyamatos újjászerveződése a munkavállalók, illetve a munkaerőpiacra belépni kívánó fiatalok számára jelent újfajta kihívást. Jellemzővé vált a munkahelyi életutak individualizálódása, a foglalkozási életpálya során egyre markánsabban érvényesülő rugalmasság és az ezt övező fokozottabb kockázati teherviselés (Beck 1999, Chisholm 1999). Ebben a kontextusban, a stabil alkalmazási lehetőségek megszűntével, az átmenet forgatókönyve kevésbé előrejelezhető, ezért egyre több fiatal késlelteti a munkaerőpiacra való kilépést, az új kihívásokra az oktatási rendszerben való bentmaradással válaszolnak (Galasi–Timár–Varga 2001, Krahn–Lowe 1999). A munkábaállás idejének kitolódásával meghosszabbodott ifjúsági életszakaszról, tágabb értelemben pedig ifjúsági korszakváltásról beszélhetünk (Gábor 2004).

A másik fontos makrotársadalmi változás, amivel számolnunk kell, a posztoszocialista régió országaira jellemző gazdaságpolitikai irányváltás. A rendszerváltás következtében a központilag koordinált munkaerő-allokáció redisztributív rendje helyébe piaci logika szerint működő, kereslet és kínálat által meghatározott gazdasági rend lépett, amely a munkaerőpiacot is jellemzi, és ezáltal a munka világába való átmenetet is meghatározza.

A MUNKAERŐPIACRA VALÓ ÁTMENETET MEGHATÁROZÓ STRUKTURÁLIS TÉNYEZŐK

Az oktatási rendszerből a munkaerőpiacra való átmenetet három fontos strukturális tényező befolyásolja. Ezek egyike maga a munkaerőpiac szerkezete, amely meghatározza a különböző elérhető munkahelyek típusát, a munkaerő kiválasztásának módozatait az alkalmazás során, stb. A másik fontos tényező a kibocsátó oktatási rendszer szerkezete és tartalmi jellemzői: ezek az oktatásban megszerzett tudás típusát és minőségét határozzák meg, illetve irányt mutatnak a munkaadók számára bizonyos formális képesítések kiosztásával. A harmadik fontos tényező az állami oktatáspolitika, amely elsősorban azt mutatja meg, hogy az állam milyen formában képzeli el az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti moderálást.

Munkaerő-piaci elméletek és oktatáspolitikai modellek: A munkaerőpiac szerkezetére vonatkozóan különböző közgazdasági iskolák fejtették ki elméleteiket.² A munkaerőpiaci szegmentáció

2. A munkaerő-piaci elméletek részletes áttekintését lásd Polónyi István 2002.

megközelítései közül megemlíthetjük az institucionalisták külső-belső felosztását, a duális/szegmentált munkaerő-piaci elméletben a primérfelső/primérszó/szekundér szférák elkülönítését,³ továbbá a munkaerőpiac egyes elméletalkotók által foglalkozásspecifikus részpiacokra való felosztását. Vizsgálatunk tárgya, valamint a rendelkezésre álló empirikus adatok elsősorban az institutionalista iskola külső-belső felosztásának alkalmazását teszi lehetővé.

Az institucionalisták szerint a piacot nemcsak a kereslet és kínálat törvényei befolyásolják, ahogyan azt a neoklasszikus közgazdászok gondolták, hanem különböző gazdasági és gazdaságon kívüli intézmények is. Ezért, a munkaerőpiacot elemezve, megkülönböztetik a külső és belső munkaerőpiacot. A belső munkaerőpiac olyan adminisztratív egységet jelent, amelyben a munkaerő allokációját és bérezését adminisztratív intézkedések és szabályozók irányítják. A külső munkaerőpiacon ezzel szemben ezen folyamatokat közvetlenül gazdasági (piaci) tényezők határozzák meg. A belső és külső munkaerőpiac kapcsolatban áll egymással: a közöttük lezajló mozgások be- és kilépési „kapukat” hoznak létre, a be- és kilépő munkások a külső munkaerőpiac hatása alatt állnak. A belső munkaerőpiac szabályai a bent lévő munkaerő számára különböző jogokat, privilégiumokat biztosítanak. Ezek közül a legfontosabb az alkalmazás folytonossága, ami megvédi őket a külső munkaerőpiacon lévő közvetlen versenytől. A különböző ágazatok és foglalkozások belső munkaerőpiacának szerkezete eltérő: különbözik egymástól a bejutás lehetősége, a belső karrierek hosszúsága és egyéb tényezők szerint. Feltételezésünk szerint a jelen esetben a fiatal diplomások munkaerőpiacra való kilépésekor elsősorban az állami szektor ágazatai (például a tanügy, egészségügy, adminisztráció) rendelkeznek belső munkaerőpiaci sajátosságokkal.

Az állami oktatáspolitikai elsősorban az oktatási rendszer szerkezetén keresztül befolyásolhatja az intézményes oktatásból a munkaerőpiacra való átmenet folyamatát. Arra vonatkozóan, hogy az egyes országok foglalkoztatás- és oktatáspolitikája mennyire intézményesített formában képviseli el az oktatás és a munkaerőpiac közötti mediálást, a nemzetközi szakirodalom több forgatókönyvet említ. Az egyik a minimális beavatkozás elvét hirdeti, és a piacra bízza az oktatás és a foglalkoztatás közötti összhang megteremtését, ezzel szemben a másik egy szervezettebb, szabályozottabb átmeneti rendszer híve. Az európai kontinentális modell mindkét változata a 19. század eleji – Humboldt és Napóleon nevéhez fűződő – reformok során alakult ki a középkori egyetemi oktatás modernizálása nyomán, de gyökeresen különböző egyetemi rendszerek kialakulásához vezetett. A két modell – amelyek alapját mindkét esetben nagy felsőoktatási modellek jelentik – elsősorban a felsőoktatás küldetéséről, illetve a bürokrata szerepéről kialakított kép tekintetében különbözik egymástól.

A klasszikusnak is nevezett modell Humboldt liberális eszméinek hatása alatt alakult ki. Humboldt szerint a nevelésnek egyszerűen csak az általában vett embert kell formálnia anélkül, hogy az állam közvetlen szolgálatára ösztönözne. Ezért határozottan elutasította a frissen modernizált porosz állam konkrét, tartalmi beavatkozását a nevelési, oktatási és általában a szellemi szférába

3. Fontos megjegyeznünk, hogy a szakirodalomban a primér-szekundér-terciér fogalmak az egyes gazdasági szektorok megjelölésére is szolgálnak (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatások). Az általunk említett megközelítés szerint azonban a primér szektorba tartoznak „a nagyvállalatok és/vagy a szervezett szakmák dolgozói, akikre a viszonylag magas fizetés, a jobb munkakörülmények, a nagyobb munkahelyi-foglalkozási stabilitás, nagyobb előrejutási esélyek jellemzők. Ezzel szemben a szekundér szegmentumba tartozókra – akik a vállalatok közötti munkaerőpiacon jelen lévő munkaerő többségét teszik ki – a kisebb fizetés, rossz munkakörülmények, a munkahelyi mobilitás, az előrejutás (felemelkedés) csekély esélyei jellemzők. Ide tartoznak a diszkriminált dolgozók is, akiket 'külső' jegyeik alapján a tőkésék a szekunder csoportba sorolnak.” (Polónyi 2002)

(Tóth 2001), így a *humboldti modellben* az általános jellegű képzés dominál. E felfogás szerint a felsőoktatás a társadalmi elitet termeli ki – a tudásanyag (*corpus*), amely az elithez való tartozást meghatározza, a sajátos viselkedési normák, az etika illetve az általános műveltség ismerete – emiatt nem szükséges foglalkozni a munkaerőpiacjal való kapcsolattal, hiszen az elit ugyanis a társadalmi szerkezet csúcsára kerül, és ezáltal képes meghatározni a munkaerőpiacot. E klasszikus modell a 60-as évek végén a strukturális reformok és a diáklázadások hatására hanyatlani kezdett, majd a 90-es évek elején a neoklasszikus modellben született újra.

A neoklasszikus modell egyfajta vokacionális retorikával erősödött, amelynek elsődleges magyarázata az oktatási expanzió és az ezzel járó tömegoktatás kialakulása. A neoklasszikusok továbbra is hisznek abban, hogy a felsőoktatás végzettségi nem passzív résztvevői a munkaerőpiacnak, hanem aktívan képesek alakítani azt. Ehhez azonban egy újfajta *studium generale* szükséges, amelyben fő szerepe a kommunikációs technikáknak, a számítógép-kezelésnek, az idegen nyelvek ismeretének, a tanulási technikáknak, a szakmai mobilitási képességeknek és a kritikus gondolkodás képességének van. Mivel már nem beszélhetünk a munkaerőpiacot felülről meghatározni képes elitet alkotó végzetekről, e modell képviselői szerint a felsőoktatási rendszer és a munkaerőpiac kapcsolata egy megfelelés: az oktatás és a foglalkoztatás közötti szinkronitás a piac közvetítésével valósul meg és a folyamatosan alakuló kereslet-kínálat törvényei szerint módosul. Mivel az oktatási rendszer általános tudást nyújt, a képzés időszaka a formális oktatással nem ér véget, a foglalkozásspecifikus tudás elsajátítására a munkahelyen kerül sor egy olyan rendszerben, amelyre a minimális központi koordináció jellemző (Heintz 1999). Ez a modell ma leginkább Észak-Amerikában érvényesül, jellemzői a fokozott munkahelyi mobilitás, a dinamikus munkaerőpiac, illetve a decentralizált munka-közvetítés, melyben a szakmai alapú személyközi hálózatoknak is kiemelt szerepe van (Rosenbaum 1999).

Ezzel szemben Nyugat-Európa országaiban egy szervezettebb, szabályozottabb átmeneti rendszer jellemző, melynek alapját a másik kontinentális változat, a *napóleoni modell* jelenti. A napóleoni modell kialakulásában jelentős szerepe volt az ezt megelőző próbálkozásoknak (lásd Tóth 2001). Napóleon – Humboldtall ellentétben – az oktatást az állam szolgálatába akarta állítani, ezért e modellben az állam jelentős befolyással bírt az oktatás tartalmi kérdéseinek meghatározásában is. A napóleoni elvekre épülő közoktatási koncepcióban az általános képzés kizárólag a középszintű feladata volt, míg a francia fakultások döntő többségén a gyakorlati-technikai ismeretek korabeli szintjének függvényében oktattak csak elméleti-tudományos alapokat. A fakultások feladata tehát a praktikus ismeretek átadása, illetve a pragmatikus szemléletmód kialakítása volt. Az elméleti alapok átadásának célja csupán arra korlátozódott, hogy a különféle szakmák, foglalkozások és hivatások sikeres gyakorlását – illetve ez utóbbiak hatékony hatósági ellenőrzését – a korabeli elképzelések szerint leginkább lehetővé tegyék (Tóth 2001).

Erre a napóleoni változatra épült a vokacionális modell, amelyhez a tervező optimizmus kapcsolódott. Az elképzelések szerint a felsőoktatás szakértőket készít fel a gazdaság számára arra a meggyőződésre alapozva, hogy ez a szakértőszükséglet előrelátható. A 70-es években Becker humántőke-elméletének hatására a vokacionális modell erősödik meg; nemcsak a szocialista országokban, de Nyugaton is erősebb lett a munkaerő megtervezésének gondolata. A tervező optimizmus csupán a 90-es években, a kommunista tervgazdaság csödjének hatására gyengült meg. Nyugat-Európa egyes országaiban azonban megmaradt az oktatási rendszer vokacionális jellege. Az oktatás ennek megfelelően itt jóval rétegzettebb, a hangsúly főként a szakoktatásra és vo-

kacionális oktatásra helyeződik, amely a munkahelyi képzés különféle formálisan szabályozott módjaival egészül ki, s kiemelt szerepe van az úgynevezett tanoncidőnek (*apprenticeship*) is.

Az oktatási rendszer szerkezetének hatása a munkaerőpiacra való átmenetre: A szakirodalom többé-kevésbé egyetért abban, hogy a fejlett nyugati demokráciákban az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti átmenet sajátosságai leírhatók az ezen két tipikus modell által meghatározott kontinuum mentén. Tanulmányunkban elsősorban arra keressük a választ, hogy a romániai oktatási rendszer melyik modellhez áll közelebb. További kérdésünk, hogy az oktatási rendszer szerkezete milyen átmenetet valószínűsít, illetve mennyire van összhangban az oktatási rendszer a munkaerőpiacal.

Elemzésünkben a Yossi Shavit és Walter Müller (1998) által javasolt vizsgálati dimenziókra, valamint 15 országra kiterjedő kutatásuk alapján megfogalmazott következtetéseikre támaszkodunk. Ez a négy dimenzió a következő: az oktatási rendszer szerkezetének sajátosságai, az oktatás tartalma, az oktatás minőségének és tartalmának standardizáltsága, illetve az iskolai pályák átjárhatósága.

A szerzők az oktatási rendszer szerkezetét vizsgálva, az *intézményi kontextus* két típusát különböztetnek meg. A képesítési tér (*qualificational space*) fogalmát használják azon országok esetében, ahol az oktatási rendszer inkább vokacionális képességeket ad át, amelyeket a munkaadók mind a munkahelyek kialakításakor, mind pedig az alkalmazáskor figyelembe vesznek, a munkába állás körülményeinek egyik legfontosabb előrejelzője tehát az iskolai teljesítmény. Szervezeti térről (*organizational space*) beszélnek viszont azokban az országokban, amelyekben az oktatási rendszer sokkal inkább az általános képességek átadására irányul, s ennek következtében az oktatási rendszer nem kapcsolódik annyira szorosan a munkaerőpiachoz – az egyének a szakspecifikus képességeket a munkahelyen sajátítják el, ennek következtében könnyebben mozognak a munkaerőpiacon, munka(adó)váltáskor az intézményes oktatás idején befektetett humántőkékük nem veszít értékéből.

Az oktatás tartalma szempontjából, annak függvényében, hogy az oktatási rendszer mennyire általános, illetve mennyire szakspecifikus *képességek átadására* irányul, Shavit és Müller szintén két modellt különböztet meg – az általános akadémiai oktatást (*general education*) és a vokacionális oktatást (*specific vocational education*) – amelyek szorosan kapcsolódnak az előbb említett típusokhoz. Míg az előbbi a kognitív képességek és az alapvető kulturális és kommunikációs képességek fejlesztésére irányul, a vokacionális képzés célja a szakspecifikus képességek fejlesztése, illetve a funkcionális feladatok ellátására való felkészítés. Ezek a képességek abban is különböznek egymástól, hogy mennyire vihetők át az egyik munkakörből a másikba: az előbbieket általában tökéletesen átvihetők, az utóbbiak azonban korlátozottak.

Látható, hogy szoros kapcsolat áll fenn az átadott képességek és az intézményi kontextus között, s hogy mindkét típus szervezeti modelljei az előzőkben bemutatott felsőoktatási modellek (humboldti/ napóleoni, illetve neoklasszikus/vokacionális) hagyományaiból táplálkoznak. A Shavit–Müller által képesítési térnek nevezett államokban az oktatási rendszerek kialakításában inkább a vokacionális modell érvényesül, míg a szervezeti térnek számító országokban inkább a klasszikus, neoklasszikus modell a meghatározó.

A szerzőpáros által az oktatási rendszerek leírására használt további két mutató a standardizáltság és a rétegzettség. A *standardizáltság* azt jelenti, hogy az oktatás minősége és tartalma mennyire követ azonos standardokat országszerte – ismérvei a tanárok képzése, az iskolák költségvetése, a tantervek azonossága, az iskolázáró vizsgák egyformasága stb. A magas standar-

dizáltság eredménye, hogy a munkaadók regionális szempontoktól függetlenül megbízhatnak az egyes képesítésekben. Végül az oktatási lehetőségek *rétegzettsége* az iskolai pályák formáira, kiterjedésére és átjárhatóságára vonatkozik. A magas rétegzettség azt jelenti, hogy a diákok viszonylag hamar különálló iskolai és foglalkozási pályákra kényszerülnek és ezek között az átjárhatóság alacsony. A kevésbé rétegzett országokban a pályaválasztás későbbi időpontra esik, valamint a pályák közötti mobilitás is magasabb.

A fenti dimenziók alapján Shavit és Müller (1998) egy 15 országra kiterjedő összehasonlító vizsgálatot vezetett. A képzettség és a munkaerő-allokáció viszonyáról az előbbi következtetéseket fogalmazták meg: a végzettség és az elért munkahelyi státus közötti kapcsolat erőssége egyenesen arányos a standardizáció fokával (1), az oktatási rendszer rétegzettségével (2) és az oktatás vokacionalitásával (3), illetve fordítottan arányos a felsőoktatás méretével (4).

A következő fejezetben a romániai oktatási rendszert vizsgáljuk, a fentebb javasolt dimenziók mentén (az oktatási rendszer standardizáltsága, rétegzettsége, vokacionalitása), és arra a kérdésre keressük a választ, hogy a román oktatási rendszer szerkezete milyen átmenetet valószínűsít a fiatal diplomások számára.

A ROMÁNIAI OKTATÁSI RENDSZER SAJÁTOSSÁGAI

Mint láthattuk az intézményes oktatásból a munka világába való átmenetet meghatározó társadalmi tényezők közül a legfontosabb maga az oktatási rendszer szerkezete (Shavit–Müller 1998). Ebben a fejezetben a fentebb leírt dimenziók mentén, az EURYDICE jelentései, valamint a román oktatási minisztérium adatai alapján⁴ vizsgáljuk a román oktatási rendszert annak érdekében, hogy képet alkothassunk az átmenet jelenségének romániai jellemzőiről.

A romániai oktatási rendszer standardizáltsága: a romániai oktatásszerkezet egy erősen központosított formát örökölt a szocialista rendszertől. Az oktatást érintő döntések szinte kizárólag az illetékes minisztériumok (a több névváltást is megélt Oktatási és Kutatási Minisztérium, valamint a Pénzügyminisztérium, illetve a Munkaügyi és Szociális Ügyekért Felelős Minisztérium) és a kormány hatáskörébe tartoztak, továbbá egyaránt kiterjedtek a szerkezeti, tartalmi-módszertani és finanszírozási vonatkozásokra.

A rendszerváltást követő oktatási reformok⁵ lazítottak ugyan a rendszer merevségén, azonban ezek mögött nem létezett egy következetes oktatáspolitikai törekvés. A fejlesztési alapelvek instabilitása és gyors változása következtében a döntések és a kivitelezési módok bizonytalanságot eredményeztek, állandó átszervezéseket és módosításokat hajtottak végre az eddigi struktúrákban és részrendszerekben (Fóris-Ferenczi 2004). A kilencvenes évek végétől hangsúlyosabban került napirendre a központosítás fokozatos csökkentése, ennek következtében számos döntési jogkört átruháztak a megyei tanfelügyelőségekre és az iskolák vezetésére, az elmúlt egy-két évben pedig az oktatás finanszírozási módszereinek decentralizációját is megfigyelhettük (Dogaru 2005)⁶.

4. Forrás: Key Data on Education in Europe 2005, illetve az oktatási minisztérium honlapja (www.edu.ro)

5. Az 1989–2004-es időszak tanügyi reformjainak elemzését lásd Fóris-Ferenczi 2004.

6. Dr. Dogaru, Ilie (szerk): Costuri medii în învățământul preuniversitar – studii, analize, metodologii, Ministerul Educației și Cercetării și Consiliul Național Pentru Finanțarea Învățământului Preuniversitar, Ceres Kiadó, Bukarest, 2005

Ennek ellenére az oktatásszervezés folyamata az egyetem előtti képzésben erőteljesen a központi irányítás által szabályozott és standardizált maradt. Központilag dolgozzák ki és kéri számon az oktatási programok tartalmát, döntenek a szűkebb értelemben vett oktatásszervezési kérdésekben (tanév szerkezete, éves és heti óraszámok). A humán erőforrások kiválasztásában és elosztásában is elsősorban központi döntések születnek (állások száma, versenyvizsgáztatás), a helyi intézményeknek csak korlátozott hatásköre van (helyettes tanerő alkalmazása, teljesítmény alapú jövedelem növelése). A tanulók értékelése (iskolaszakaszokat záró vizsgák tartalmának meghatározása), valamint az intézmények minőségi értékelése is pontosan rögzített országos standardokat követ.

A közoktatástól eltérően a felsőoktatásban magasabb fokú intézményi autonómiáról beszélhetünk, s az elmúlt években a rugalmasabb oktatásszervezés fele való gyorsított elmozdulás figyelhető meg. Ennek legfőbb oka a bolognai rendszerbe való bekapcsolódás, illetve az oktatásfinanszírozás részleges decentralizációja (amely időben is megelőzte a közoktatás decentralizációjára tett lépéseket). A felsőoktatási intézmények a finanszírozási kérdések mellett a hallgatók szelekciós szempontjairól is szabadabban dönthetnek. A szelekció módja teljes mértékben az egyetem hatáskörébe tartozik, a hallgatók számát az állam csupán az államilag finanszírozott helyek esetén határozza meg, a költségtérítéses hallgatók esetén a beiskolázási számok rugalmasabbak. A felsőoktatás szervezése szempontjából ugyanakkor továbbra is hangsúlyos az állam irányító szerepe, központilag határozzák meg ugyanis az intézményi akkreditáció elveit, és léteznek standardok a felvételi követelmények, illetve a diploma megszerzésének pontos kritériumait illetően is.

A romániai oktatási rendszer rétegzettsége: Mint már említettük, a rétegzettség fogalma az iskolai pályák formáira, kiterjedésére és átjárhatóságára vonatkozik. A rendszerváltást követően több olyan intézkedés is született, amelynek a romániai oktatási rendszer merev rétegzettségének megváltoztatása volt a célja. Ezek közül a legfontosabb az 1995-ös oktatási törvény, amely a magán- és az állami intézményekben egyaránt lehetővé tette az *alternatív oktatási programok* bevezetését.⁷ Az oktatási minisztérium felmérése szerint a 2002/2003-as tanévben az oktatási formák pluralizmusa már minden megyében jelen volt, változó, ám elenyésző mértékben. Az egyes oktatási formák egyenlőtlenül oszlanak el, és jelentőségük a magasabb iskolai szinteken fokozatosan csökken (www.edu.ro). Ez az oka annak, hogy az alternatív oktatásban kezdő gyerekek nagy része idővel visszakényszerül a hagyományos oktatási pályára.

Az elemi és általános iskolai oktatásban – akárcsak az európai országok többségében – nem különülnek el az iskolai pályák. Ennek okai egyrészt az általános iskola céljaiból erednek (általános és átfogó ismeretek átadására való törekvés), amihez hozzájárul a tanterv rugalmatlansága, az alternatív szervezési formák megjelenésének nehézségei (kiegészítő oktatást csupán az óraszám emelésével lehet elérni), valamint az általános iskolai szakaszt lezáró központositott képességvizsga, amely egységes követelményrendszerével mintegy újra összefogja az egyes – általános, kiegészítő (művészeti, sport) vagy integratív – iskolai pályákat. Az iskolai pályák szétválása a középiskolába való belépéskor kezdődik: a tanulók a képességvizsga eredményei alapján választhatnak az egyes intézmények és ezáltal a képzési vonalak között. Az akadémiai képzést a középiskolai oktatás különböző formái – elméleti, szak- és vokacionális (művészeti, sport-, katonai, teológiai, pedagógiai) középiskolák – képviselik, amelyek érettségivel zárulnak. A szak- és

7. Jóllehet az egyes alternatív programok felmérése és akkreditálása továbbra is az oktatási minisztérium hatáskörébe tartozik.

vokacionális középiskolák esetén a diákok ezenkívül az európai rendszerben harmadfokúnak számító (ISCED 3) képesítést igazoló oklevelet is szerezhhetnek. A szakképzési vonalat a szakiskolák és az inasiskolák jelentik, amelyek a diákokat egyetlen mesterségre készítik fel.

A 2001/2002-es tanévben összesen 1473 középfokú oktatási intézmény működött Romániában. Az intézmények közel fele (45%) szakközépiskola, vagy úgynevezett iskolacsoport (amely magában foglal szakközépiskolai osztályokat, valamint szak- és inasiskolai osztályokat is) volt. Az önálló szakiskolák száma és a többi típushoz viszonyított aránya viszonylag alacsony (6%) volt. Az elméleti gimnáziumok 36, a vokacionális középiskolák pedig 13%-os arányt képviseltek. Az egyes intézménytípusokba járó diákok számarányát tekintve azok 36 százaléka jár elméleti gimnáziumba, 32 százaléka szakközépiskolába, 5 százaléka pedig valamilyen vokacionális intézménybe. Tehát a diákok közel háromnegyede (73%) érettségit biztosító intézményben tanult, és ezáltal esélyt kapott a továbbtanulásra.

Az EURYDICE 2005-ös jelentése alapján nemzetközi viszonylatban a romániai középiskolai rendszer az európai átlaghoz viszonyítva hangsúlyosabban minősült vokacionális jellegűnek, mivel a középiskolai tanulók 64 százaléka tanul szak- vagy vokacionális képzést nyújtó intézményben. Románia ezzel a 28 vizsgált ország között a kilencedik helyen áll.

A pályák közötti átjárhatóságról elmondható, hogy a középfokú oktatásban az erősen formalizált bemeneti és kimeneti paraméterek (felvételi követelmények, illetve a megszerzett képesítések) miatt a képzési vonalak közti (szakképzési vonalról az akadémiai vonalra) átjárás nehézkes, erre csak a szakiskolai képzés lezárása után van mód az esti tagozatos iskolákban. Az azonos vonalon történő átjárás a különféle szakok között szintén nehézkes, mivel a szakok tanrendje eltérő, és a szaktantárgyak oktatására egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a magasabb évfolyamokon. A felsőoktatásban ellenben a bolognai folyamat hatására az oktatási pályák átjárhatósága növekedett, könnyebbé vált a hallgatói mobilitás. A kreditrendszer fellazította a korábban egységesnek számító négy- illetve öt éves ciklusok képzési merevségét, az egyetemi autonómia növekedése pedig lehetővé teszi a képzés tartalmának intézményi alakítását, s ezáltal az egyetemek egy személyre szabottabb tanulmányi kínálattal állhatnak elő. Azonban továbbra is központi határozzák meg az egyes tudományterületeken indítható szakokat és ezek akkreditációjának feltételeit.

A romániai oktatási rendszer vokacionalitása: Végezetül nézzük meg a romániai oktatási rendszert a képzés jellegére (általános, illetve vokacionális tartalom aránya) vonatkozó dimenzió mentén, amelynek legfontosabb mutatói a tanrend szerkezete és a tananyag tartalma.

A 2001/2002-es tanévben a Nemzeti Tantervben hét diszciplínaterületet különítettek el, ezek a következők: nyelv és kommunikáció, matematika és természettudományok, ember és társadalom, művészetek, testnevelés és sport, technika, tanácsadás és orientáció. Ezek esetenként kiegészülhetnek olyan tárgyakkal, amelyek a környezeti, interkulturális vagy európai eszmékre való nevelést tűzik ki célul. Amint azt az előbbiekben láttuk, az iskolai pályák szétválása a középiskolai szinten kezdődik. Ennek megfelelően az egyes iskolatípusok és szakok között a fenti hét tantárgyi terület tekintetében lényeges eltérnek az óraszámok. Az eltérések a testnevelés és sport illetve a tanácsadás és pályorientáció kivételével a fennmaradó öt területen figyelhetők meg.

Az elméleti gimnáziumokban a nyelv és kommunikáció, matematika és természettudományok, illetve az ember és társadalom területeire fektetik a hangsúlyt. Kivételt csak a matematika-informatika osztályok képeznek, ahol a technikai oktatás is jelentős. A szakközépiskolákban a technika diszciplínaterület a leghangsúlyosabb (átlagosan heti 11 órában oktatnak ilyen

tárgyakat a négy év alatt), ezt követi a matematika és természettudományok terület (heti 9 óra) és a nyelv és kommunikáció blokk (heti 7 óra, amiből 4 román nyelv és irodalom). A többi terület viszonylag kis számban szerepel. Amint azt a rétegzettség vizsgálatakor is elmondtuk, a szaknak megfelelő terület évfolyamról évfolyamra hangsúlyosabbá válik mind az elméleti, mind a szakközépiskolákban. A vokacionális (katonai, teológiai, művészeti, pedagógiai és sport) középiskolai oktatás esetén az öt szóban forgó terület oktatása kiegyensúlyozottabb. A hároméves szakoktatás szerkezete egy éves felkészítésből, egy év alapképzésből és további egy év szakképzésből áll. Az inasiskolákban a képzés inkább gyakorlati és külön tanterv szerint történik.

A tananyag tartalmi jellemzőit vizsgálva elmondhatjuk, hogy a legtisztábban klasszikus jellegű, általános tudást átadó tantárgyak az ember és társadalom, valamint a nyelv és kommunikáció blokkon belül találhatóak (kivéve az idegennyelv-oktatást). A művészetek szintén inkább a klasszikus studium generale tanrendjéhez sorolhatók, miként a matematika és természettudományok tantárgyai is, főként a képzés elméleti jellege miatt, míg a vokacionális, képességátadásra irányuló tantárgyak elsősorban a technika területhez tartoznak. A szakközépiskolákban és szakiskolákban – amint már láthattuk – ez utóbbi terület igencsak hangsúlyos, az elméleti gimnáziumokban azonban a technikai oktatás a számítástechnika- és informatikatanításban ki is merül, sőt az informatikaosztályok kivételével – ahol programozás és más számítógép-kezelői képzés is folyik – elsősorban a számítógép alapfokú használatának megismerését jelenti. Éppen ezért ezt, valamint az idegennyelv-oktatást inkább az újfajta, neoklasszikus studium generale részének tekinthetjük. Az elméleti gimnáziumokban tehát még mindig leginkább a tananyag klasszikus rendszerű szervezése érvényesül, bár megfigyelhető a neoklasszikus modell felé való törekvés. Ezzel szemben a szakközépiskolákban és a szakiskolákban az oktatás erőteljesen vokacionális jellegű.

Az idézett nemzetközi összehasonlítások (Shavit–Müller 1998, Key Data 2005) alapján a romániai közoktatási rendszer szerkezetéről elmondhatjuk tehát, hogy az európai országokhoz képest átlagosan rétegzett, erősen standardizált és a vokacionális oktatás átlagon felüli súlya jellemzi. Ugyanakkor látható, hogy mind a rétegzettség, mind a standardizáció tekintetében a középiskolai szint/közoktatás rétegzettebb és nehezen átjárható, míg a felsőoktatásban az ezzel kapcsolatos formális akadályok felszámolódni látszanak, az elmúlt években a rugalmasabb oktatásszervezés fele való gyorsított elmozdulás figyelhető meg. Ennek legfőbb oka a bolognai rendszerbe való bekapcsolódás, illetve az oktatásfinanszírozás részleges decentralizációja (amely megelőzte a közoktatás decentralizációjára tett lépéseket), továbbá az egyetemi autonómia növekedése, ami lehetővé tette a képzés tartalmának intézményi szintű alakítását. A rendszerváltást követő években fokozatosan csökkent a szakiskolai képzésben részt vevők relatív aránya, miközben növekedett az érettségi oklevelet adó elméleti képzésben részt vevőké (Csata 2004a, 2004b). Ez azt jelenti, hogy a fiatalok egyre később hagyják el az általános jellegű képzést és ezáltal szakosodásuk fokozatosan egy későbbi időpontra tevődik át.

Hipotézisek: A Shavit–Müller szerzőpáros hipotézisei szerint egy olyan oktatási rendszer, amelyre erős standardizáltság, a vokacionális oktatás átlagon felüli súlya, valamint a viszonylag magas rétegzettség jellemző, a munkaerőpiacra történő kiszámítható átmenetet valószínűsít. Ez a rendszer az intézményi kontextus szempontjai szerint képesítési térnek minősül, ahol – a vokacionalitás nagyobb súlya és a központilag szabályozott minősítési standardok miatt – az oktatási intézmények által kibocsátott jogosítványok megbízható jelzéseként funkcionálnak a munkaerőpiacon. Amint az előbbiekből láttuk, a romániai oktatási rendszer hagyományosan ilyen jellemzőkkel bírt mind a közoktatás, mind pedig a felsőoktatás esetén.

Az elmúlt években azonban a – tudásalapú társadalom térnyerése által – egyre rugalmasabbá váló gazdaság egyre képzetesebb szakemberigénnyel lépett fel. A folyamatosan változó munkaerőpiacon való érvényesüléshez sokkal inkább az általános, átvihető képességek (rugalmasság, kreativitás, tanulási képességek, problémamegoldás) váltak fontossá, így szükségessé vált a vokacionális oktatástól egy általánosabb oktatás felé való elmozdulás. A megnövekedett szakemberszükségletre az oktatáspolitikai a felsőoktatás expanziójával válaszolt, ugyanakkor az oktatás egyre inkább üzletszerű szolgáltatássá vált, ahol a képességek és készségek, valamint a formális képesítések megszerzése az egyének részéről idő- és pénzbefektetést feltételez. Ezzel egy időben megszűnt a felsőoktatás állami monopóliuma, az egyetemi intézmények pedig fokozott autonómiát kaptak. A rugalmasabb oktatásszervezés, az intézményi autonómia növekedése, valamint a részleges decentralizáció Romániában is olyan felsőoktatási rendszert hozott létre, amelynek dimenziói (standardizáltság, rétegzettség, vokacionalitás) másfajta jellemzőkkel bírnak akár a néhány évvel ezelőtti állapotához, akár a közoktatás jelenlegi helyzetéhez képest. *A felsőoktatás ezen jellemzői inkább egy kevésbé kiszámítható átmenetet valószínűsítene, az oktatási rendszer nem kapcsolódik annyira szorosan a munkaerőpiachoz, a munkaerő allokációja a kereslet és kínálat alakulása, valamint a piacon működő közvetítők által valósul meg.*

Elsődleges hipotézisünk szerint az oktatási rendszer ilyen jellegű átalakulása miatt az elmúlt időszakban a romániai pályakezdő diplomások az intézményes oktatásból a munka világába történő átmenete egyre kevésbé kiszámítható, azaz az intézményi kontextus képesítési térről szervezeti térre való változásának lehetünk tanúi (1.). Továbbá valószínűsítjük, hogy a szervezeti tér felé történő váltás gyorsabb a rugalmasabb munkaerőpiac esetén, mint az intézményi tehetetlenséggel küzdő oktatási rendszerben. Emiatt erősödik az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás (2.). Úgy gondoljuk, hogy a napóleoni modell hagyományai (tudniillik a felsőoktatás az állam számára készít fel szakértőket) továbbélésének következtében a folyamatok hatásai kevésbé érződnek az állami szektorban, míg az oktatás és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás erőteljesebb a magánvállalatok szférájában (3.). Hipotéziseinket a következőkben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzőseinek adatai alapján fogjuk tesztelni.

A BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM VÉGZETTJEINEK ELHELYEZKEDÉSE A MUNKAERŐPIACON

Tanulmányunk empirikus részében a bemutatott elméleteket és a román oktatási rendszer elemzése által kialakított hipotéziseinket vetjük össze a Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjeinek munkaerőpiacon való elhelyezkedéséről gyűjtött empirikus adatokkal.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjei munkaerőpiacra való kilépésének kutatása 1998-ban kezdődött, a kutatás lebonyolítója a BBTE Fejlesztési Központja (Centrul de Dezvoltare Universitară). Az adatfelvétel folyamatosan zajlik az egyetemi oklevél felvételének időpontjában, önkéntes kérdőívek segítségével.⁸ A kutatás belső felhasználásra készül azzal a szándékkal, hogy az eredményeket az intézményi fejlesztés folyamatában értékesítsék, ezért két fő területen gyűjtenek adatokat: az oktatás színvonalával való elégedettséggel és a végzettség munkaerőpiacon való elhelyezkedésével kapcsolatosan. Mivel az adatgyűjtés folyamatos, jelen tanulmányban

8. A kérdőíveket 1998 novembere és 2004 decembere között 20 373 végzős töltötte ki.

azokra az eredményekre támaszkodunk, amelyeket a 2005. március–április között nyerhettünk az 1997–2002 között végzett évfolyamokról.

Habár a viszonylag korlátozott terjedelmű, 37 kérdéses kérdőív nem teszi lehetővé sem az oktatás színvonalával való elégedettség, sem a munkaerőpiacon való elhelyezkedés jelenségének teljes körű feltárását, a válaszokból nyert adatok igen jól használhatók az említett jelenségek egyes aspektusainak elemzésében. A munkában állás jelenségének általunk is vizsgálható legfontosabb dimenziói az elért munkaerő-piaci státus, a megszerzett munkahely típusa és a végzettséggel való összhangja, az elhelyezkedés gyorsasága, a munkahellyel való elégedettség, valamint a munkahely-változtatások ténye és okai voltak.

Hipotéziseink kivétel nélkül az említett dimenziók időbeli megváltozásáról szólnak. Feltételeztük, hogy a vizsgált időszakban (1997–2002) az intézményi kontextus megváltozott, ezért az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás nőtt, a fiatalok átmenete egyre nehezekebb, illetve ezen folyamatok hatásai jobban érezhetők a magánvállalatok szférájában, mint az állami szektorban. Az átmenet jelenségének konceptualizálásából és operacionalizálásából, valamint hipotéziseink ilyenszerű megfogalmazásából következik, hogy a Babeş–Bolyai Tudományegyetem adatbázisából a legfontosabb hipotézisellenőrző változóink a következők:

- a pályakezdő diplomások munkaerő-piaci státusa,
- az elhelyezkedés gyorsasága,
- a végzettség és a munkahely profilja közötti megfelelés,
- valamint a munkahely-változtatás ténye és esetleges okai.

Átalakuló intézményi kontextus, növekvő aszinkronitás: Vizsgálatunk kiindulópontja a pályakezdő diplomások munkaerő-piaci helyzetének elemzése volt. Összességében tekintve a vizsgált populációt (n=20 373), az 1998–2004-es időszakban elhelyezkedő fiatalok esetében azt látjuk, hogy a kérdőív kitöltésének pillanatáig (általában az egyetem elvégzése után egy-két évvel⁹) mintegy háromnegyedüknek sikerült munkakönyves állásban elhelyezkednie, s egy kisebb csoportjuk egy időben munkakönyves és munkaszerződéses állással is rendelkezett.¹⁰ Ha a kumulált gyakoriságot nézzük tehát, a végzettek 78,1 százaléka rendelkezett hivatalos munkahellyel. A népesség fennmaradó része (21,9%) munkanélküli, továbbtanuló, illetve kisebb számban feketén dolgozik.

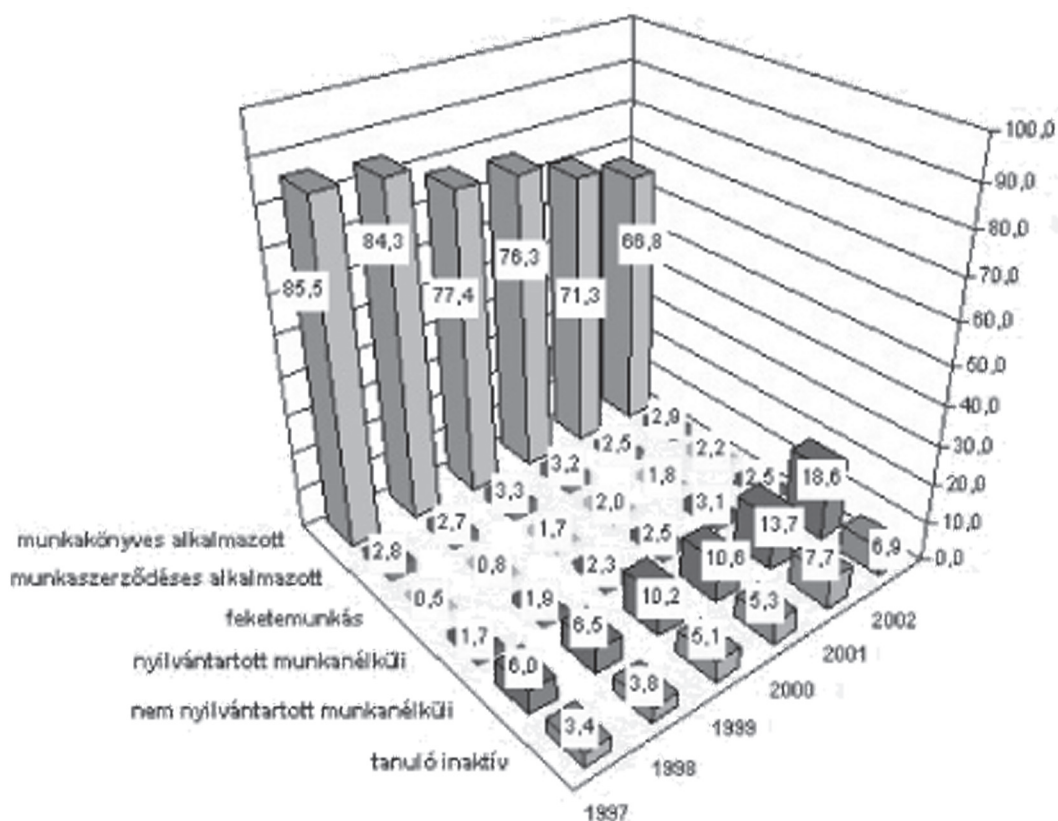
<i>Státus</i>	<i>N</i>	<i>Arány (%)</i>
Munkakönyves alkalmazott	15 565	75,2
Munkaszerződés	597	2,9
Feketemunkás	336	1,6
Nyilvántartott munkanélküli	486	2,3
Nyilvántartásban nem szereplő munkanélküli	2699	13,0
Tanulmányait folytató inaktív	1022	4,9
<i>Összesen</i>	<i>20 705</i>	<i>100</i>

1. táblázat. A végzettek munkaerő-piaci státusa

9. A végzettek mintegy 80 százaléka ennyi idő elteltével ve(he)tte fel egyetemi oklevelét és töltötte ki a kérdőívet.

10. Ezt a csoportot (91 személy) az elemzés során a munkakönyvvel rendelkezők csoportjához csatoltuk.

A munkaerőpiacot dinamikájában nézve – az 1997–2002 közötti időszakban végzett egyes évfolyamokat összehasonlítva – viszont azt látjuk, hogy folyamatosan csökkent a munkakönyves állásban elhelyezkedni tudó fiatal diplomások aránya. Míg az 1997-es évfolyam végzőseinek 86 százaléka rendelkezett ilyen állással az egyetemi oklevél felvételekor, ez az arány a 2002-es évfolyam esetén kétharmad körülire (67%) csökkent. Ugyanakkor a BBTE végzettjeire is érvényes az elméletalkotók azon tétele (Krahn–Lowe 1999, Galasi–Timár–Varga 2001), miszerint elhelyezkedési nehézségeikre a fiatalok egy része a bővülő felsőoktatásban való bennmaradással válaszol. Az egyetem utáni képzést (esetleg egy második alapképzést) választók aránya a vizsgált időszakban 3,4 százalékról 6,9 százalékra emelkedett. A munkakönyves állásban elhelyezkedni nem tudó fiatalok nagyobb része azonban az útkeresők közé tartozik, és a nyilvántartásban nem szereplő munkanélküliek kategóriáját gyarapítja: öt év alatt az ezen kategóriába tartozók aránya jelentősen emelkedett (6 százalékról 18,6 százalékra).

1. ábra. A végzetek munkaerő-piaci státusának változása, 1997–2002

A fentebbi ábráról azt is leolvashatjuk, hogy 1,7 százalékkal nőtt a feketén dolgozók, 0,8%-kal a nyilvántartott munkanélküliek aránya. A munkaszerződéses alkalmazottak aránya azonban majdnem változatlan maradt, leszámítva a 2001–2002-es évfolyamokat, akik esetében fél százalékos növekedés volt megfigyelhető az 1997-ben végzetekhez képest.

Az oktatási rendszer és a munkaerőpiac szinkronitásának vizsgálatakor a munkakönyvvel elhelyezkedni tudók aránya mellett a másik fontos mutatónk a megszerzett munkahely profilja és a formális képzés közötti megfelelés volt. A teljes népességben azok aránya, akik végzettségüknek megfelelő munkahelyen dolgoznak, 81,4 százalék. Időben vizsgálva azonban a jelenléteket, azt látjuk, hogy az egyes évfolyamok esetén igencsak jelentős ettől az átlagtól való eltérés, valamint a szakmájukban elhelyezkedni tudók aránya is folyamatosan csökkent. Míg az 1997-es évfolyam esetén a végzettség 92 százaléka válaszolta azt, hogy munkahelye végzettségének megfelelő, addig 2002-re ez az arány 73 százalékra csökkent. Akárcsak a munkakönyves állással rendelkezők, a szakmájukban elhelyezkedni tudók aránya is jelentősen (18 százalékkal) csökkent.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Végzettségnek megfelelő	91,7	90,5	88,0	79,5	75,5	72,8
Végzettségnek nem megfelelő	8,3	9,5	12,0	20,5	24,5	27,2

2. táblázat. A képzés és a munkahely profilja közötti megfelelés, 1997–2002 (%)

E csökkenő tendenciák két folyamatot is jelezhetnek. A végzettség és a munkaerő-piaci státus közötti csökkenő megfelelés egyrészt az intézményi képzés és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás szimptomatikus jele, másrészt pedig egy képzési térről egy szervezeti tér felé alakuló intézményi kontextust is jelezhet. Amennyiben a két lehetséges okot ideáltipikusnak tekintjük, azt mondhatjuk, hogy egyfelől a növekvő aszinkronitás negatívan érinti a fiatalokat és veszélyezteteti életpályájukat, másfelől viszont az intézményi kontextus átalakulása nem jelent feltétlenül veszélyeztetettséget, hiszen a szervezeti tér belső lényegéhez tartozik a nagyobb mozgás, a képességek átvihetősége az állások között, valamint a formális képzésekhez történő alacsonyabb kötődés. A valóságban mindkét lehetséges forgatókönyvet figyelembe kell vennünk: a második feltételezésünket – miszerint a képzettségnek való alacsonyabb megfelelés oka a szervezeti tér felé történő elmozdulás lenne – valószínűleg hatékonyabban vizsgálhatnánk a tisztán vokacionális, műszaki jellegű végzettségeknél, amihez azonban a tudományegyetem adatai nem a legmegfelelőbbek. Ugyanakkor – mivel a képzettségnek való megfelelés csökkenésével a munkakönyves állásban elhelyezkedni tudók arányának hasonló mértékű csökkenése is együtt jár – azt valószínűsíthetjük, hogy az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás a fontosabb magyarázó elve e csökkenéseknek.¹¹

Azt is megvizsgáltuk, hogy melyek azok a kategóriák, amelyek jobban ki vannak téve az aszinkronitás veszélyeinek, vagyis nehezebben tudtak munkakönyvet biztosító, illetve a szakmájuknak megfelelő állásban elhelyezkedni. Az összehasonlító vizsgálatok során azt tapasztaltuk, hogy a legnehezebb helyzetben azok voltak, akik a kétféle felsőoktatási rendszer (főiskolai, illetve egyetemi képzés) alsó fokáról, főiskolai képesítéssel próbáltak elhelyezkedni. A főiskolát végzettségük mind a munkakönyves állások, mind pedig a végzettségnek megfelelő munkahelyek esetén jelentősen alulreprezentáltak bizonyultak. Míg az egyetemet végzettségük 76 százaléka tudott munkakönyvvel, 83 százaléka pedig a szakjának megfelelően elhelyezkedni, a

11. A szervezeti tér esetén a formális végzettségnek ugyanis nincs akkora jelentősége a munkaadók számára az alkalmazásnál. Egy jól működő szervezeti tér esetén tehát találkozhatnánk olyan eredményekkel, amelyek szerint alacsony a képzettségnek való megfelelés, de a munkakönyves alkalmazottak arányának mindenképpen magasabbnak kellene lennie.

főiskolai végzettséggel rendelkezők kevesebb mint kétharmada szerzett munkakönyves, illetve végzettségének megfelelő (64 százalék) állást. Az eredmények továbbá azt is mutatják, hogy a főiskolát végzettek szívesebben folytatják tanulmányaikat, illetve igyekeznek olyan képesítést szerezni, amely előnyösebben konvertálható a munkaerőpiacon – arányuk a tanuló inaktívák csoportjában 6,8% az egyetemet végzettek 4,8 százalékához képest. A munkakönyves állások esetén tapasztalható különbséget leginkább a bejegyzetlen munkanélküliek kategóriája egyenlíti ki: itt a főiskolát végzettek 21 százalékkal, az egyetemet végzettek viszont csupán 12,5 százalékkal szerepelnek.

Amint azt már láttuk, az egyetemi oklevél felvételekor az 1997–2002-es évfolyamok végzettségűinek 20,2 százaléka volt munkanélküli. A munkanélküliségük okát firtató kérdésre válaszolók (n=3616) helyzetüket leginkább azzal magyarázzák, hogy még tanulnak (29%) vagy nem találtak végzettségüknek megfelelő munkahelyet (27 %). 8 százalékuk nem is keresett, 8 százalékuk pedig egyáltalán nem talált még munkát az egyetem elvégzése után. A munkanélküliség további okaként szerepel még a kivándorlás (12 %), míg a fennmaradó 16,7% „más okot” jelölt meg válaszként.

Elmondható továbbá, hogy a munkanélküliek körében egyre nő azoknak az aránya, akik munkaerő-közvetítő intézmények szolgáltatásait veszik igénybe. Míg az 1997-es évfolyam végzőseinek csupán 9 százaléka fordult ilyen ügynökségekhez, a 2002-es évfolyam esetében ez az arány már 25 százalék volt. Mindez a munkaerő-közvetítő ügynökségek – mint a munkaerőpiacra való átmenetet mediáló intézményi struktúrák – szerepének növekedését jelzi.¹² A következőkben nézzük meg, hogy a munkát találók milyen típusú munkahelyen helyezkedtek el, illetve milyen információs csatornákon keresztül értesültek a leendő munkahelyükről.

Az állami- a magánszektorban való elhelyezkedés különbségei: A 1997–2002-es évfolyamok végzettjei közül a munkahellyel rendelkezők 54 százaléka állami költségvetési intézményben, 35 százaléka magáncégeknél dolgozik. Vegyes tőkés (állami és magán) vállalatoknál a végzettek 8 százaléka helyezkedett el, míg 3% más munkahelytípust jelölt meg. A munkahelyek típusának időbeli változásait vizsgálva kiderül, hogy a vizsgált periódusban folyamatosan nőtt a magánvállalatoknál elhelyezkedők aránya, és csökkent az állami intézményekben, valamint a vegyes tulajdonú vállalatoknál dolgozóké. Ám míg a magánvállalatok esetében ez a növekedés relatív és abszolút értékben is bekövetkezett, az állami intézményeknél csak relatív mértékben csökkent, abszolút mértékben viszonylag állandó maradt. A 2000. július 1. és 2004. július 1. közötti időszakban például körülbelül 1400–1530 között mozgott az állami intézményeknél elhelyezkedő pályakezdő diplomások, illetve frissen végzettek száma.

---

12. A munkaerő-közvetítő ügynökségekre visszatérünk még az elhelyezkedésben szerepet játszó információforrások elemzésénél.

	1998. nov. 1–1999. jún. 30.	1999. júl. 1–2000. jún. 30.	2000. júl. 1–2001. jún. 30.	2001. júl. 1–2002. jún. 30.	2002. júl. 1–2003. jún. 30.	2003. júl. 1–2004. jún. 30.
Állami intézmény	941 58,3	1052 59,6	1399 57,8	1528 54,9	1432 52,4	1458 50,1
Magánvállalat	380 23,5	452 25,6	711 29,4	924 33,2	1103 40,4	1233 42,4
Vegyes vállalat	237 14,7	209 11,8	224 9,3	243 8,7	130 4,8	138 4,7
Más	56 3,5	53 3,0	86 3,6	87 3,1	66 2,4	82 2,8

3. táblázat: Az egyes elhelyezkedők aránya a munkahely típusa szerint periódusonként (abszolút és relatív gyakoriságok).

Harmadik hipotézisünk szerint a napóleoni modell (a felsőoktatás az állam számára készít fel szakértőket) hagyományai továbbélésének következtében a folyamatok hatásai kevésbé érződnek az állami szektorban, az oktatás és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás a magánszférában erőteljesebb. Mivel az állami szféra erőteljesen képesítésorientált, az egyes állások megszerzése, a pályán való előlépés fontos kritériuma az oktatási rendszerben megszerzett oklevél.¹³ Erőteljes továbbá a kapcsolat az egyes állások betöltéséhez szükséges formális képesítések, illetve az oktatási programok között,¹⁴ ugyanakkor a megszerzett formális képesítés beralakító tényező is, a bérezési kategóriák megállapításakor fontos szerepe van a végzettségnek. A magánszférában azonban a formális képesítésnek való nem teljes megfelelés nem kizáró jellegű, a vállalkozó számára a munkaerő képességei és készségei az elsődlegesek. Ez azonban nem zárja ki a képesítés jelzésértékét az alkalmazottak kiválasztásakor. Ezen jellemzők alapján úgy gondoljuk, hogy – institucionalista értelemben – az állami szféra a belső, a magánszféra pedig inkább a külső munkaerőpiac jegyeit viseli magán, s az oktatási rendszer és a munkaerőpiac között az elmúlt években egyre erősödő aszinkronitás kevésbé érvényesül az állami szféra esetén mint a magánszférában.

Hipotézisünk ellenőrzése érdekében az állami intézményeknél, illetve magánvállalatoknál elhelyezkedett végzetettek hasonlítottuk össze, és ebből következtettünk a két munkahelytípus közötti különbségekre. A vizsgálat során azt találtuk, hogy valóban rövidebb időre van szükség az állami intézményben való elhelyezkedéshez, mint ahhoz, hogy a magánszférában találjon valaki munkahelyet. Azoknak a végzetetteknek, akik az állami szférában helyezkedtek el, átlagosan 3,8 hónapra, a magánvállalatoknál elhelyezkedőknek viszont 5 hónapra volt erre szükségük. Továbbá az állami intézményekben dolgozók esetén a formális képesítés és a munkahely profilja közötti megfelelés majdnem 90 százalékos, míg a magánvállalatok esetén ez csupán 72%.

Az állami szférában az alkalmazás folytonossága is érződik. Az oklevél felvételének pillanatában állami intézményben dolgozók közel 70 százalékának ezen állása volt az eddigi egyetlen, közel egynegyedüknek pedig a második állása. Az oklevél felvételének pillanatában magán-

13. Például a tanügyi állások betöltéséhez nélkülözhetetlenné vált az ún. pedagógiai csomag megszerzése és a közigazgatásban dolgozók számára is léteznek különböző előírások.

14. Gondolunk itt a központilag létrehozott/előírt képzési és továbbképzési programokra (pedagógusok, köztisztviselők számára).

vállalatoknál dolgozók esetén ennél jóval alacsonyabb, 54 százalékos azok aránya, akiknek a jelenlegi az első munkahelye, csaknem 30 százalékuk már a második, 10,3 százalékuk pedig a harmadik munkahelyén dolgozott.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a különböző szektorokban milyen információs csatornákon keresztül értesültek az álláskeresők szabad munkahelyekről. A 4. táblázatból jól látható, hogy az állami intézményeknél elhelyezkedőknél a meghatározó információforrás a média, ugyanakkor szignifikánsan magasabb a munkaerő-elhelyező ügynökségek segítségével álláshoz jutottak aránya is. Habár a személyközi viszonyok szerepe mindkét csoport esetén jelentős, ez inkább a magánszférában jelenik meg hangsúlyosabban. Az állami szférában való elhelyezkedésnél ugyanis a belépési feltételek jóval formálisabbak (formális úton hirdetik meg az állásokat, magas szerepe van a megszerzett okleveleknek, jogosítványoknak stb.).

	Állami intézmények		Magánvállalkozások	
Munkaerő-közvetítő ügynökség	1373	16,3 %	353	5,0 %
Média	3400	40,3 %	2470	34,9 %
Család, barátok	1450	17,2 %	2130	30,1 %
Felajánlották	2191	26,0 %	1952	27,6 %
Saját vállalkozást kezdett	28	0,3 %	163	2,3 %
Összesen	8442	100 %	7068	100 %

4. táblázat. Információtípusok szerepe az egyes szektorokban való elhelyezkedésben

Bár az állami szférában inkább biztosított a gyors elhelyezkedés, a képesítésnek megfelelő munkahely és az alkalmazás folytonossága, hiányzik az anyagi megbecsülés, kiemelten a pályakezdők esetén. Az e szektorban dolgozó válaszadók 37 százaléka foglalkozott a munkahelyváltás gondolatával, közülük az anyagi elismerés hiányát 46% elsődleges, további 16 százalékuk pedig másodlagos okként jelölte meg. A magánszférában dolgozók körében valamivel magasabb azok aránya, akik váltani szeretnének, az okok között azonban közel azonos mértékben szerepelt az anyagi elismerés hiánya (29%) és a szakmai kifogások (28 %), továbbá 16 százalékra tehető azok aránya, akik mindkét okot megjelölték.

Láthattuk tehát, hogy az állami és a magánszférában történő alkalmazás eltérő jellemzőkkel bír. Vizsgáljuk most meg azt a feltételezésünket, miszerint az állami szférában kevésbé érződnek a vizsgált időszak változásai, mint a magánszférában. A következő táblázatban a munkahely profilja és a képzettség közötti megfelelés változásait foglaltuk össze szektoronként, évfolyamok szerinti bontásban.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Állami intézmények	94,3	94,8	94,2	89,5	84,8	85,3
Magánvállalkozások	88,6	84,2	80,0	68,2	65,8	59,9

5. táblázat. A munkahely profilja és a végzettség közötti megfelelés alakulása a különböző munkahelytípusok esetén (%).

Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban mindkét szféra esetében csökkent a munkahelyek profilja és a végzettség közötti megfelelés. Ez a csökkenés az állami intézmények esetén csupán 9 százalékos volt, a magánszférában viszont elérte a 29 százalékot. Látható tehát, hogy az elmúlt időszak változásai (az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás növekedése, a képesítési tértől a szervezeti tér felé történő elmozdulás) erőteljesebben érvényesültek a magánszféra esetén, vagyis *az oktatási rendszer és az állami szféra közötti aszinkronitás kisebb mértékű, az igazán nagy különbség az oktatási rendszer és a magánszféra között áll elő.*

A BBTE adatbázisának további tanulságai: Az elemzés során kiderült, hogy a válaszadók majdnem kétharmada felsőfokú tanulmányai befejezése után állt munkába, de jelentősnek mondható azok aránya is, akik már egyetemi éveik alatt dolgozni kezdtek (20%), s a rögtön középiskola után munkába állók aránya is 15 százalék volt. Továbbá a fiatalok egy jelentékeny csoportja az egyetem utáni képzésben folytatja tanulmányait, és késlelteti a munkaerőpiacra való kilépését, valamint újabb képesítések szerzésével igyekszik javítani majdani karrieresélyeit. Folyamatos (és jóval erőteljesebb) emelkedést mutat azonban azok aránya is, akik a bejegyzett, illetve be nem jegyzett munkanélküliek csoportjába tartoznak. A tanuló inaktívok aránya 3-ról 8 százalékra, a nem nyilvántartott munkanélkülieké pedig 6-ról 19 százalékra emelkedett.

Láttuk, hogy a vizsgált időszakban a legveszélyeztetettebbek a főiskolát végzettek voltak, akik mind a hosszú távú alkalmazás (munkakönyves állások), mind pedig a végzettségnek megfelelő munkahelyek esetén jelentősen alulreprezentáltak bizonyultak. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy az alacsonyabb rangú formális képesítések nehezebben konvertálhatók a munkaerőpiacon.

A munkahelyi mobilitás tekintetében kijelenthetjük, hogy a munkahely-változtatások inkább a szakmából kifelé történnek, és nem a szakmában való elhelyezkedést segítik. Azon válaszadók esetén, akik munkahelyet váltottak, alacsonyabb a képesítés és a munkahely profilja közötti megfelelés, mint azok esetén, akik megtartották munkahelyüket. Ilyenfajta munkaerő-piaci fluktuációt általában a szervezeti térként jellemezhető oktatási rendszer valószínűsít, ahol inkább az általános képességek átadása zajlik, ezáltal a munkahelyek közötti mozgás könnyebb, a munkavállalók nem veszítenek humántőke-befektetésükből. Sajnos a Babeş–Bolyai Tudományegyetem adatbázisából nem derül ki, hogy ez a nagyobb méretű fluktuáció párosul-e előrejutással, vagy csak az oktatási rendszer és a munkaerőpiac között létező aszinkronitás kényszerű következménye, a munkahelyek gyorsabb változtatása pedig az útkeresés része.

Szintén az intézményi kontextus megváltozását igazolta a munkahely megszerzésekor releváns információs csatornák szerepének időbeni átalakulása is. A munkahely-keresésben az intézményes oktatás által kibocsátott jogosítványok helyett fokozatosan felértékelődik a személyközi (paternalisztikus és szakmai) viszonyok és a formális oktatáson kívüli intézmények (munkaközvetítők) szerepe, amely alapvetően olyan rendszerek sajátja, ahol kisebb a vokacionális oktatás súlya, kevésbé rétegzett és alacsonyán standardizált az oktatás – az 1997–2002-es időszakban végzettek között 6 százalékról 17 százalékra növekedett azok aránya, akik munkaközvetítő intézmények segítségével szereztek munkahelyüket.

Nem elhanyagolható, hogy – ami az egyes társadalmi csoportok közötti különbségeket illeti – az 1998–2005 között gyűjtött adatok inkább csak jelzésértékkel bírnak, és az újabb hipotézisek megfogalmazásában segítenek. A kérdőív 2005 júniusáig használatban lévő változatai ugyanis nem tartalmaztak kérdéseket a fiatalok szociokulturális hátterére, ezáltal nem tették lehetővé mobilitás-vizsgálatok elvégzését. Nem lehet megkülönböztetni a fiatalokat származási helyük

alapján sem, mivel a rögzített településtípusok az aktuális lakóhelyet jelölik. Az állami munkahelyek esetén sincs konkrétan megjelölve az illető munkahely profilja, ezáltal a nők felülreprezentáltságának okait csupán sejtéseink alapján vezethetjük vissza az általuk nagyobb valószínűséggel betöltött pedagógusi állásokra. Ugyanakkor megfigyelhető például az, hogy a férfiak a magánszférában elhelyezkedők között, a munkanélküliek, illetve a továbbtanulók csoportjában is átlagon felül képviselik magukat. Szintén inkább ők azok, akik már egyetemi éveik alatt dolgozni kezdenek. Nemzetiségek szerint jelentősebb különbségeket a munkahely típusában, valamint a továbbtanulás mértékében fedeztünk fel. A magyar nemzetiségűek az állami szférában elhelyezkedők, illetve a továbbtanulók között voltak felülreprezentáltak.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban az oktatási rendszer és a munkaerőpiac kapcsolatát vizsgáltuk romániai viszonylatban, vizsgálatunk tárgya a pályakezdő diplomások munkaerő-piaci elhelyezkedése volt, a kutatás központi problémáját az átmenet strukturális tényezőinek feltárása jelentette. A vizsgálat során az intézményes oktatásból a munka világába való átmenet jelenségét két átfogóbb folyamat, a tudástársadalom térnyerése és a posztszocialista átalakulás kontextusába helyeztük. A jelenségek értelmezésében oktatáspolitikai modellekre, munkaerő-piaci elméletekre, valamint Yossi Shavit és Walter Müller az intézményes oktatásból a munkaerőpiacra való átmenetről alkotott elméletére támaszkodtunk. A román oktatási rendszert az említett szerzőpáros által javasolt dimenziók mentén vizsgáltuk meg, és őket követve alakítottuk ki fő hipotéziseinket.

Feltételeztük, hogy az oktatási rendszer átalakulása miatt az intézményi kontextus képesítési térről szervezeti térre való változásának lehetünk tanúi, amelynek következtében az elmúlt időszakban a romániai pályakezdő diplomások az intézményes oktatásból a munka világába történő átmenete egyre kevésbé kiszámítható. Továbbá valószínűsítettük, hogy a szervezeti tér felé történő váltás gyorsabb a rugalmasabb munkaerőpiac, mint az intézményi tehetetlenséggel küzdő oktatási rendszer esetén, minek következtében az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás egyre erősödik. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a napóleoni modell hagyományainak továbbélése miatt e folyamatok hatásai kevésbé érződnek az állami szektorban.

Az oktatási minisztériumi, valamint nemzetközi összehasonlító adatok alapján a román oktatási rendszer szerkezetével kapcsolatosan megállapítottuk, hogy azt a tanügyi reformok előtt általánosan az erős standardizáltság, a vokacionális oktatás átlagon felüli súlya, valamint a viszonylag magas rétegzettség jellemezte. Ez Shavit–Müller szerint a munkaerőpiacra történő kiszámítható átmenetet valószínűsíti, ahol az oktatási intézmények által kibocsátott jogosítványok megbízható jelzéseként funkcionálnak a munkaerőpiacon. Ezzel szemben az általunk vizsgált időszakban (1997–2002) a rugalmasabb oktatásszervezés, az intézményi autonómia növekedése, valamint a részleges decentralizáció a vizsgált dimenziók (standardizáltság, rétegzettség, vokacionalitás) mentén egy másfajta jellemzőkkel leírható felsőoktatási rendszert hozott létre. Ezen jellemzők egy kevésbé kiszámítható átmenetet valószínűsítenek, az oktatási rendszer nem kapcsolódik szorosan a munkaerőpiachoz, a munkaerő allokációja egyre inkább a kereslet és kínálat alakulása, illetve piaci közvetítők által valósul meg.

Második hipotézisünk azt feltételezte, hogy az intézményi tér változása miatt az oktatási rendszer és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás mértéke az elmúlt években növekedett, az

előbbi az intézményi tehetetlenség miatt nem volt képes elég gyorsan reagálni a megváltozott munkaerőpiac elvárásaira. Hipotézisünket a Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjeinek adatai alapján teszteltük: az 1997–2002-es évfolyamok összehasonlításakor azt tapasztaltuk, hogy évről évre csökkent azok aránya, akik az egyetem befejezése és az egyetemi oklevelük kivétele közötti időszakban munkakönyves álláshoz jutottak. Hasonló eredményeket kaptunk a megszerzett munkahely profilja és a végzett szak közötti megfelelést illetően is. Egy szervezeti térnek számító intézményi kontextusban a formális végzettség és a munkahely profilja közötti megfelelés alacsonyabb aránya várható, a munkakönyves állással rendelkezők arányának azonban ennél magasabbnak kellene lennie. Mivelhogy mindkét mutató 20 százalékos csökkenését regisztráltunk, arra következtethetünk, hogy *az alacsony megfelelés a végzettség és a munkahelyi státus között, a munkakönyves állásban elhelyezkedni tudók arányának folyamatos csökkenése az intézményi képzés és a munkaerőpiac közötti összhang hiányát jelzi; a vizsgált időszakban az aszinkronitás folyamatosan nőtt.*

Végül a strukturális tényezők feltárásával kapcsolatos utolsó hipotézisünk szerint e folyamatok hatásai kevésbé érződnek az állami, mint a magánszektorban. Láthattuk, hogy az állami szektorban a munkaerő allokációját és bérezését adminisztratív intézkedések és szabályozók irányítják, az elhelyezkedés során fontosak a formális képesítések, a belépési módok formalizáltabbak, biztosított az alkalmazás folyamatossága. A munkába álláshoz rövidebb időre van szükség, kisebb a munkahely-változtatások aránya és magasabb a munkahelyek profilja és a végzettség közötti megfelelés.

A vizsgálat során tehát mindhárom hipotézist igazoltuk. Az elmúlt időszakban Romániában megváltozott az intézményi kontextus: a képzési tér felől a szervezeti tér fele mozdult el. A fiatal végzettségű munkaerőpiacra történő átmenete egyre kevésbé előre jelezhető. Az oktatási rendszer tehetetlensége miatt lassabban reagált a változásokra, nem volt képes alkalmazkodni a munkaerőpiac új igényeihez, a pályakezdő diplomások egyre nehezebben jutnak munkakönyves állásokhoz, és a közvetlen szakmában való elhelyezkedés is nehezebbé vált. A felsőoktatás a napóleoni modellt követve hagyományosan az állam számára termelt szakértőket; ennek hatása ma is nyilvánvaló, az oktatási rendszer és az állami szféra között az aszinkronitás kisebb mértékű. Mivel az állami intézmények munkaerő-felszívó képessége az elmúlt időben nem növekedett, a magánszféráé viszont igen, a bővülő felsőoktatás – Shavit és Müller féle 4. hipotézisnek megfelelően – tovább erősíti az oktatás és a munkaerőpiac közötti aszinkronitást.

A megváltozott strukturális feltételek megváltozott karriermagatartást kívánnak a pályakezdők részéről. A jelenlegi munkaerő-piaci elvárások nagyobb rugalmasságot, alkalmazkodóképességet, önállóságot, problémamegoldó képességet, kreativitást igényelnek, az intézményes oktatás feladata pedig az, hogy ezen képességek megszerzése megvalósuljon. Az oktatás intézményi sajátosságai és a munkaerőpiac közötti növekvő aszinkronitás azonban jelzi, hogy az oktatási rendszer alkalmazkodásában jelentős hiányosságok vannak.

FORRÁSOK

Key Data on Education in Europe 2005, Office for Official Publications of the European Communities, Brussels–Luxembourg: Education and Culture–Eurydice–Eurostat

Situația învățământului secundar în România în anul școlar 2001/2002 [A romániai középfo-kú oktatás helyzete a 2001/2002-es tanévben], Ministerul Educației și Cercetării, www.edu.ro

Situația învățământului preuniversitar în anul școlar 2002/2003 [A romániai középfo-kú oktatás helyzete a 2002/2003-es tanévben], Ministerul Educației și Cercetării, www.edu.ro

FELHASZNÁLT IRODALOM

Báger Gusztáv (szerk.) 2004: A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése, Budapest, [http://www.asz.gov.hu/ASZ/sajto2004.nsf/d0484fa98d849458c1256e2a00521b49/91f4429da545db3bc12571480040b192/\\$FILE/t53.doc](http://www.asz.gov.hu/ASZ/sajto2004.nsf/d0484fa98d849458c1256e2a00521b49/91f4429da545db3bc12571480040b192/$FILE/t53.doc)

Beck, Ulrich 1999: Túl renden és osztályon? In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi réteg-ződés komponensei. Válogatott tanulmányok*, Budapest: Új Mandátum, 418–468.

Chisolm, Lynne 1999: From Systems to Networks: The Reconstruction of Youth Transitions in Europe. In Heinz Walter.R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*, New York: Cambridge University Press, 298–318.

Csata Zsombor 2004a: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom, Szociológiai Szakfolyóirat*, 2004, 1., 99–132

Csata Zsombor 2004b: Az iskolázottság nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár: Kriterion

Dogaru, Ilie (ed.) 2005: *Costuri medii în învățământul preuniversitar – studii, analize, metodologii* [A közoktatás átlagos költségei – tanulmányok, elemzések, metodológiák], București: Ceres

Fóris-Ferenczi Rita 2004: Értelmezési kontextusok a minőség fogalmához a romániai közép-fokú oktatásban. *REGIO* 2004, 2., 15–56

Gábor Kálmán 2004: Mozaik 2001 – A perifériából a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom, Szociológiai Szakfolyóirat*, 2004, 2., 9–24.

Galasi Péter–Timár János–Varga Júlia 2001) *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*, Budapest: BKAE Emberi Erőforrások Tanszék

Heintz, Walter R 1999: Introduction: Transitions to Employment in a Cross-National Perspective. In Heinz Walter.R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*, New York: Cambridge University Press, 1–24.

Hrubos Ildikó 1999: *A japán felsőoktatási modell*, Budapest: Oktatókutató Intézet, http://www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatas_kozben/63

Krahn, Harvey–Lowe, Graham S. 1999: School-to-Work Transitions and Postmodern Values: What's Changing in Canada? In Heinz Walter.R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*, New York: Cambridge University Press, 260–283.

Polónyi István 2002: *Az oktatás gazdaságtana*, Budapest: Osiris, 190–201.

Rosenbaum, James E. 1999: Institutional Networks and Informal Strategies for Improving Work Entry for Youths. In Heinz Walter.R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*, New York:Cambridge University Press, 235–259.

Shavit, Yossi–Müller, Walter (eds.) 1998: *From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destination*, Oxford: Oxford University Press

Suhajda Éva Virág 2005: A tudás megosztása és termelése a tudásintenzív szervezetek életében (szakdolgozat), Budapest: Corvinus Egyetem

Sveiby, Karl Erik 2001: *Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás*, Budapest: Akadémiai

Tóth Tamás 2001: A napóleoni egyetemtől a humboldti egyetemig. In Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai*, Budapest: Professzorok Háza, <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm>

Petrovici Norbert
Paternalista menedzserizmus.
Hatalmi viszonyok a román
politikai elit körében a 80-as évek végén
és a 90-es évek elején¹.

Fordította: Gál Katalin

A szerző Romániára fókuszálva egyközép-kelet-európai kontextusban mutatja be azokat a különbségeket amelyek az egyes, ebben a régióban található országoknak a kommunista elit reprodukációs modelljeit írják le, kiemelve azt a tényt, hogy a sajátos különbségek az egyes politikai aktorok közötti különbségekben lelhetők fel. A tanulmányban az összehasonlítási esetet Magyarország jelenti, ugyanis ebben az országban is, akárcsak Romániában az elmúlt rendszer technokratái és bürokratái, a rendszerváltást követő társadalmi berendezkedésben jelentős hatalmi pozícióra tettek szert, annak ellenére a két országban eltérő fejlődési irányokat lehet megfigyelni. Petrovici Norbert szociológus, e-mail címe: norbertpetrovici@yahoo.com

A 90-es évek első felében a posztszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, de a termelés egy laza költségvetési kontextusban zajlik, amelynek eredményeképpen a piaci nyomás rendkívül alacsony volt. A költségvetési struktúrát az alkalmazottak jólétének biztosításával és az átstrukturálást követő esetleges problémák elkerülésével indokolták. Az alkalmazottak jelentős erőforrást képeztek a megszorítások fölötti egyezkedésben. A 90-es évek első felében a román posztszocialista termelési rendszerben a termékfölösleget a menedzserek ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása igazolta. A költségvetési struktúra a társadalmi béke és jólét biztosításának egy formája. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság újratermelését serkentette az új posztszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a marketizálás került háttérbe a redistribúcióval szemben.

BEVEZETÉS

A demokratikus intézmények és folyamatok megjelenése mellett számos közép- és kelet-európai megfigyelő fontosnak tartja a posztszocialista társadalmak demokratizálódási folyamatában a hatalmi koalíciók vagy pártok kritériumát is. A demokratikus politikai intézmények abban az

---

1.Köszönettel tartozom a hasznos tanácsokért Rudolf Polednának, Irina Culicnak, Elisabeta Stănculescunak és Marius Lazărnak. Ugyanakkor köszönet a szöveg különböző fázisaiban folytatott beszélgetésekért, hasznos kommentárokért és javaslatokért kollégáimnak: Sorin Gognak, Cristina Raţnak, Silviu Totolecannak, Csata Zsombornak, Raluca Perneşnek, Alina Petrovicinak. Köszönettel tartozom a szöveg gondozása során tanúsított türelmükért Alina Petrovicinak és Codruţa Cucnak. Természetesen a szöveg minden elégtelenségéért engem terhel a felelősség.

esetben tekinthetők funkcionálisnak, amennyiben az aktorok és ideológiák szabad választások útján cserélődnek ki. Éppen ezért Románia gyakran úgy jelenik meg a politikai közvéleményben, mint egy olyan ország, ahol a szabad választások inkább a kommunizmus "restaurálásához" vezettek, hiszen számos rendszerváltás előtti politikai és demokratikus mechanizmusok közepette ismét politikai hatalomra került. A posztszocialista közép- és kelet-európai gazdasági, kulturális és politikai aktorok vizsgálata arra enged következtetni, hogy inkább szabály, mintsem kivétel a kommunista politikai szereplők reprodukciója (Szelényi–Szelényi, 1995). Stark (1996) plasztikusan fogalmaz: "a kapitalizmus nem a szocializmus romjaira, hanem annak romjaival épül", Frydman, Murphy és Rapaczynski (1998) pedig az "elvtársarcú kapitalizmus" fogalmat javasolják. Annak ellenére, hogy a kommunista elitek reprodukciós rátája magas volt egész Közép- és Kelet-Európában, a különböző országok "életútja" mégis eltérően alakult. A volt kommunista aktorok kulcsszerepet játszottak a posztszocialista politikai intézmények létrejöttében, az alkalmazott modellek pedig ebben az esetben a demokratikus modellek voltak. Azonban az intézményesülés sajátos eltéréseit az ún. megkülönböztető különbségek jelentik. Éppen ezért a posztkommunista politikai aktorok aránya kevésbé releváns, mint az egyezkedésben kifejtett hatalmi különbség, vagyis hatalmi kapcsolatok és a társulások (Stark–Brust, 2002). Úgy Magyarországon, mint Romániában az elmúlt rendszer technokratái és bürokratái, az új(a) rendszerváltást követő) társadalmi berendezkedésben jelentős hatalmi pozícióra tettek szert, mégis a két ország tekintetében eltérő fejlődési irányokat érhetünk tetten. Tanulmányunk hipotézise szerint a különbségek a viszonyok természetében, azaz az elmúlt rendszerben hatalmi pozíciót elfoglaló politikai aktorok és az új rendszer politikusai közötti viszonyokban rejlenek. *A továbbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy Románia tekintetében közép-kelet-európai összehasonlító kontextusban bemutassuk ezeket a különbségeket, rámutatva arra is, hogy a sajátos különbségek a politikai aktorok közötti kapcsolatokban rejlenek, az összehasonlítási esetet ez esetben Magyarország jelenti majd.*

A POLITIKAI MEZŐNY KIÉPÍTÉSÉNEK KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSA

A szocialista rendszerben a magántulajdon és a legálisan történő tőkefelhalmozás rendkívül korlátozott volt. Ennek következtében nem formálódhatott ki egy jelentős gazdasági elit, amely a régi rendszer összeomlását követően mozgósíthatta volna gazdasági erőforrásait az új gazdasági, politikai, társadalmi berendezkedésben való hatékony pozícionálódás érdekében (Szelényi, Szelényi–Kovach, 1995). Szalai (1995, 1999, 2001), Magyarország esetében arra mutat rá, hogy egyes diplomások a tercier szektorból (pl. mérnökök, közgazdászok), azaz a szocialista gazdaság legfontosabb aktorai, már a 80-as években a generációs csoportidentitás megteremtésére törekedtek. A legfontosabb frakciója ezen új generációnak, írja Szalai, a szocialista üzemek igazgatói. Eme gazdasági szereplők a szocialista bürokrácia elleni harccal a gazdasági szféra politikai tervezés kontrollja alóli felszabadítását, autonómmá tételét célozták. Ebben a harcban a demokratikus ellenzékkel és reform értelmiségiekkel szövetkeztek, így 1989-ben a szocialistákkal folytatott dialógusban ez a csoport erős hatalmi erővel bírt. Azaz az oktatási erőforrások, vagy bourdieui (1986) fogalmakkal a kulturális tőke, nagyon fontos volt a rendszer összeomlását követően a posztszocialista politikai mezőlétrehozásában és a társadalmi szereplők elhelyezkedésében.

Szelényi (1995; Eyal et al 2001) a magyarországi helyzet ismertetésében a Szalai által felvázolt szcenárióból indul ki, és egy, az egész régióra vonatkozó kutatásra alapozva, általánosítja és érvényesíti is ezt az álláspontot. Szelényi a társadalmi szereplők posztszocialista rendszerben történő társadalmi mobilitásának leírására egy makro-elmélet felállítását célozza, amely kiemeli a posztszocialista és kapitalista rendszerek sajátosságait. Míg Szalai álláspontja az, hogy az üzemek vezetői csupán domináns frakciója a Kádár-korszak végének, Szelényi szerint a változásokban központi csomópontot képeznek. A szocializmust követően egész Közép-Európában a régi intézmények igazgatói a posztszocialista intézmények menedzsereivé váltak. Nem létezett egy szocialista gazdasági elit, amely felvásárolhatta volna a szocialista gazdasági intézményeket, ennél fogva semmilyen tulajdonos csoport nem kontrollálta a stratégiai gazdasági erőforrásokat. Valójában a menedzserek kontrollálták az erőforrásokat, ők maguk pedig újratermelték és legitímálták pozíciójukat a szocializmus alatt felhalmozódott tudásuk révén. Szelényi dokumentálja azt a folyamatot, ahogyan ezek a menedzserek a szocialistákkal szemben úgymond szövetkeztek a diplomásokkal. Az ebből a szövetkezésből fakadó új, domináns posztszocialista társadalmi osztály két politikai klikkre oszlott. A *domináns* csoportot a menedzsereket képezi, ez a réteg pedig a humánértelmségiekből és a médiaelitből állt. Úgy véljük, hogy a Szalai és Szelényi víziója fontos elméleti támpontokat nyújt Románia esetének tanulmányozása során, éppen annak köszönhetően, ahogyan elhatárolják a legfontosabb politikai aktorokat és a közöttük létrejövő kapcsolatokat.

George Tibil (1995) és Irina Culic (2002, 2006) tanulmányai is alátámasztják a műszaki diplomákkal rendelkezők dominanciáját a posztszocialista román politikai mezőnyben. Ez a kategória 1990–1992 között Romániában 72 százalékot tett ki a kormányban és 71 százalékot a parlamentben. Egy másik fontos kategória a rendszer ellenzői, a szabadfoglalkozásúak (művészek, ügyvédek, orvosok, tanárok, akik a régi rendszerben marginális helyzetben voltak). A tanulmányok a politikai rendszer demokratizálódásra való képességét elemzik. Azonban a közép-európai mintától eltérően a diplomások két frakciója a hatalomért versenyző politikai pártokban vett részt. A régi szocialista elit egy részének sikerült reprodukálnia hatalmát, és beléptek a javarészt műszakiakból/technokratákból álló politikai pártok vezetőségébe vagy radikális baloldali pártokba. A két csoport vagy klikk szerepére és a köztük lévő hatalmi viszonyokra vonatkozóan két, egymással konkuráló meglátás létezik: Vladimir Pasti (1995, 2005) azt állítja, hogy a gazdaságpolitikák legfontosabb moderáló eleme a régi rendszer technokratái közötti viszony volt; Cătălin Zamfir (2003, 2004) viszont azt állítja, hogy a technokraták és a szabadfoglalkozásúak közti hatalomért folytatott harc képezte a gazdaságpolitikák mozgatórugóját. E tanulmányok eredményei nagyon fontosak, azonban úgy véljük, hogy az általuk megrajzolt kép rendkívül statikus. Kvantitatív eszközök segítségével egy dinamikusabb politikai kép megrajzolása a célunk a 80-as évek végi domináns pozíciók rekonstrukciója és azoknak az új rendszerben elfoglalt szerepe újraértékelése révén.²

2. Az általunk felhasznált adatok a romániai közsféra szereplőinek kódolt biográfiai adatait tartalmazzák. Az adatok az 1989. december–1994. december közötti időszakot ölelik fel és a *Protagonistii vieții publice* (A közélet főszereplői) című, a Rompres által 1995-ben kiadott gyűjtemény az alapja. A szótár maga exhauszivitásra törekedve eléggé sikeresen felöleli és bemutatja a célközönséget. Ennek következtében a létrehozott adatbázis lefedi a vizsgált időszak politikai szférájának kulcspozícióit. Az adatbázis hátránya, ugyanakkor erőssége is, hogy a felhasznált biográfiai adatlapok önkitöltősek voltak. Azért választottuk ezt az információforrást, mert bővebb rálátást nyújt a szülőik által betöltött pozíciókra, a vizsgált politikai aktorok foglalkozási életútjára vonatkozóan. A továbbiakban ezen

A korábbi tanulmányoktól eltérően (Tibil, 1995; Stoicu, 2000; Culic, 2002, 2006; Tudor–Gavrilesco, 2002; Ştefan, 2004) megkíséreljük a posztszocialista politikai rendszer struktúráját a *szocialista hatalmi viszonyok struktúrájával és fejlődésével* összekapcsolni, ennek nyomán pedig a betöltött szerepektől függően a rendszerben végbemenő társadalmi pozicionálás és repozicionálás stratégiáit megérteni. A kommunista időszak végén a domináns társadalmi kategóriák vélhetően újra felfedezhetőek lesznek a posztszocialista elitben, a köztük fellelhető kapcsolatok pedig a szocialista időszakban kiépített viszonyoktól függenek. Ez a tézis két alkotóelemből áll: (1.) a posztszocialista elitek helyzete 1988-ban és (2.) a posztszocialista elitek repozicionálása 1993-ban. Ebben a tanulmányban a második alkotóelemmel is foglalkozunk majd (a korábbi összetevőről lásd még Petrovici, 2005).

A POLITIKAI ELITEK STRATÉGIÁI: INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁS

A alábbiakban azokat a hatalmi társulásokat elemezzük, amelyek a 80-as évek végén jöttek létre, éppen abban az időszakban, amikor a kommunizmus mint rendszer megszűnt. Érdeklődésünk tehát az 1988-as foglalkozási pozíciók és az 1993-ban létező foglalkozási pozíciók kapcsolatára irányul, a különféle politikai pártokhoz való tartozás függvényében. A politikai aktorok generáción belüli mobilitására szeretnénk rávilágítani, valamint arra, hogy ezt a mobilitási folyamatot milyen módon befolyásolta a politikai mezőny átstrukturálódása. Technikai okokból egy olyan kérdést fogalmazhatnánk meg, amely a három változó közötti lehetséges kapcsolódási pontokra vonatkozna, nevezetesen: az 1988-ban betöltött pozíció, az 1993-ban (vagy 1992-ben) betöltött pozíció és a politikai párthoz való tartozás. A változók közötti lehetséges asszociációk leírására a loglineáris elemzést használjuk. Hipotézisünk szerint a következő kapcsolódási pontok jönnek létre: (1.) az 1998-ban betöltött pozíció és az 1993-ban (1992-ben) betöltött pozíció változók között, mert azoknak, akik politikusok lettek, 1993-ig javarészt sikerül a szocializmusban elfoglalt pozíciójukat reprodukálniuk, továbbá a kapcsolat fordítottan is igaz, éppen azért váltak politikusokká, mert sikerült reprodukálniuk korábbi pozíciójukat; (2.) az 1998-ban betöltött pozíció és a politikai hovatartozás változók között, mert a politikai pártok közösségi érdekek és reciprok ismeretek alapján szerveződtek, ezt pedig meghatározta a politikai aktorok társadalmi pozíciója; (3.) az 1993-ban és 1992-ben elfoglalt pozíció és a politikai hovatartozás változók között, mert a politikai aktorok közösségi érdekeinek függvényében olyan foglalkozásokat kezdtek betölteni, amelyek konszolidálják pozíciójukat és politikai hatalmukat.

---

adatbázist PVP rövidítéssel illetjük. A szocialista és posztszocialista periódus foglalkozási pozícióinak kódolása a fokozatos EISCO (Enhanced International Standard Classification of Occupation) klasszifikációra (Szelényi–Treiman, 1994) alapszik, amely a foglalkozások standard nemzetközi klasszifikációján túl (ILO, 1998) a kommunista időszak specifikus foglalkozási kategóriáira is rámutat. A pontosság kedvéért a Codul Ocupațiilor din România (Román Foglalkozási Kódok) fokozatos klasszifikációját is felhasználtuk és kiegészítettük, ahol erre lehetőség nyílt, az EISCO kategóriáival. A kiegészítést a foglalkozások Erikson–Goldhorpe–Portocarero EGP (Erikson–Goldthorpe, 1993) féle 11 lépcsős analitikus kategóriáiba való sorolás követte. Az eredményeink más közép-európai tanulmányokkal való összehasonlíthatóságának biztosítása érdekében Szelényi–Szelényi–Kovács (1995) logikáját követve, román kontextusbeli kisebb módosításokkal, rekódoltuk az EGP 11 lépcsőjét, pl. a közgazdász vagy szociológus kategóriák a műszaki értelmiségiek és nem a humánértelmiségiek kategóriájába kerültek.

Hipotézisünk a következő modellben írható le:

$$\ln(F_{ij}) = \mu + \lambda_i^{OC88} + \lambda_j^{OC93} + \lambda_k^{CSOPORT} + \lambda_{ik}^{OC88*CSOPORT} + \lambda_{kj}^{OC93*CSOPORT} + \lambda_{kj}^{OC88*OC93}$$

	Generáció			
	1920–1932 (56–68 év)*	1933–1940 (48–55 év)	1941–1951 (37–47 év)	1952–1970 (18–36 év)
<i>Apa foglalkozása</i>				
Értelmiségi foglalkozások és vezetői pozíciók	0,29	-2,05	1,06	0,75
Munkás	-1,35	-0,50	-0,56	2,75
Mezőgazdasági munkás	1,15	2,65	-0,50	-3,72
<i>Az alany foglalkozása 1998-ban</i>				
Menedzserek, állami hivatalnokok	-1,43	3,07	0,38	-2,63
Másodrangú menedzserek	-0,08	0,69	0,95	-1,90
Mérnökök	-1,60	-2,05	0,75	2,94
Egyetemi és középiskolai tanárok	1,24	-0,13	0,43	-1,58
Értelmiségiek	2,03	-0,97	-1,60	1,18
Technikusok, mesterek (munkások)	-0,83	-0,73	-1,07	2,97

1. táblázat: A vizsgált alanyok és az apa foglalkozásának összekapcsolódása

*Az életkort az 1988-as év alapján számoltuk.

<i>Hatalom / Ellenzék</i>	<i>Foglalkozás 1998-ban</i>	<i>Foglalkozás 1993-ban</i>				<i>Összesen</i>
		<i>Állami hivatalnok</i>	<i>Menedzser</i>	<i>Politikai pozíciók</i>	<i>Értelmiségi fog- lalkozások</i>	
Hatalom és szövetségei	Menedzserek és állami hivatalnokok	19	34	39	13	105
	Másodrangú menedzserek	9	31	54	9	103
	Mérnökök	12	19	59	19	109
	Egyetemi és középisko- lai tanárok	14	14	64	29	121
	Humán- értelmiségiek	18	13	70	25	126
	Technikusok, mesterek, munkások	7	6	25	6	44
	<i>Összesen</i>	79	117	311	101	608
Ellenzék és szövetségei	Menedzserek és állami hivatalnokok	4	5	13	9	31
	Másodrangú menedzserek	3	7	26	3	39
	Mérnökök	6	9	20	10	45
	Egyetemi és középisko- lai tanárok	4	7	46	20	77
	Humán- értelmiségiek	3	16	50	23	92
	Technikusok, mesterek, munkások	1	3	6	0	10
<i>Összesen</i>	21	47	161	65	294	
Összesen		100	164	472	166	902

2. táblázat: Az alany 1988-as foglalkozása és az apa foglalkozásának generációnkénti kontingenciatáblája (abszolút eloszlások). Adatforrás: PVP (1995).

	<i>Modell</i>	<i>Likelihood ratio χ^2</i>	<i>Df</i>	<i>P</i>	<i>L.R. χ^2 Change</i>	<i>Df</i>	<i>P</i>
3	OC88*OC93*CSOPORT	,000	0	,0			
2	OC88*OC93 + OC88*CSOPORT + OC93*CSOPORT	11,72	8	,164	11,72	8	,164
1	OC88*OC93 + OC88*CSOPORT	223,942	15	,066	7,493	2	,236

3. táblázat: Hierarchikus loglineáris elemzés, az intragenerációs modell kiválasztása.

OC88 – Az alany foglalkozása 1988-ban: (1.) menedzser és állami hivatalnok (2.) másodrangú menedzser (3.) mérnök (4.) egyetemi vagy középiskolai tanár (4.) humánértelmiségi (5.) technikus, mester, munkás.

OC93 –Az alany foglalkozása 1992–1993-ban: (1.) állami hivatalnok (2.) menedzser (3.) értelmiségi foglalkozások (4.) politikai pozíciók

CSOPORT –A hatalmi mezőnyben elfoglalt hely: (1.) ellenzék (2.) kormány

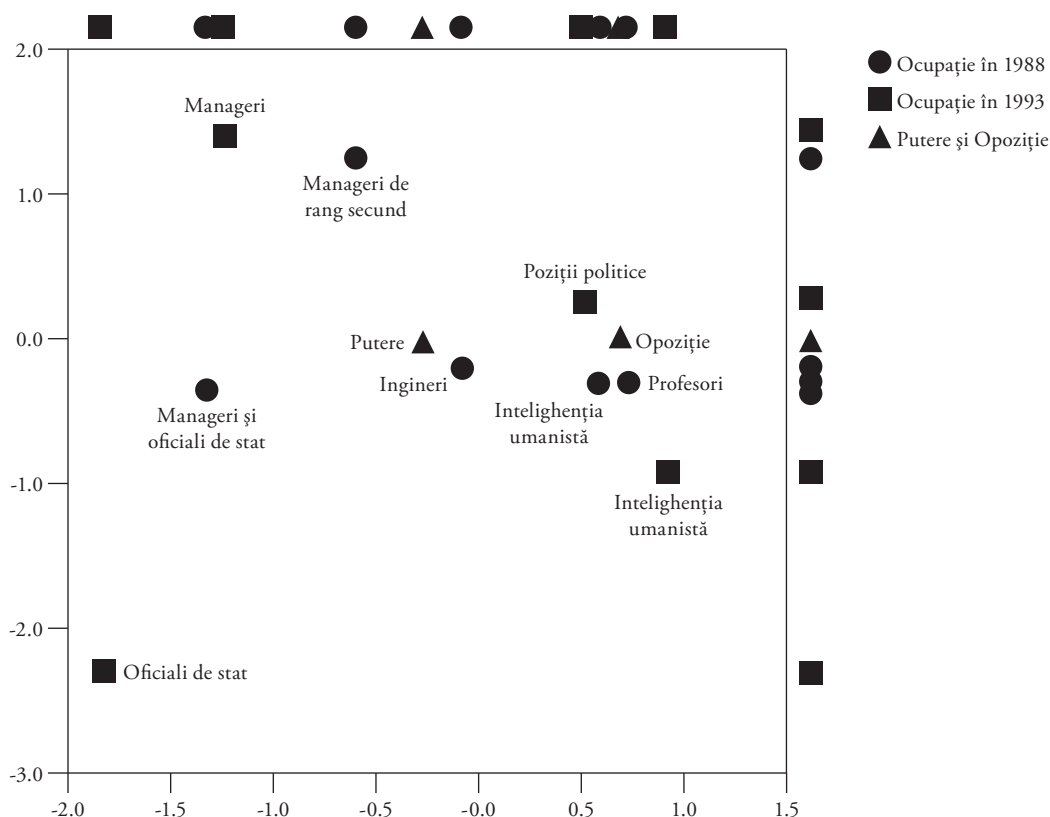
Adatforrás: PVP (1995)

Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy az adatainknak leginkább megfelelő modell az, amely egybeesik azzal a hipotézissel, miszerint a változók kettesével asszociálódnak. A politikai párt meghatározó szerepet játszott az alanyok intragenerációs mobilitásában (legyen az ok, vagy okozat). Levonhatnánk itt a következtetést, hogy a *politikai mezőnyben létrejött látható szövetségek alapja a politikai aktorok hasonló társadalmi származása és a szocializmusban rendelkezésre álló informális és formális hálózatok rendszere*. A hatalmi mezőny struktúráját a különböző társadalmi kategóriák 80-as évek végi helyzete nagymértékben befolyásolta, a foglalkozási pozíciókat a *politikai-hatalmi mezőnyben betöltött pozíciókkal asszociálták*. A FSN³ köré szerveződött, nem túl nagy befolyással bíró szövetség, a posztdecembrista időszak első heteiben az ellenzéki státusból vagy a disszidens csoportból származó politikai tőkével legitímálta magát. A szövetség gyenge volt és fel is bomlott nem sokkal a létrejöttét követően. A disszidens és ellenzéki tőke nem volt elegendő a szövetséget alkotó hálózatok összekapcsolására. A szocialista időszakban betöltött társadalmi pozíciók meghatározóak voltak a posztoszocialista hatalom létrehozásában, és a különféle politikai pártokban, vagy pártok közötti szövetségekben kristályosodtak ki. A három változó kapcsolódási lehetőségeiből kiindulva megpróbálunk rávilágítani arra, hogy változókon belül hogyan kapcsolódnak bizonyos foglalkozások a különböző politikai pártokhoz. A homogenitásvizsgálat segítségével tudjuk vizualizálni a pártok és foglalkozások közötti kapcsolódási pontokat. A módszerrel megragadható a társadalmi pozíciók struktúrája a politikai mezőnyben. A grafikon értelmezéséhez mindkét tengelyt külön értelmeznünk kell, meg kell néznünk azokat a pontokat, amelyek a tengelyen elhelyezkednek, majd azokat a pontokat, amelyek klasztereket hoznak létre mindkét tengelyen.

A horizontális variancia tengelye szemben áll az ellenzéki hatalommal. A menedzserek, szocialista bürokraták a hatalmon levő politikai párthoz koncentráálódtak, míg a humánértelmiségiek (beleértve az egyetemi és középiskolai oktatókat is) az ellenzék köré csoportosulnak. A mérnökök, jóllehet az ellenzéki pártokba is beléptek, a hatalom birtokosainak pólusa fele orientálódtak

3.Frontul Salvării Naționale, magyarul Nemzeti Megmentési Front.A továbbiakban a szövegben a román rövidítést használjuk (ford. megj.).

és más társadalmi rétegekkel annak magját, alapját képezték. Ezek a mérnökök, származási hátterüket tekintve, nagyobb arányban származnak városi környezetből, értelmiségi családokból, mint azok, akik az ellenzékben foglaltak helyet.

1. ábra. A vizsgált alanyok 1998-as és 1992–93-as foglalkozásának összehasonlítása (homogenitásvizsgálat).

Az ábrának megfelelően a hatalmat átvevő pártok magját a műszaki értelmiségiek, valamint a hatalom sajátos összetevőjeként számon tartott magas arányban megjelenő bürokraták és a szocialista menedzserek képezik. Az ellenzék, mint tudjuk, a humánértelmiségiekből és tanárokból állt. Továbbá, ahogyan a loglineáris elemzés is mutatja, a posztiszocialista foglalkozási stratégiák a párt hasonló foglalkozási palettájának szélesítését célozták, az előző logikával azonos módon. A menedzserekből és mérnökökből álló pártok a menedzserei és technikai-műszaki pozíciók betöltését célozták. A humánértelmiségiekből álló pártok az ehhez kapcsolódó pozíciók betöltésére törekedtek.

A politikai játékokban kitanult pártoskodó bürokrácia rövid idő alatt elkezdte dominálni az amúgy is laza kötelékeket a FSN-n belül. A FSN egyébként örökölte a régi kommunista párt logisztikai struktúráját és a helyi intézmények köré tömörülő hálózatokat (Pasti, 1995). Az említett hálózatok javarészt a gazdaságot vezető műszaki értelmiségiekből álltak, irányításuk pedig belülről az informális horizontális, pártvonalon pedig a vertikális csatornák mentén valósult meg. A két frakció kapcsolatainak ún. újracsomózása könnyűnek bizonyult: a bürokraták a politikai, míg

a műszaki értelmiségiek a gazdasági kapcsolatok menedzserei voltak. Így jött létre a Noua Alianță⁴, amely már magában foglalta a bürokratákat, a menedzsereket és a mérnökök egy részét.

A FSN-n belül domináns pozícióban lévő szabadfoglalkozásúak már a forradalmat követő első hetekben visszavonultak ebből a struktúrából új pártok alakítása vagy más pártokhoz való csatlakozás céljából. A humánértelmiségiek csoportja a Noua Alianțăt a hatalmi nomenklatúrával azonosította, azért, mert a kulcsszereplők a régi szocialista hatalmi játékokban is fontos szereplők voltak. A humánértelmiségiek javarészt értelmiségi foglalkozású (*professionals*) családokból származtak. A szocialista rendszer viszont gyanakvó volt ezekkel szemben, így ennek következtében az előrehaladás esélyei relatív szűkek voltak. A rendszer az örökölt kulturális tőke liberális kulturális tőkévé való konvertálását facilitálta számukra, nem pedig a technikai és kulturális tőkekonverziót. Az ideológiai szabályozás révén a szocialista rendszer mindig is igyekezett az intellektuális szférákat kontrollálni, azonban ezt a mezőt soha nem tekintették a szocialista rendszer belső hajtóerejének a műszaki/technikai szférával szemben. A humánértelmiségieket gyanakvással szemlélték és csakis a rendszer vagy annak tagjai irányába tanúsítottragaszkodás demonstrálása révén csökkenthették valamelyest ezt a gyanút.

Az értelmiségiek két fontos repozicionálási folyamatát tartjuk fontosnak. Egyrészt az értelmiségiek egy frakciója a két világháború közötti pártok reaktiválása révén legitimálta magát, hiszen ezek történetét ismerték személyesen vagy a származási családjuk révén. Másrészt a pártoskodó bürokraták miatt kiszorulva a FSN-ből, kritizálták a bürokraták és technokrata értelmiségiek szövetségét, azon alapállás nyomán, miszerint a szociális rendszert függetleníteni kell politikai rendszertől a civil társadalom létrehozása révén. Egy, a társadalmi/civil szabadság érdekeit szolgáló liberalizmust gyakoroltak, amely megkerülte a gazdasági dimenziókat, és ebben az értelemben mindössze homályos utalásokat tartalmazott a szabad piacra és a sokkterápiára vonatkozóan. A Noua Alianțănak címzett meglehetősen kemény liberalista diskurzus utcai megmozdulásokban csúcspontot ért. Ezek erőszakos befejezése eredményeképpen erodálódott a bürokraták és technokraták politikai tőkéje, amely a pártoskodásra vagy az ellenzéki pozícióra épült. Ezen nyomás alatt a Noua Alianță változtatott az őt legitimáló alapelveken, technikai kulturális tőkére és menedzseri erőforrásokra tett szert.

A vertikális variancia tengelye ellenállást mutat a hatalmi pólus stratégiáival szemben. A poszt-decembrista hatalmi játékok és a politikai diskurzus keretében kritikus pont a Noua Alianțăn belüli dominancia kérdésének interpretálása. A bürokraták képezték a domináns pólust a szövetségben belül, míg a műszaki értelmiségiek a domináltak. 1992-ben a technokrata értelmiségiek egy része, azok, akik sürgették a szabad piac, valamint a reformok gyorsított bevezetését, megpróbálták átvenni a szövetség hatalmát a FSN felosztása révén. Igyekeztek megtartani a hatalmat a párt nevének megőrzésével, valamint a pártoskodó bürokraták és néhány menedzser kizárásával. Vladimir Pasti (1995) hipotézise alapján: a Petre Roman köré csoportosuló pénzügyi értelmiségiek és a Ion Iliescu köré tömörülő ún. ipari értelmiségiek közötti megosztásról lenne szó. Mi úgy véljük, hogy valójában egy szakadásról van szó az értelmiségiek csoportján belül: voltak, akik sürgették a piac és a liberalizálódás mechanizmusainak kiterjesztését (ide tartoznak a pénzügyi csoportok is), mások a régi ipari kapcsolatok konzerválására voksoltak. A pártoskodó bürokraták csak a konzervatív értelmiségiekkel karöltve maradhattak a domináns póluson, így azokkal is szövetkeztek. A politikai diskurzusok nagy része pedig a 90-es évek elején arra centrálta, hogy a gazdasági és társadalmi tevékenységeket a "technokraták" vagy

4. Magyarul: Új Szövetség, a továbbiakban is a román megnevezést használjuk (ford. megj.).

“politikuskok” vezessék (“technokrata kormány” vagy “politikai kormány”). Ez valójában a hatalmi kérdés tematizálódását jelentette a Noua Alianțán belül, amely végül is két pártra oszlott (PDSR⁵ és PD⁶).

	<i>Hatalmi pártok</i>		
	<i>PDSR</i>	<i>PD</i>	<i>FSN</i>
Állami hivatalnok	-0.14	1.62	-1.06
Menedzser	4.48	-0.01	-4.42
Értelmiségi foglalkozások	2.82	-1.13	-1.95
Politikai pozíciók	-5.42	-0.28	5.57

4. táblázat. Standardizált reziduuumok: az 1993-as foglalkozás és a hatalmi politikai csoportosulások szerint.

$\chi^2 = 44.56$, $p = 0.000$; $\phi = .181$, $p = 0.000$; $C = .255$, $p = 0.000$. $N = 639$

A tagok 1998-as foglalkozását tekintve nincs jelentős eltérés a FSN, PDSR és PD-n belül, a különbség az utólagos foglalkozási stratégiákban mutatkozik meg. A PDSR köré csoportosultak a menedzserek és egy jelentős számú technikai értelmiségi, a PD körül találjuk az állami adminisztratív pozícióban lévőket. Akik pedig nem migráltak a régi párt egyik vagy másik frakciójába, azok úgy mond csak politikai pozíciót foglaltak el. Az 1992-ben kormányon maradt párt, a FSN szétesését követően, a poszt-szocialista menedzserek pártja volt, azoké, akik a szocializmusban is első- vagy másodrangú menedzseri pozíciókat foglaltak el. A kormánypártról levált két ág összetétele és a hatalomért folytatott harc (melynek csúcspontja egy bányászjárás volt) indokolja azt a tényt, hogy különböző érdekek jelentek meg, amelyek a bürokraták és menedzserek, valamint a párt többi része közötti hatalommegosztást sürgették.

A vertikális tengelyen azok a pontok, amelyek szembe helyezkednek el, a menedzseri és az állami vezető pozíciók. A két foglalkozási pozíció igazolja a két ág, a PD és PDSR, eltérő stratégiáit. A menedzserekből álló, főleg a PDSR köré koncentrálódó csoport a fokozatos változás elvét követve legitimálta magát, azzal érvelve, hogy ez nem okozza a termelési kapcsolatok szakadását. Azok csoportja, akik főként az állami vezetésben foglaltak helyet és a PD köré koncentráltak, a román gazdaság termelési viszonyainak átstrukturálódásához és egy határozott kapitalista irányvonalhoz vezető gazdasági reformokkal legitimálták magukat.

Így tehát a 80-as évek végi hatalmi konfigurációnak rendkívül fontos hatása volt a politikai mezőny átstrukturálódásában. A hatalom elsősorban a pártoskodó bürokraták és technikai-műszaki értelmiségiek közötti szövetséget jelentette, ez utóbbi csoportot pedig menedzserek, a szocialista periódusban adminisztrációs pozícióban lévők és városi családokból származó mérnökök alkották. A 1992-es szakadás a hatalmat birtokló menedzserek és állami hivatalnokok között következett be. Az ellenzék elsősorban humánértelmiségieket jelentett. A kérdés így az, hogy vajon a politikai mezőny eme struktúrája és a pártok összetétele befolyásolták-e a gazdaságpolitikák és reformok alakulását?

5. Román Szociáldemokrata Párt, a továbbiakban is PDSR (ford. megj.)

6. Demokrata párt, a továbbiakban is PD (ford. megj.)

A PATERNALISTA MENEDZSERIZMUS

A gazdaság újraszervezésével járó strukturális mobilitásnak, valamint a Román Kommunista Párt által adminisztrált mobilitásnak köszönhetően a technikai-műszaki értelmiségiek a rendszeren belüli kulcsszereplőkkel váltak a szocialista korszak végén. A gazdasági jellegű döntéseket a nomenklatura hozta meg, az értelmiségi rétegnek mindössze a technikai eljárásokat kellett reprodukálnia. A humánértelmiségnek kismértékben sikerült autonómmá tennie saját tevékenységi körét; a kimagasló kulturális mezőny, a politikaival összhangban, az irodalom volt. A műszaki és humánértelmiségiek diskurzusában kevés hasonlóságot észlelünk más közép-európai országoktól eltérően. Amint fentebb is említettük, a hatalom konfigurációja a 80-as évek végén nagy hatással volt a politikai mezőny átstrukturálódásában.

Úgy gondoljuk, hogy a politikai szféra struktúrájának hatásai nagyon fontosak voltak a forradalom utáni gazdaságpolitika alakulásában, mert a volt szocialista menedzserek képezték a domináns erőt, azaz a 90-es évek elején a termelés kulcsszereplőit a menedzserek tartották ellenőrzés alatt.

Innen levezethetnénk a következtetést, miszerint ez a politikai struktúra a magyarázata annak, hogy a piaci nyomás miatt volt olyan alacsony Romániában. Azok a menedzserek, akik a termelési faktorokat kontrollálták abban az időszakban, egy meglehetősen laza költségvetési kontextusában továbbra is részt vesznek a termelésben. A költségvetési megszorításokat, hátralékokat, szubvenciókat, a költségvetési béreket az állam nyújtja (a menedzserek dominanciájával), az alkalmazottak jólétének biztosítása és az esetleges átstrukturálások nyomán felbukkanó problémák kiküszöbölése céljából: az alkalmazottak ugyanis fontos erőforrást képeznek a költségvetési megszorításokról való egyezkedésben. Nem gondoljuk azt, hogy a leépítések és a sokterápia lett volna a legmegfelelőbb megoldás, hipotézisünk (az állam által koordinált) költségvetési megszorítások természete, valamint a termelés átstrukturálását és megfelelő piacok keresését célzó érdekek közti viszonyt vizsgálja felül. A 90-es évek elején a román posztoszocialista rendszerben a termelés- és terméktöbbletet a menedzser műszaki ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása, nem pedig a különböző piacokon elért tőkeakkumulációs teljesítménye legitimálja. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság restrukturálódását favorizálta az új posztoszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a szocialista típusú redisztribúció nyert támogatást a piaci mechanizmusok serkentésével szemben.

A fenti kijelentések tesztelése érdekében induljunk ki abból a feltételezésből, hogy a gazdaságpolitikák rendszerint azon csoportok befolyása és érdekei alá rendelődnek, akik azokat létrehozzák, megszavazzák és irányítják. Tovább folytatva a gondolatot: azok is befolyásolják, akiknek nem érdeke ama gazdaságpolitikák létrehozása, de nem tettek azok létrejöttének megakadályozása érdekében semmit. A foglalkozási pozíciók révén tetten ért társadalmi pozíciókból, valamint a politikai mezőny hatalmi kapcsolódásaiból kiindulva le tudjuk vezetni, hogy milyen érdeket képviseltek a politikai aktorok. És ha összevetjük az érdekeket a gazdasági szféra politikailag szabályozott változásaival, megérthetjük a támogatott politikák természetét is.

Módszertani szempontból három lépést különíthetünk el: (1.) a közép- és kelet-európai költségvetési lehetőségek körülbelüli behatárolása; (2.) a különböző költségvetési kategóriák költségeinek romániai összehasonlító elemzése; (3.) a politikai aktorok hatalmi kapcsolatainak

történeti elemzése, azon kategóriáké (ők azok, akik valójában részt vettek a költségvetési kimenetekről szóló döntésekben).

1. Az első lépés, egy összehasonlító perspektívában, a politikai elit stratégiáinak és a romániai gazdaságpolitikák megértésének céljából a költségvetés különböző tételeinek, azok relatív arányainak tettenérését célozza. A Világbank (2002) adatait használtuk, az adatbázis pedig közép- és kelet-európai országok költségvetéseinek funkcionális klasszifikációját célozza. Az adatok az országoknak megfelelő pénznemben fejezik ki a költségvetés volumenét. Ez azt jelenti, hogy sok adat állt rendelkezésünkre egy kontingenciatáblában, amely három változó kapcsolódását mutatja: az ország, az év és a költségvetési kategóriák. Két adatredukciós módszert alkalmaztunk: klaszterelemzés és többdimenziós skálázás. A klaszterelemzéssel azokat az egymást követő éveket választottuk ki, amelyek azonos patterneket mutatnak a költségvetés tekintetében minden országban. Az első vagy első két év, a rendkívüli politikák évei (Kitschelt, 2002), elütő tendenciát mutatnak költségek tekintetében, mint a korábbi évek. A súlyozott többdimenziós skálázással a költségvetés terét próbáltuk körvonalazni. A módszer megengedi a költségek egy többdimenziós térképének létrehozását, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a különböző országok milyen mértékben járultak hozzá eme térkép körvonalazódásához. A térképen kiemelt minták, patternek mögött vélhetően más-más okok húzódnak meg, a befektetési prioritások hatalmi szövetségei is eltérnek egy-egy országban és különböznek a románaitól is. De e megközelítés nagy előnye véleményünk szerint abban áll, hogy a térkép megrajzolja a posztkommunista országok e régiójának lehetséges költségvetési súlypontjait, s így meg tudjuk határozni Románia helyét is ebben a térben. Az elemzett országok alapján három kategóriát különíthetünk el. Az első kategória a következő országokból áll: Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Lettország, ahol szociálpolitikai túlköltségek észlelhetők, ugyanis ebben a kategóriában a legmagasabbak a költségek. A második kategória országai: Csehország, Szlovénia, Észtország, ahol a költségvetés kiegyensúlyozottnak mutatkozik, itt kiugró aránytalanságok nincsenek. Románia és Bulgária a harmadik kategóriához tartozik. Romániában a gazdasági szférába irányuló túlköltségek tapasztalhatóak, Bulgáriában pedig, még ebben az időszakban, a belső kamatok kifizetésébe⁷ fektetnek. Magyarországon és Lengyelországban tehát sokat áldoznak a szociálpolitikákra más közép- és kelet-európai országokhoz képest, míg Romániában a gazdasági jellegű befektetések dominálnak az előbbiekkal összehasonlítva.

2. Az adatok interpretálásának egyik módja a gazdaság iránt érdeklődőbb román politikusok és azon magyar politikusok konceptualizálása, akik érdekelttek a társadalmi béke megvásárlásában, a jóléti politikákban. A paradox helyzet abban áll, hogy Románia a gazdasági teljesítmény és reformok tekintetében Magyarország és Lengyelország mögött helyezkedik el, annak ellenére, hogy jövedelmei legnagyobb hányadát éppen a gazdaság fele irányítja. Ennek a paradoxonnak a feloldása lenne a kijelentés, hogy a Romániát domináló politikai aktorok, akik a költségvetési döntéseket kontrollálják, liberális orientációjúak, s ennek következtében egy minimalista államot promoválnak, amelynek célja a költségek csökkentése. Egy másik interpretációs lehetőség, ha azt feltételezzük, hogy a román állam jövedelmi szintje a többi államokhoz képest sokkal alacsonyabb, így csak a gazdasági szférába irányuló befektetéseket engedheti meg magának, ebből remélve a jövedelmek közép- és hosszú távú növekedését. Nem gondoljuk azt, hogy ez lenne a problémamegoldás kulcsa. Hogyha megnézzük a szubvenciók növekedését a gazdaság-

7. Mert Bulgária esetében a kamatok kifizetése nagyon fontos kategóriát képezett.

ban, akkor azt látjuk, hogy Romániában ezek a költségvetési kiadások jelentős hányadát teszik ki. A költségvetési jövedelmek szintje Romániában alacsonyabb, mint Magyarországon, mert a gazdaság is alacsonyabb szintű volt, de azért is, mert a tartozások szintje is nagyon magas volt. Ennélfogva a szociális védelem tekintetében Románia egy minimalista államnak tűnik, amely keveset áldozott a társadalmi jólét biztosítására. De ez csak abban az esetben igaz, ha a jóléti politikákat a tradicionális módon konceptualizáljuk. Romániában a közalkalmazottak szférája volt az a szektor, melynek aránya a nemzetgazdaságban nagyon lassan csökkent, és a bérezése valójában a szociális biztonság fenntartásának egy módszere is volt.

Ha összehasonlítjuk az összköltségvetésben az állami bérezések arányát Romániában és Magyarországon, akkor azt látjuk, hogy Románia sokkal nagyobb volumenben fizetett béreket a költségvetésből. A 90-es évek elején a társadalmi jólét rendszere Romániában tehát joggal neveztetett Zamfir (2004) nyomán a *vállalatok védelmi rendszerének*, és nem a *szociális védelem* rendszerének. A román posztszocialista gazdaság, és főként az állami szektor, a volt állami vállalatok, ugyanolyan laza költségvetési megszorításokat élveztek, mint a szocializmusban, a szubvenciók és tartozások révén. A munkabér volt a legfőbb jóléti stratégia. Egy vállalat alkalmazottjának lenni volt a legfontosabb feltétele annak, hogy az állampolgárok állami juttatásban részesüljenek.

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Szubvenciók	Magyarország	13.7	4.8	4.9	3.9	5.4	5.3	6.4
(az összköltség hány %-a)	Románia	19.3	15.6	27.8	19.0	10.3	9.9	10.1
Kölcsönök	Magyarország						25.19	36.27
	Románia							
Szociális védelem	Magyarország							
	Románia							
Bérek	Magyarország	6.4	8.2	8.4	8.1	8.5	7.9	7.9
(az összköltség hány %-a)	Románia	12.2	16.4	14.5	16.4	16.0	16.6	15.9

5. táblázat. A közpénzek felhasználási módjai Romániában és Magyarországon.

Adatforrás: Világbank (2002).

A szocialista rendszer alkalmazási politikája extenzív volt, a foglalkozási pozíciókkal pedig különféle jóléti társadalmi juttatások is asszociálódtak. A szocializmus utolsó éveit a gazdasági rendszer krízise jellemezte, lecsökkent a munkaerő felhasználásának volumene, így az el nem ismert munkanélküliségi ráta hivatalosan is megnövekedett. Azonban azok a munkások, akik munkahely hiányában nem léphettek be a munkaerőpiacra, a szociális védelmi hálóból is kirekesztődtek. Az elégedetlenség ezekben a társadalmi csoportokban igen megnövekedett, amelyet az ebben a periódusban tapasztalható élelmiszerkrízis is fokozott. Ezt Nicolae Ceaușescu azon ambíciója és igyekezete generálta, hogy az államadóságokat visszafizesse. Továbbá a városi lakások krízise is beállt, ugyanis a lakásépítések ritmusa jelentősen csökkent. Az elégedetlenségek folytán a posztdecembrista politikákat restitúciós politikáknak (Zamfir, 2004, 1999) címkézték. Az egyik közülük az addig hivatalosan el nem ismert munkanélküliek alkalmazása volt (Preda, 2004). Ez egy formalitás, hiszen a rendszer túlterhelt volt, a termelési és kereskedelmi kapacitásokhoz képest. Ez azonban fontos következménnyel járt a szakszervezetek tárgyalóképesége tekintetében is, ugyanis így a munkások javarészét képviselheték ezek a szervezetek. Azonban

a szakszervezetek erejét nem a marxista megközelítésben kell keresnünk, miszerint egy munkae-
rő-tartalékokat képeztek, amelyből a munkae-
rő-keresleti oldal rekrutál majd. Romániában ilyen-
fajta kapitalizmus nem létezett. A hatalmat az a potenciál képezte, hogy egy óriási mozgatható
tömeget tömörítettek ezek a szakszervezetek, így nem véletlen, hogy a választási kampányok
logikájában is meghatározó elemet képeztek. A szakszervezetek így jelentős politikai nyomás-
gyakorló rendszert hozhattak létre.

A *szociális védelem* folyamatában a *vállalatok védelmének* keretében nemcsak a munkások vol-
tak az egyedüliek, akik részesültek az állami juttatásokból, hanem a menedzserek is. Míg a
munkásrétegek csupán túlélésüket biztosíthatták az alacsony béreknek és a magas inflációnak
köszönhetően, addig a menedzserek megőrizték a *status quot*, megőrizték a vállalatokat és a ha-
talmi pozíciójukat, amelyből privilégiumuk származott. A társadalmi béke helyreállításának és a
munkások jóléti politikájának problémáira más megoldásmódok is rendelkezésre álltak, ahogyan
a többi közép-európai állam költségvetési struktúrája is mutatja, és pedig a vállalatok jólétét bizto-
sító politikák helyett olyan jóléti politikák kidolgozása, amelyek közvetlenül az egyént célozzák.

Úgy gondoljuk, hogy a román költségvetési stratégiák profilja nem egy minimalista liberális
állam stratégiáit jelzik, amely nem fordított alapokat a társadalmi jólét biztosítására a gazda-
sági szférába való befektetés ellenében. Továbbá nem is a szegény ország politikája érvényesül,
amely a kedvező alkalmak magas költségeinek köszönhetően csakis a gazdasági szférára áldoz-
na. A politikai elit semmilyen, a gazdaságot átfogó tervet nem javasolt és nem is alkalmazott,
a gazdasági beruházások pedig egy versenyképtelen gazdaságot támogattak a szubvenciók, tar-
tozások, azaz az átstrukturálás megakadályozásának támogatása révén. Úgy gondoljuk, hogy
a költségvetés ilyen szerű profilja egy tétellel magyarázható: (1.) a menedzserek, bürokraták és
a mérnökök egy része érdekeinek konvergenciája olyan hatalmi szövetség, amely dominálta a
politikai mezőnyt és (2.) akritikai liberális civil értelmiségi diskurzusok hiánya az ellenzék-
ből. Míg a vállalatok nem voltak versenyképesek az országos és nemzetközi piacon, a munkanélkü-
liség növekedésben volt, nehezen tudjuk elképzelni, hogy a jóléti juttatások valódi haszonélvezői
a munkások lettek volna. A legtöbb piac a '90-es évek végéig nem volt szabályozott, vagy ha
mégis, akkor nemritkán fordult elő azok hirtelen átszervezése (Petrovici, 2004) vagy olyan köz-
belépés, amely nem minimalizálta a hatalmi és információs aszimmetriákat, ezzel lehetetlenné
tette a valódi versenyt. A gazdasági szféra szabályozó szervei egészen a 90-es évek végéig valójá-
ban nem voltak érdekeltek abban, hogy a gazdasági verseny autonómiáját és annak szabályozási
mechanizmusait kiterjesszék. Ez pedig, úgy véljük, annak tudható be, hogy a menedzserek ké-
pezték a domináns pólust a hatalmi mezőnyben. Ők voltak a hatalomgyakorlás kulcsszereplői,
a volt szocialista üzemek mérnökei egy részének támogatásával. A költségvetés felépítése jól de-
monstrálja a politikai mezőny azon hajlamát, hogy közvetlen anyagi természetű kapcsolatokat
őrizzen a gazdasági szférával.

3. A fenti elemzés indokolja a kijelentést, miszerint a hatalmi szféra speciális jegyét a menedzs-
erek, a pártoskodó bürokraták és a volt szocialista üzemek mérnökei, az ellenzékét pedig a humá-
nértelmiségiek, tanárok és más szabadfoglalkozásúak, liberális foglalkozásúak szolgáltatják. A
hatalmi szövetségek tekintetében a magyarországihoz hasonló helyzetet találunk Romániában
is. Szalai (1995), Magyarország kontextusában három kulcsfontosságú politikai csoportról be-
szél: a Kádár korszak végének technokratái, a demokrata ellenzék és a reformista értelmiségiek.
A hatalom birtokosait a Kádár korszak végén a műszaki értelmiségi képezte, ezen belül pedig a
domináns pólus a menedzserek csoportja volt. A hatalmi mezőny ilyen szerű szerveződése arra a

felismerésre vezette Szelényit (1995), miszerint a domináns frakciót az új politokráciával szövetségre lépett menedzserek képezték, a másik frakcióba a humánértelmiségiek és a mediokraták tartoznak. Láthatóak a párhuzamok a román és magyar hatalmi politikai mezőny struktúrájában, a domináns pólus mindkettőben hasonló. S domináns párt a hatalmi harcban az a csoport lett, amelyik sikeresebben koncentráta a menedzsereket és a műszaki értelmiséget. A kulturális tőke központi szerepet töltött be ezen struktúrák létrehozásában. Az egész román politikai mezőny a birtokolt tudása révén igyekezett legitimálni pozícióját. A fennálló struktúrát tehát nagymértékben befolyásolta a birtokolt tudás típusa is. A műszaki értelmiségi a gazdaságban alkalmazható gyakorlati tudására hivatkozhatott, a pártoskodó bürokraták és a többi új szereplő a politikai mezőnyben használatos ismereteik révén kerültek erre a pólusra. A humánértelmiségiek és a demokrata ellenzék a liberális civil elvekből kiindulva a politikai rendszer megszerzésére alkalmas tudásuk révén definiálták magukat. A nacionalista értelmiségiek a románság igazságának egyetlen valódi kezelőiként, a nemzet egyetlen megőrzőiként legitimálták magukat.

A két rendszer, román és magyar, közötti párhuzam azonban redukálódik a struktúrára, ugyanis a két elitcsoport képességei tekintetében igencsak nagy különbségek voltak. A román elit továbbra is szubvencionálta a gazdaságot, igyekezett a régi rendszer gazdasági típusú kapcsolatainak konzerválására. Úgy gondoljuk, hogy az eltérés oka azon intézményes struktúrák különbségeiből ered, ahol a politikai elit kulturális tőkéje úgymond képződött. A román szocialista menedzserek és a szocialista bürokraták hatalmi viszonya dominanciára épült, melyben az előbbi csoport szabadságfokát a terv létrehozása képezte. A kontroll közvetlen és szigorú volt a termelési kvóták révén. A kvóták évente növekedtek a bürokrácia óhajainak megfelelően. A tervvel kapcsolatos előírások évről évre egyre keményebbekké váltak, az engedelmesség és a rendszer szellemében zajló megnyilvánulások támogatottsága pedig magas volt. A menedzserek integrálódtak a disztribúciós rendszer logikájába. Magyarországon azonban a menedzserek és a bürokrácia viszonyát az indirekt kvóták és egy részlegesen szabályozatlan gazdaság irányította. Jóllehet a rendszer nem engedélyezett túl nagy szabadságot, azért a gazdasági rendszer hatalmi struktúrái átalakultak. A részleges reformok bevezetéséig egy szocialista menedzser helyettese egy mérnök volt, a reformok bevezetését követően azonban ezt a pozíciót többnyire könyvelők vagy közgazdászok töltötték be (Kemény et al, 1992; Vedres, 1998). A Kádár-korszak végének technokratáit a gazdasági szféra autonómmá tételének logikája vezérelte. Ez jól látható a szocialista és posztzocialista menedzserek tanulmányi életútjának profiljából is (Vedres, 1998). A román menedzserek és a gazdasági értelmiség a redisztribúciós rendszerbe való integrációs vagy dezintegrációs stratégiák fele orientálódtak. A magyar menedzserek ezzel szemben integrálódhattak vagy autonómmá is válhattak. Ők a redisztribúciós rendszer aktorai voltak, a román menedzserek viszont egy redisztribúciós rendszer által koordinált piac szereplői voltak. A két ország menedzsereinek társadalmi pozíciója eltért, s a hatalom növelésének stratégiája is más volt. A román menedzserek újratermelték a rendszert, a magyar menedzserek pedig annak megreformálásán és a piaci termelés faktorainak kontrollján dolgoztak. Úgy a román, mint a magyar menedzserek a rendelkezésre álló műszaki ismeretekkel legitimálták magukat, azonban ez a tudás eltérő a két csoportnál. A román menedzserek kezelték, irányították a termelési folyamatokat anélkül, hogy érdekeltek lettek volna a termékek áruba bocsátását és fogyasztását illetően. Innen eredeztethetők azok a konfliktusok, amelyek a 90-es évek elején a volt szocialista vállalatok menedzserei, valamint a piaci profit logikáját követő kiskereskedők és terjesztők között feszültek. A magyar menedzserek inkább érdekeltek voltak a piachoz kötődő folyama-

tokban, még akkor is, ha ez nem egy szigorúan vett kapitalista modellben zajlott, ahogyan azt Stark (1994) is demonstrálta. A profitszerzés folyamatában minimalizálták a költségeket a diffúz disztribúció és az összekuszálódott tulajdonjogú termelési hálózatok révén. Példaként: a módozat, ahogyan a közsféra költségei és a román menedzserek kulturális tőkéje megvalósult, a Petre Roman-kabinet döntése volt, miszerint a szocializmusból örökölt tőke maximális felhasználása az alapanyagok és a technikai folyamatok költségeinek szubvencionálása céljából történik. Petre Romant, nyilatkozatai szerint (Pleşu, Petre és Stefoi, 2002), meggyőzték a menedzserek érvei, ugyanis azt állították, hogy a nem hatékony szocialista szervezés megszorításainak felfüggesztése nyomán egy hatékony termelés megvalósításához mindössze az alapanyagokra és az általuk birtokolt tudásra és tapasztalatra van szükség. Ők ugyan valóban megtermelték, amit megígérték, de nem bizonyult nyereségesnek, mert nem sikerült értékesíteniük a fölösleges termékmennyiséget. Egy termelt áru csak akkor termel nyereséget, ha értékesítik. A szocialista redisztributív rendszerhez szokott menedzserek nem tudtak adaptálódni egy olyan új rendszerhez, ahol a termékeket piacra kell dobni, hiszen korábban a kereslet részéről és nem a kínálati oldalról érte nyomás a termelőket, és az erőforrások is az állammal való egyezkedés és nem a piaci részesedés nyomán eredtek. Az 1989 után létrehozott gazdaság egy, a szocialista gazdasághoz hasonlóan, fentről lefele integrált rendszer volt, ahol a tőke is egy redisztributív típusú rendszerből eredt a laza költségvetési megszorításoknak köszönhetően. A 90-es évek első felében a posztoszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, a termelés viszont laza költségvetési megszorítások kontextusában zajlott, a piaci nyomás nagyon alacsony volt. A költségvetés struktúráját az alkalmazottak jólétének biztosításával és az esetleges átstrukturálásokat követő következményeiként létrejövő társadalmi problémákkal legitimálták. Az alkalmazottak erőforrást jelentettek a költségvetési megszorítások fölötti döntések során. A szocialista rendszerben a termelési többletet a tervező technikai ismereteivel és a munkásokkal szembeni paternalista magatartásával igazolták. A kapitalizmusban a fölösleget a termelési folyamat eszközeinek magántulajdona indokolja. A költségvetési megszorítások lazaságát tehát a társadalmi béke és a társadalmi jólét biztosítása legitimálta. Szelényi (1995) posztoszocialista termelésről alkotott tézisét figyelembe véve a szimmetria jegyében ezt a hipotézisünket a *paternalista menedzserizmus* hipotézisének nevezhetjük.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 90-es évek első felében a posztoszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, de a termelés egy laza költségvetési kontextusban zajlik, amelynek eredményeképpen a piaci nyomás rendkívül alacsony volt. A költségvetési struktúrát az alkalmazottak jólétének biztosításával és az átstrukturálást követő esetleges problémák elkerülésével indokolták. Az alkalmazottak jelentős erőforrást képeztek a megszorítások fölötti egyezkedésben. A 90-es évek első felében a román posztoszocialista termelési rendszerben a termékfölsőleget a menedzserek ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása igazolta. A költségvetési struktúra a társadalmi béke és jólét biztosításának egy formája. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság újratermelését serkentette az új posztoszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a marketizálás került háttérbe a redisztribúcióval szemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ***ILO, 1998, *International Standard Classification of Occupations (ISCO 88)*, New York: International Labour Organization.
- ***Rompres 1995 *Protagonistii Vieții Publice*, vol. 1–3.
București: Agenția Națională de Presă.
- Bergman, Jay 1992 Soviet Dissidents on the Russian Intelighenția , 1956–1985: The Search for a Usable Past. In *Russian Review*, 51. (1.):16–35.
- Bourdieu, Pierre 1986 The Forms of Capital. In John Richardson (coord.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, p. 241–258.
- Câmpeanu, Pavel 2002 *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*. Iași: Polirom.
- Castelles, Manuel 2000 The Crisis on the industrial statism and the collapse of the Society Union. In Manuel Castells: *The End of Millenium*, 2nd edition.
Oxford, Malden: Blackwell Publishing, p.5–68.
- Cesereanu, Ruxandra 2001 *Panopticum. Tortura politică în secolul XX*.
Iași: Institutul European.
- Cesereanu, Ruxandra 2003 *Imaginarul violent al românilor*. București: Humanitas.
- Cesereanu, Ruxandra 2004 *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*. Iași: Polirom.
- Ciupagea, Constantin. 2002 Romania. In Neef, Rainer–Manuela Stănculescu (coord.) *The Social Impact of Informal Economies in Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate, p.113–119.
- Cristea, Mihaela 2005 *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de Creație din România*. Iași: Polirom.
- Culic, Irina 1999 The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule in Comparative Perspective In Bozóki András (coord.) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Culic, Irina 2002 *Câștigătorii: elita politică și democratizarea în România 1989–2000*. Cluj-Napoca: Limes.
- Culic, Irina 2004 *Metode avansate în cercetarea socială. Analiza multivariată de interdependență*. Iași: Polirom.
- Culic, Irina 2006 From Amateur Revolutionaries to Professionals Politicians: The transformation of the Romanian Political Elite, 1990–2004 In *International Journal of Sociology*, 36. (1.): 70–93.
- Dobrincu, Dorin–Iordachi, Constantin (coord.) 2005 *Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Iași: Polirom.
- Eyal, Gil–Szelényi Iván–Townesley, Eleanor 2001 *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*. București: Editura Omega.
- Frydman, Roman–Kenneth, Murphy–Rapaczynski, Andrzej 1998 *Capitalism With a Comrade's Face: Studies in the Postcommunist Transition*. Budapest: Central University Press.
- Galasi Péter–Sziracski György 1985 “State Regulation, Enterprise Behaviour and the Labour Market in Hungary, 1968–83. In *Cambridge Journal of Economics*, 9. (3.): 203–19.
- Ierunca, Virgil. 1990 *Fenomenul Pitești*. București: Humanitas.
- Ioanid, Ion 1991, 1992, 1996 *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Bucuresti: Albatros, vol. I., II. (1991), vol. III. (1992), vol. IV. (1004), vol. V. (1996).
- Ionescu, Ghiță 1994 *Comunismul în România*. București: Litera.

Jowitt, Kenneth 1978 *The Leninist Response to National Dependency*. Berkeley: University of California.

Kornai János 1990 *The road to a free economy. Shifting from a socialist system: The example of Hungary*. New York–London: W. W. Norton and Company.

Lazăr, Marius 2001 Despre prieteni, puterea trecutului și «complexul restaurator». *Provincia*, II. (4.): 8–9.

Lazăr, Marius 2002 *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru sociologie a elitelor culturale românești*. Cluj Napoca: Editura Limes.

Lungu, Dan 2003 *Cartografii în tranziție. Eseuri de sociologia artei și literaturii*, Editura LiterNet, versiune HTML (2006. II. 13.):

<http://editura.liternet.ro/ebooks/dlungueseuri/dlungueseuri.html>.

Merișca, Costin 1997 *Tragedia Pitesti*. Iași: Institutul European.

Mungiu-Pippidi, Alina–Gerard Althabe 2002. *Secera și buldozerul. Scornicești și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țaranului român*, Iași: Polirom.

Mureșan Cornelia 1999 Analiza logliniară In Rotariu, Traian (coord.) *Metode statistice aplicate în științele sociale*. Iași: Polirom.

Oprea, Marius–Stejărel Olar 2003 *Ziua care nu se uita. 15. noiembrie 1987*. Brasov, Iași: Polirom

Oprea, Marius 2002 *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949–1989*. Iași: Polirom.

Pasti, Vladimir 1995 *România în tranziție. Căderea în viitor*, București: Nemira.

Pasti, Vladimir 2005 “Cătălin Zamfir, «O analiză critică a tranziției. Ce va fi după?»”. *Sociologie Romaneasca*, III. (1.):227–229.

Preda, Marian 2002 *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*. Iași: Polirom

Erikson, Robert–Goldthorpe, John H. 1992 *The constant flux: a study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Oxford University Press.

Rutkowski, Jan 1994 Wage determination in late socialism: The case of Poland. In *Economics of Planning*, 27. (2.): 135–164.

Sakwa, Richard 1998 From Dissent to pluralism In Sakwa, Richard: *Soviet Politics in Perspective*. London–New York: Routlege, p. 201–215.

Shlapentokh, Vladimir 1990 *Soviet intellectuals and political power : the post-Stalin era*. London, New York: I. B. Tauris.

Stănculescu, Manuela 2002 Romanian households between state, market and informal economies In Neef, Rainer–Stănculescu, Manuela (coord.) *The Social Impact of Informal Economies in Eastern Europe*, Aldershot: Ashgate, p.119-148.

Stark, David–Bruszt László 2002 *Traietorii postsocialiste: transformarea politicii și a proprietății în Europa Centrală și de Est*. București: Editura Ziua.

Stark, David 1996 Recombinant Property in East European Capitalism In *American Journal of Sociology* 101:993–1027.

Ștefan, Laurențiu 2004 *Patterns of political Recruitment in Post-Communist Romania*. București: Ziua.

Stoiciu, Andrei 2000 *Enigmes de la éducation politique. Les élites roumaines entre 1989 et 1999*. București: Humanitas–Montéal: Libra.

Swaan, Wim–Lissowska, Maria 1996 Capabilities, Routines, and East European Economic Reform: Hungary and Poland before and after the 1989 Revolutions. In *Journal of Economic Issues*, 30.:1031–1056.

Swain, Nigel 1992 *Hungary: The Rise & Fall of Feasible Socialism*. London–New York: Verso

Szalai Erzébet 1995 The Metamorphosis of Elites In Király Béla–Bozóki András (coord.) *Lawful Revolution in Hungary 1989–94*. New York: Columbia University Press.

Szalai Erzébet 1999 System Change and the Conversion of Power in Hungary. In *Szociológiai Szemle*, 1.:23–44.

Szalai Erzsébet 2001 *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.

Szelényi Iván 1995 The Rise Of Managerialism: The ‘New Class’ after the Fall of Communism In *Discussion Papers No. 16, Delivered at Collegium Budapest*, October 18.

Szelényi Iván–Treiman Donald J. 1994 *Social Stratification in Eastern Europe After 1989: General Population Survey*, Research project In <http://archiv.soc.cas.cz/SSEE/SSEE.intro.html> (2006. II. 13.)

Szelényi, Iván–Szelényi Szonja 1995 Circulation or Reproduction of Elites during the Post-communist Transformation of Eastern Europe: Introduction. In *Theory and Society*, 24. (5.): 615–638.

Szelényi Iván–Szelényi Szonja–Kovach Imre 1995 The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. In *Theory and Society*, 24. (5.): 697–722.

Tănase, Stelian 1998 *Elite și societate: guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*. Bucuresti: Humanitas.

Tibil, Gheorghe 1995 Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României. In *Polis*, 4., p. 85–112.

Tismăneanu, Vladimir 2005 *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași: Polirom.

Tudor, Marius–Gavrilesco, Adrian 2002 *Democrația la pachet*. București: Compaina.

Verdery, Katherine 1994 *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Bucuresti: Humanitas.

Verdery, Katherine 2003 *Socialismul ce a fost și ce urmează*. Iași: Institutul European.

Weber, Max 1978 *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Zamfir, Cătălin 2003 Procesul politic în România în tranziție: o explicație structurală. In *Sociologie Românească*, 1/2:6–30.

Zamfir, Cătălin 2004 *O analiza critica a tranziției. Ce va fi “după”?*. Iași: Editura Polirom.

Telegdy Balázs

A szociális problémák térbeli strukturálódása – avagy hatékonyak-e a romániai fejlesztési régiók a szociális problémák kezelése szempontjából?

A szerző a Romániában jelenleg létező gazdasági fejlesztési régiók mennyire reálisak, milyen mértékben fedik le az őket alkotó megyék közös társadalmi, szociális problémáit, illetve határai mennyire feleltethetők meg azoknak a problémaköröknek, amelyek egyenként jellemzik az őket alkotó egységeket. A tanulmány a helyzetismertetésen keresztül javaslatokat fogalmaz meg esetleges új fejlesztési régióhatárok kijelölésére. A jelenlegi gazdasági fejlesztési régiókon belül jelentős egyenlőtlenségek léteznek, ezek a régiók számos szempontból nem homogének. Mindamellett, hogy nem létezik egy univerzális EU-s „recept” a régiók kialakítására elsősorban azokat a területi, gazdasági és szociális problémákat kell figyelembe venni, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a különböző NUTS szintű régiók az őket alkotó kisebb adminisztratív egységek homogenitásán alapuljanak. Telegdy Balázs szociológus, egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTE, Csíkszereda; e-mail címe: telegdyb@yahoo.com

Tanulmányomban azt fogom megvizsgálni, hogy a Romániában jelenleg létező gazdasági fejlesztési régiók milyen mértékben fedik le az őket alkotó megyék közös szociális problémáit, illetve határai mennyire feleltethetők meg azoknak a szociális problémáknak, amelyek egyenként jellemzik az őket alkotó megyéket. Hipotézisem az, hogy a Romániában létező gazdasági fejlesztési régiók nem az általam vizsgált problémák mentén strukturálódnak, ami – véleményem szerint – azért problematikus, mert a gazdasági fejlesztési régiók egyik alapkövetelménye, hogy minél homogénebbek legyenek, hiszen így sokkal hatékonyabban lehet a fent megnevezett problémák ellen küzdeni.

A jelen írás két részből áll, az első helyzetismertetést és a legfontosabb elméleti keretek felvázolását tartalmazza, a második részben az általam vizsgált dimenziók térbeli elhelyezkedésére világítok rá, végül pedig javaslatokat fogalmazok meg esetleges új fejlesztési régióhatárok kijelölésére.

REGIONÁLIS POLITIKA

Ebben a fejezetben a teljes szakirodalom áttekintése és bemutatása nélkül csak arra vállalkozom, hogy bemutassam a regionális politikai irányelveknek azt a részét, amelyek jelentőséggel bírnak vizsgálatomban.

A regionális politika – legalábbis az Európai Unió (EU) szempontjából – olyan politikai irányvonalat képvisel, amely tudatosan próbálja befolyásolni a területi folyamatokat. Ennek a folyamatnak az alapját a területi egyenlőtlenségek, illetve ezek okainak feltárása képezi. E mozzanat

elengedhetetlen eszköze egy olyan, régiókra épülő funkcionális rendszer, amely standardizálhatóvá teszi a mutatókat – ez pedig úgy valósulhat meg, ha a régiók egy statisztikai rendszerre épülnek. Ennek értelmében vezette be az EU a NUTS (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques) -szinteket, amelyek alapját – 1-től 5-ig haladva – az egyre kisebb szintű (területű) adminisztratív egységek képezik. A régiók kialakításában azért van szükség az adminisztratív határok figyelembevételére, mert csak így valósítható meg a rendszeres adatgyűjtés és adatelemzés. E folyamatban a területi különbségek és azok okainak feltárása után az EU olyan célokat fogalmaz meg, amelyek a különbségek csökkenéséhez, illetve a kiváltó okok megszüntetéséhez járulnak hozzá. Ez úgy valósul meg, hogy az EU meghatározza a célok eléréséhez szükséges stratégiai és operatív programok résztvevőinek körét, illetve a rendelkezésre álló és felhasználható eszközöket.

E rövid áttekintésből is kiderül, mennyire fontos, hogy az egy régióba tartozó területek minél homogénebbek legyenek, hisz csak ez esetben tudnak hatékonyan fellépni azok korábbi problémái, illetve az azokat kiváltó okok ellen. Ugyanakkor azért is lényeges, hogy az egy régióba kerülő kisebb adminisztratív egységek a lehető legtöbb szempontból hasonlítsanak egymásra, mivel – mint az kiderült – az EU a területi problémákat különböző programok által kívánja megoldani, viszont ezekhez a programokhoz, pontosabban azok pénzügyi alapjaihoz csak akkor lehet hozzájutni, ha az adott régió megpályázza azokat.

TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK

„Egyenes következményeként annak, hogy a tér fogalma elválaszthatatlan az egyenlőtlenség fogalmától, a térbeli és területi differenciáltság vizsgálata – a legkülönbözőbb szempontok szerint – a regionális kutatások középpontjában áll.” (Nemes Nagy 1998:42)

Azaz ha területekről, illetve azok összehasonlításáról van szó, akkor ezek két dimenzió mentén csoportosulnak: az egyik az elemzésül választott terület egység (ami lehet ország, régió, megye, település stb.), a másik pedig a szempont, ami szerint a fent említett területek közötti különbséget vizsgáljuk. Ezenkívül még egy fontos hozadéka van a fent idézet mondatnak, hogy „a területi egyenlőtlenségek szükségszerű és elválaszthatatlan kísérőjelenségei a gazdaság és a társadalom térbeli megjelenésének és változásainak.” (Forman 2003:25)

A fentiek értelmében univerzálisnak tűnik a területek között tapasztalható különbség, „pontosabban a nem azonosság” (Nemes Nagy 1998). Ez azért fontos megállapítás elemzésem szempontjából, mert a mért dimenziók mentén tapasztalható nem azonosságok és azonosságok fogják majd új területi rendszerekbe sorolni az általam vizsgált területi egységeket.

Ugyanakkor úgy érzem, pontosítanom kell egy folyamatot. A területek régiókba való sorolása-akor általában két, látszólag ellentétes szempontot vesznek figyelembe. Egyrészt nagy hangsúlyt fektetnek a különböző, adminisztratív körülhatárolt földrajzi területek különbségeire – számos, ezen a szakterületen dolgozó kutató alkalmazott mutatók és indexek segítségével igyekszik ezeket a különbségeket kimutatni –; másrészt a régiók kialakításakor alapvető kritérium a minél nagyobb hasonlóság, vagyis a homogenitás kerül előtérbe. Nos, e látszólag teljesen szembenálló szempontok gyakorlatilag egy irányba mutatnak. A régióképzés folyamata ténylegesen ezeket a szempontokat veszi figyelembe: az első lépésben a kiválasztott mutatók és indexek segítségével megállapítják az alapegységül szolgáló statisztikai területek közötti különbségeket, majd azon

egységeket, amelyek térben, valamint mutatóik és indexeik alapján „közel” vannak egymáshoz, egy nagyobb/magasabb szintű régióba sorolják.

A területi egyenlőtlenségek mérése: Kevés olyan jelenség van, amellyel annyit foglalkoztak volna a különböző tudományágak képviselői, mint a területi egyenlőtlenségek vizsgálata, mérése, illetve e különbségek okainak feltárása. Ennek következtében számos olyan módszer létezik, amely megpróbálja mérni a különbségeket. Ugyanakkor ezek között sok átfedés tapasztalható, de számos esetben jelentősnek mondhatóak az eltérések is. Ez utóbbiak két dimenzió mentén tagolódnak:

- a különböző elméletekhez rendelt mutatók más-más komponensnek tulajdonítanak kiemelt jelentőséget,
- ha a mutatók komponensei azonosak is, a mutatót vagy indexet összetevő dimenzióknak különböző (hang)súlyt tulajdonítanak.

A szakirodalom teljes áttekintése nélkül is levonható az a következtetés, hogy az egyes indexek összeállítása szempontjából a leglényegesebbnek azok a mutatók tűnnek, amelyek elsősorban a gazdasági és társadalmi fejlettséget, illetve az azokon belüli különbségeket mérik. Az indexek kiválasztása optimális esetben úgy történik, hogy az egyéb tényezők a lehető legkevésbé befolyásolják az eredményeket. Ugyanakkor megállapítható, hogy minden index összeállításakor jelen vannak a gazdasággal kapcsolatos mutatók: ezek az adott területi egység gazdasági fejlettségére/hátrányos helyzetére mutatnak rá. Ennek értelmében a gazdasági mutatók a jelen elemzés szempontjából is relevánsnak bizonyulnak, hiszen a régiókat elsősorban gazdasági fejlesztési régióknak tekintik, illetve a jövedelemnek és többi gazdasági mutatóknak óhatatlanul jelentős társadalmi háttere van, így jelentős hatással vannak az adott terület szociális problémáira.

A JELENLEGI HELYZET

Ahhoz, hogy a volt szocialista államok sikeresen tudjanak alkalmazkodni az átmenet kihívásaihoz mind politikai, mind gazdasági és szociális téren, az elmúlt tizenhat év alatt számos olyan döntést kellett hozniuk, amelyeknek nem mindig volt megfelelő politikai vagy gazdasági alapja, esetenként a társadalom sem volt még felkészülve az ilyen gyökeres változásokra. Ez a kijelentés teljes mértékben igaz Romániára nézve is.

A jelenlegi helyzet részletes bemutatása helyett – hisz az sokak számára ismerős – tanulmányomban csak azokat a következtetéseimet ismertetem, amelyek a további elemzés szempontjából fontosak.

Ha figyelmesebben megvizsgáljuk a már meglévő régiókat lakosságszám és területnagyság szerint (1. táblázat), elmondható, hogy a régiók kialakításakor – a főváros speciális esete kivételével – arra törekedtek, hogy azok – a fentebbi két szempontot figyelembe véve – nagyjából azonos méretűek legyenek.

Régió	Megye (db.)	Terület		Lakosság	
		km ²	százalék	ezer lakos	százalék
R1: Észak-Kelet	6	36 850	15,46	3808,3	16,93
R2: Dél-Kelet	6	35 762	15	2940,5	13,08
R3: Dél-Munténia	7	34 453	14,45	3481,7	15,48
R4: Dél-Olténia	5	29 212	12,25	2410,9	10,72
R5: Nyugat	4	32 034	13,45	2051,6	9,12
R6: Észak-Nyugat	6	34 159	14,32	2854,1	12,69
R7: Közép	6	34 100	14,31	2651,8	11,89
R8: Bukarest-Ilfov	1+Bukarest	1821	0,76	2289,7	10,18
Átlag (R8 nélkül)		33 795,71	14,18	2885,6	12,83
Átlag (összesen)		29 798,86	12,50	2811,1	12,5
Románia (összesen)	41	238 391	100	22 488,6	100

1. táblázat. A romániai fejlesztési régiók terület- és népességnagysága.

A fejlesztési régiók – a gazdasági és szociális problémák homogenitása tekintetében megmutatózó – konzisztenciájának vizsgálatokor, az azokat alkotó megyék statisztikai adatait fogom felhasználni. Ez a módszertani megközelítés nem új, hiszen Dumitru Sandu már vizsgálta a hazánk megyéi közötti hasonlóságokat és távolságokat a népszámlálási és statisztikai adatok alapján (1996, 1999, 2003). Ő mutatott rá arra a tényre, hogy Románia nemcsak etnikai szempontból nagyon heterogén, de a gazdasági és szociális problémák terén is jelentős eltérések mutatkoznak a különböző megyék között. Ugyanakkor azt is illusztrálta (az 1992-es népszámlálás adatai alapján), hogy a korábbi geo-kulturális határok a mai napig is éreztetik a hatásukat. Jelen kutatás alapját is e megközelítés képezi, vagyis megpróbálom feltérképezni a megyék közötti hasonlóságokat és különbségeket, illetve – amennyiben erős hasonlóság mutatkozik néhányuk között (amelyek remélhetőleg, de nem szükségszerűen szomszédosak) – megvizsgálom, hogy az adott megyék egy eurorégióban vannak-e vagy sem. Elemzésemben a legújabb rendelkezésre álló adatokra hivatkozom, lehetővé téve egy esetleges összehasonlító összegzést is.

Románia fejlesztési régióinak kidolgozásakor mind a politikusok, mind az egyes szakértők arra hivatkoztak, a régiók méretének a létező európai standardoknak kell megfelelnie. Nos, hogy ez az állítás mennyire nem valós, azt a következő táblázattal szeretném bizonyítani. Ennek adatai a jelenlegi EU-tagországok területi felosztását szemléltetik:

Országok	Ország lakossága, fő	NUTS I átlagos lakossága	NUTS II átlagos lakossága	NUTS III átlagos lakossága
Franciaország	56,736	6,304	2,182	0,567
Németország	80,272	5,017	2,007	0,148
Svédország	8,568	8,568	1,071	0,357
EU 15	364,632	4,798	1,770	0,325
Románia (-R8)	20,283	20,283	2,886	(0,483) ¹
Románia	22,489	22,489	2,811	(0,517)

2. táblázat. Az EU 15 és Románia lakosságai a különböző NUTS szintek szerint.

A táblázat sok érdekes információt árul el a jelenlegi helyzetről. Az első és talán legfontosabb az, hogy Svédország az a legnagyobb állam az EU 15-ön belül, ahol az ország önmagában képezi a NUTS I szintet, a többi esetben ez a szint a nemzetállamnál kisebb területre vonatkozik. Ha a NUTS II szinten vizsgáljuk az átlagos lakosság számot az EU, illetve Románia esetében, kiderül, hogy Romániában 2-3 NUTS II régió összevonásából egy EU-s NUTS I szintet lehetne létrehozni. Hasonló eredményekre jutunk, ha az EU-s NUTS II és a romániai NUTS III régiókat hasonlítjuk össze: azt figyelhetjük meg, hogy kb. 4-4 román NUTS III régió alkotna egy EU-s NUTS II régiót. Ami pedig az EU-s és a romániai NUTS III szintet illeti, az állapítható meg, hogy az EU-s NUTS III szint alacsonyabb lakosság számot képvisel, mint a hazai megyék (NUTS III).

Mindezek alapján két fontos tény emelhető ki. Az egyik az, hogy a romániai régiók – legalábbis a lakosság szám szempontjából – messze eltérnek az EU-s átlagtól, a másik, talán még lényegesebb szempont, hogy nem létezik ún. „európai standard” a fejlesztési régiók kialakítása terén, hiszen a különböző országok között jelentős eltérések mutatkoznak.

A SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK TÉRBELI STRUKTURÁLÓDÁSA

A mérésbe bevont változók és azok térbeli elrendeződése: Amint a bevezetésből kiderült, a romániai gazdasági fejlesztési régiók nagyobbak, mint az EU 15 hasonló szintű NUTS régiói. További lényeges tény, hogy Románia jelenlegi legkisebb adminisztratív egységei a megyék – így ezek képezik a jelen vizsgálat alapegységeit, jöhetnek az EU 15-ös NUTS III szint kisebb régiókat jelent. Evidens, hogy minél lejjebb haladunk, annál könnyebben lehet felfedezni a régiók közti különbségeket és a hasonlóságokat, így a kistérségek vizsgálata relevánsabb eredményekhez vezetne. Mivel azonban a román adminisztrációban a megye a legkisebb önálló entitás, ez az a legalacsonyabb szint, amelyről standardizált adatokkal rendelkezem. Ezért választottam elemzésem alanyaiként a romániai megyéket. Ugyanakkor kimaradt az elemzésből Bukarest, illetve az azt körülvevő Ilfov megye is, mivel mindkettő speciális helyzettel rendelkezik: az előbbi fővárosi rangja, az utóbbi pedig agrár szektor (régió) volta és a fővárossal való erős szimbiózis miatt.

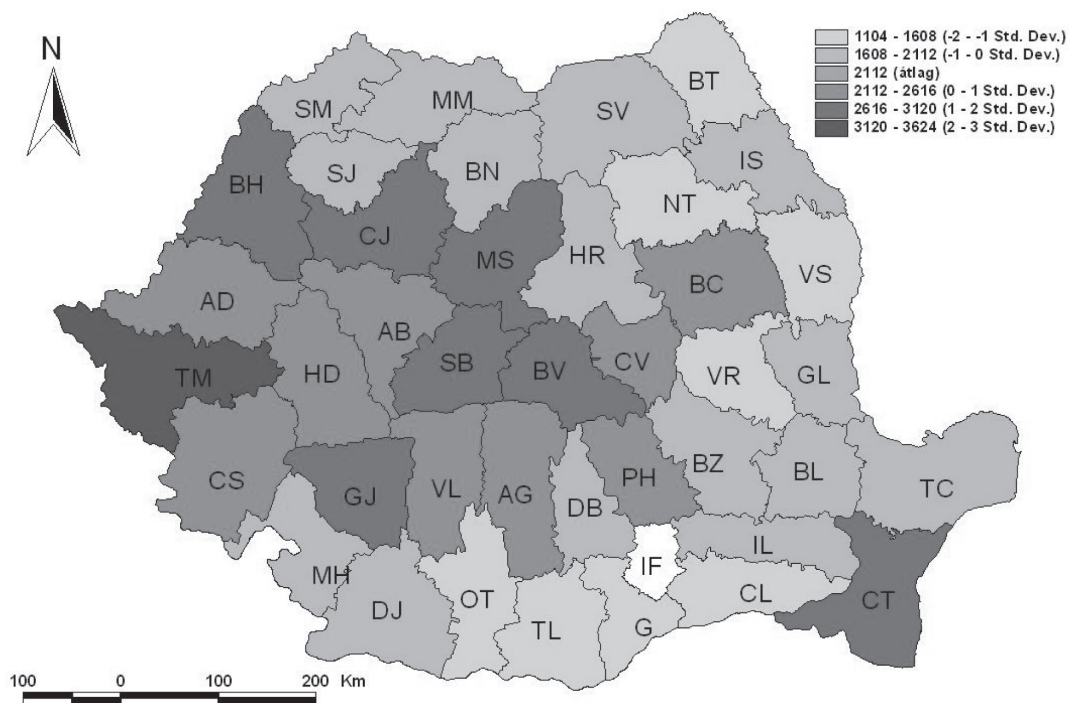
Elemzésem első részében azt mutatom be, hogy az egyes mutatók miért kerültek be a vizsgálatba, illetve hogy ezek alapján hogyan néz ki hazánk térképe. A második részben javaslatokat próbálok meg kidolgozni a megyék minél homogénebb csoportosítására.

Adataim több forrásból és különböző évekből származnak (2006. áprilisi megyei statisztikák, 2004-es statisztikai évkönyv, 2002-es népszámlálási adatok, 2001 NHDR), mégsem okoznak jelentős torzítást, mivel az általam vizsgált mutatók időben nagyon lassan változnak, illetve az adatsorok minden esetben az összes megyére vonatkoznak, az egyes megyékről azonos időpontban felvett adatok pedig lehetővé teszik az összehasonlítást. A különböző mutatók térbeli elhelyezkedését térképeken ábrázolom, az egységes adatértelmezés érdekében a kategóriákat minden esetben a szórási távolságok képezik.

Gazdasági mutatók: Habár tanulmányom deklarált célja a szociális problémák vizsgálata, illetve ezek térbeli elrendeződésének nyomkövetése, mivel gazdasági fejlesztési régiókat vizsgálok, a gazdasági mutatókat elengedhetetlenül be kell vonnom az elemzésbe. A következőkben azokat a gazdasági mutatókat sorolom fel és vizsgálom, amelyek segítenek az adott megye gazdasági fejlettségének megítélésében. Ez utóbbi azért fontos, mert számos szociális probléma gazdasá-

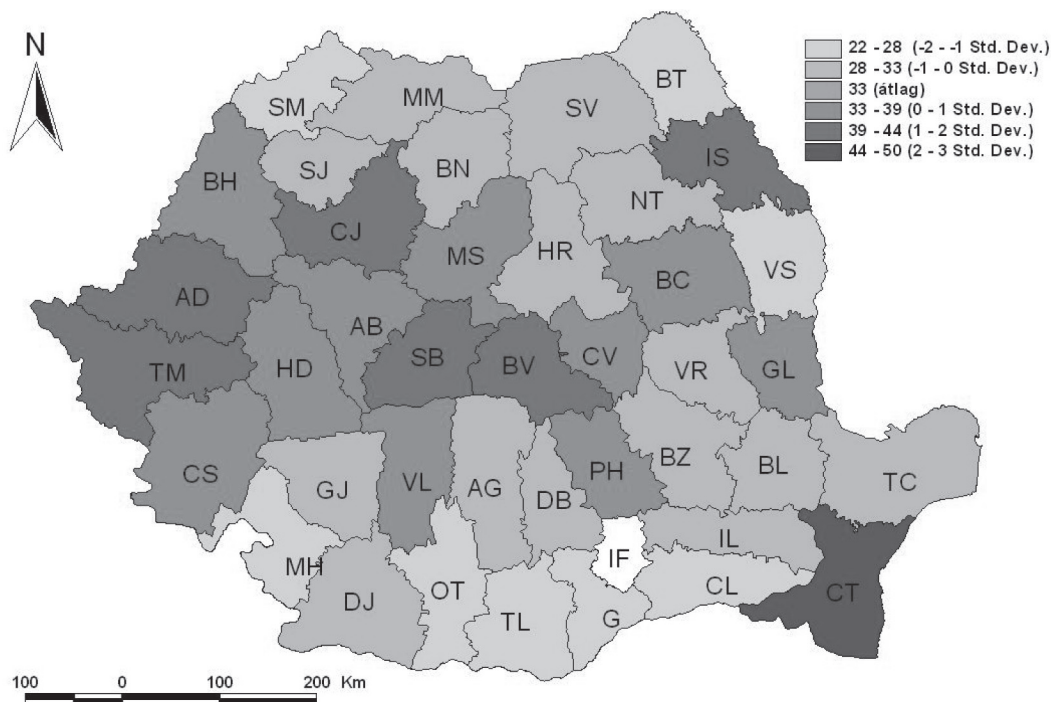
gi okokra vezethető vissza. Elkerülendő a gazdasági dimenzió túlhangsúlyozását, csak azokat a dimenziókat emelem be, amelyeket a szakemberek a gazdasági fejlettségének legjelentősebb mutatóinak szoktak tekinteni.

Napjainkban talán az *egy főre eső GDP* a gazdasági fejlettség legáltalánosabban elfogadott mutatója. Az alábbi térkép a 2003-as helyzetet mutatja.

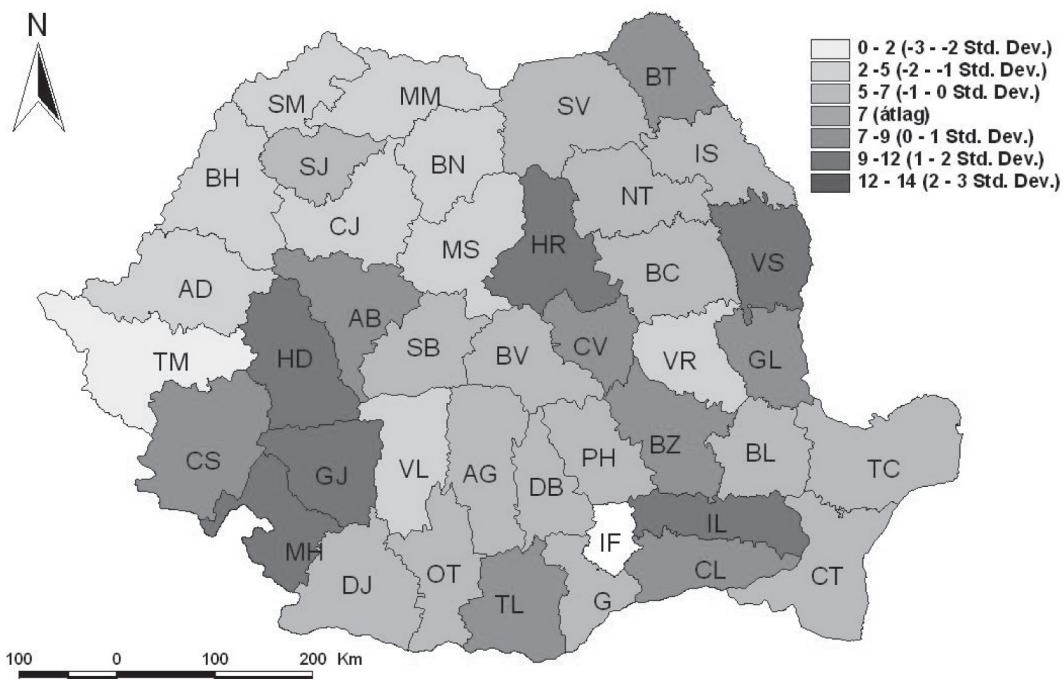
1. térkép. Az egy főre eső GDP 2003-ban, euróban kifejezve (Forrás: www.mie.ro).

A következő lényeges gazdasági fejlettségi mutatónk a *foglalkoztatottaknak a gazdaság három szektorában való megoszlása*. Megjegyzendő, hogy míg az iparosodott társadalmakban az alkalmazottak legnagyobb hányada az ipari szektorban dolgozott, a mai szolgáltatói társadalmakban a terciér szektor az, ahol a legnagyobb a foglalkoztatottak részaránya. Ennek megfelelően állítják az elemzők, hogy a foglalkoztatott népességnek minél nagyobb hányada dolgozik a terciér szektorban, annál fejlettebb az adott terület gazdaságilag – és implicite társadalmilag is –, illetve fordítva: minél többen dolgoznak a szekundér, illetve primér szektorban, annál fejletlenebb az adott társadalom és gazdasága. Hogy Románia megyéiben hogyan oszlik meg a foglalkoztatottak aránya, azt a következő térkép mutatja, ahol a terciér szektorban alkalmazottak arányát ismertetem.

2. térkép. A terciér szektorban dolgozók százalékos aránya 2003-ban (Forrás: www.mie.ro).

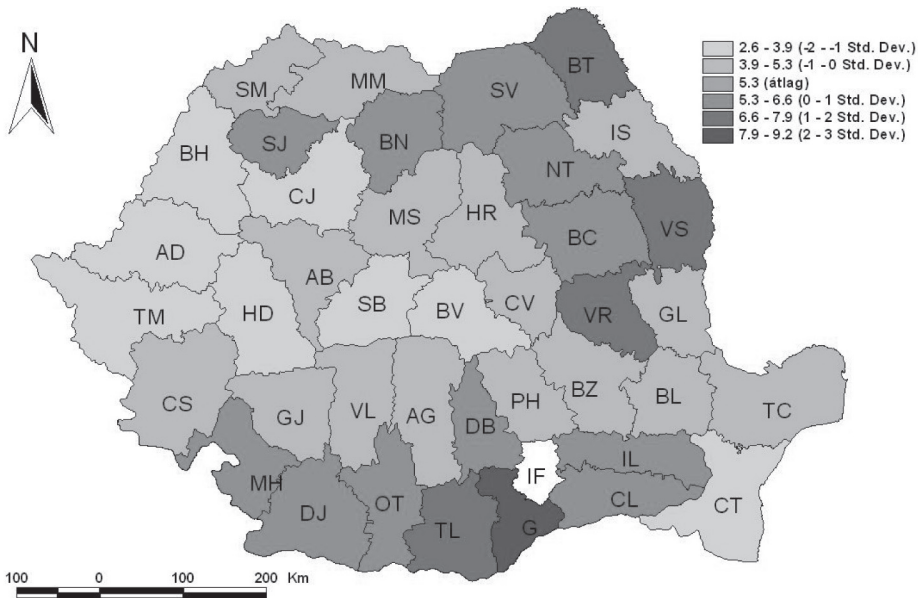
A gazdasággal kapcsolatos szociális problémák mutatói: Számos olyan probléma van, amelynek az okai a gazdasági életben keresendők. Ezek közül talán a legszembetűnőbbek a munkanélküliségi arányszámok, hiszen ezek egy egyértelműen súlyos szociális problémára világítanak rá, amely azonban a gazdaságban gyökerezik. A kérdéskört két szempont alapján járom körül. Az egyiket a hazánk megyéire jellemző *munkanélküliségi ráta* jelenti, amelyek térbeli eloszlását a következő térkép ábrázolja.

3. térkép. Munkanélküliségi ráta 2006 áprilisában (Forrás: INS, megyei statisztikai jelentések).

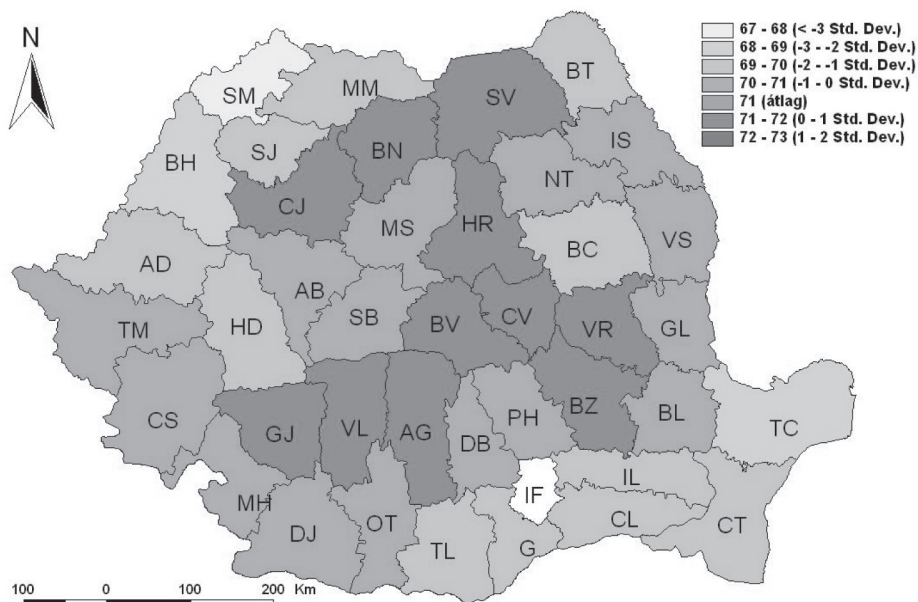
A témakörhöz tartozó másik fontos mutató a *foglalkoztatottak aránya* a lakosságon belül, azaz-hogy egy adott megyében hány aktív lakosra jut egy inaktív. Ez azért fontos, mert arra világít rá, hogy a foglalkoztatott népességnek mekkora adó- és egyéb nem formalizált terheket kell elviselnie annak érdekében, hogy el tudja tartani a gazdaságilag inaktív lakosságot. A román helyzetet a 4. térkép ábrázolja.

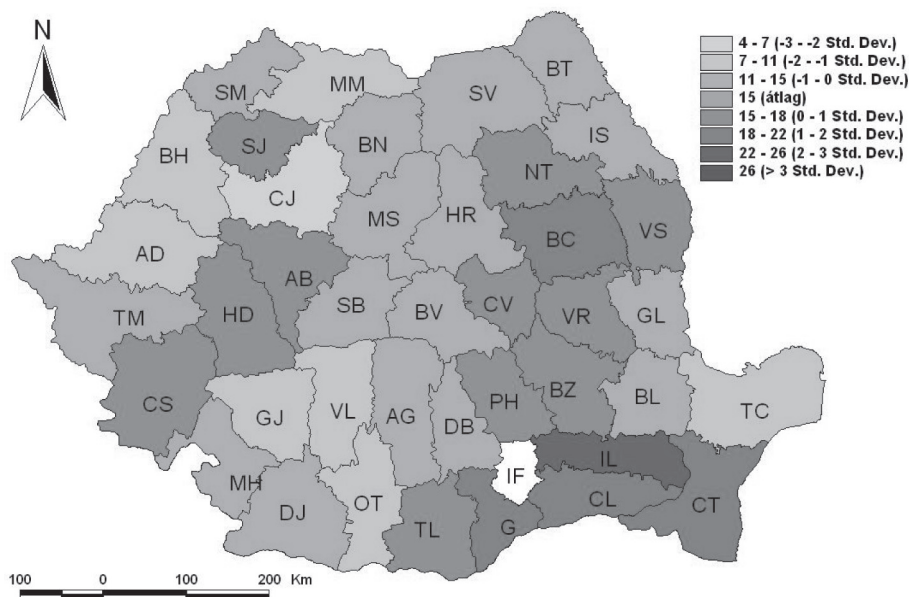
4. térkép. Hány gazdaságilag inaktív jut egy gazdaságilag aktív személyre?, 2006. április
(Forrás: INS, megyei statisztikai jelentések).

Az egészség és életmód mutatói: Hasonlóan a GDP-hez, illetve a különböző gazdasági szektorokban foglalkoztatott népesség arányához, a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban jelentős helyet foglal el a *születéskor várható átlagos élettartam* szerinti rangsorolás. Ez leginkább annak tudható be, hogy a mutató aggregált mutatóként is értelmezhető, amely egyszerre utal az adott terület népességének egészségügyi állapotára, egészségügyi ellátottságára, valamint az életmódra is enged következtetni. Hogy hazánk megyéiben mekkora a születéskor várható átlagos élettartam, azt a következő térképen mutatja:

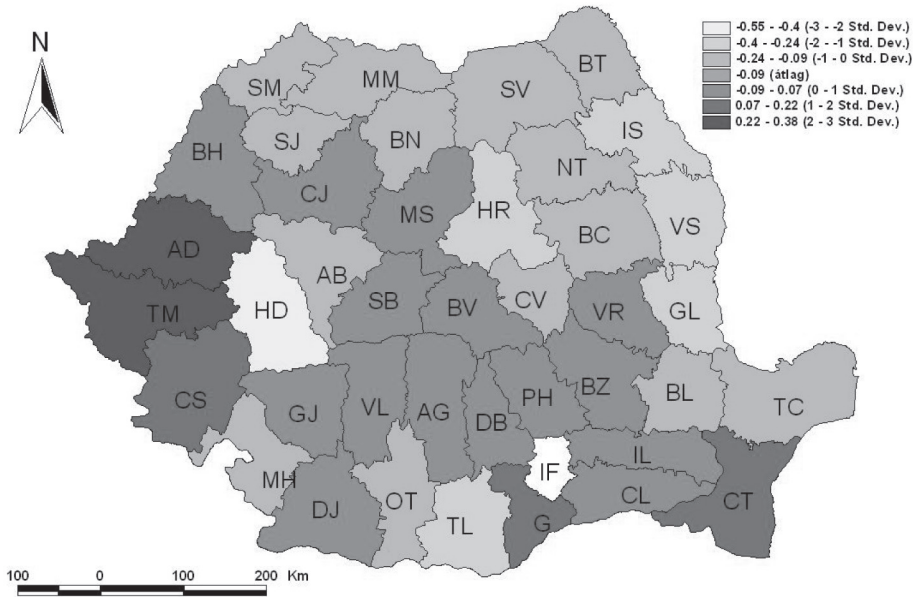
5. térkép. A születéskor várható átlagos élettartam mindkét nemre, településtípustól függetlenül a 2001–2003 összesített adatok alapján (Forrás: INS, demográfiai évkönyv, 2004).

Szintén a lakosság egészségi állapotára, illetve az egészségügyi ellátására vonatkozó aggregált mutató a *csecsemőhalandóság*, amelyre szintén gyakran hivatkoznak a különböző adminisztratív egységeket összehasonlításakor. A romániai megyékben ez a következőképpen alakul:

6. térkép. Csecsemőhalandóság (%) 2003-ban (Forrás: INS, demográfiai évkönyv, 2004).

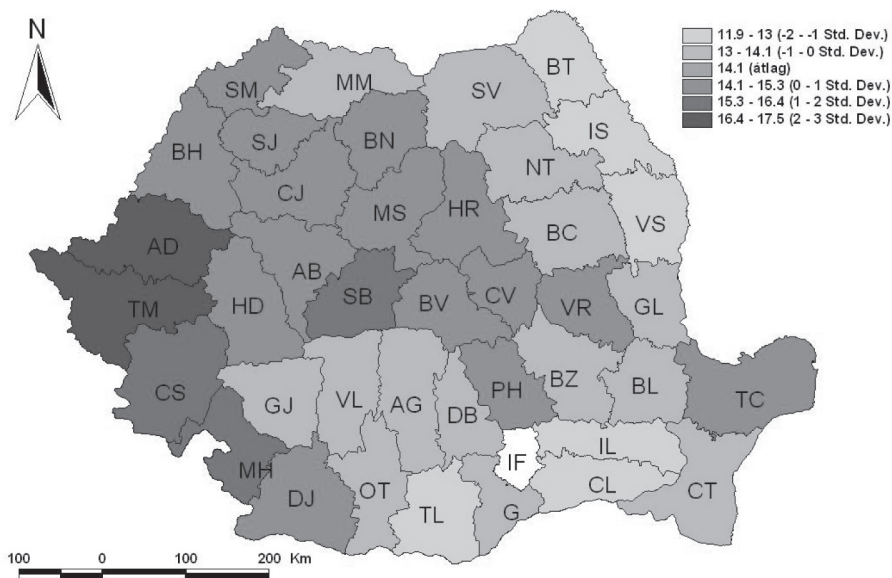
Migrációs egyenleg és nettó migrációs ráta: A migrációs egyenleg szintén sokat elárul egy adott terület gazdasági és szociális helyzetéről. Ez a mérőszám azért fontos, mert ez világít rá az egyik leghatékonyabb módon, hogy a vizsgált területen élő egyének miként ítélik meg saját helyzetüket, látnak-e lehetőséget az egzisztenciateremtésre, illetve hogy egyáltalán van-e olyan tényező, amely távozásra vagy maradásra készíti az ott élőket, esetleg más területről is odavonoz embereket. Ennek értelmében, ha egy megyében pozitív a migrációs egyenleg (az emigránsok és imigránsok különbsége), az azt jelenti, hogy az adott megyébe érkeznek más területekről, míg negatív migrációs egyenleg esetén a megyére sokkal inkább jellemző a kivándorlás (lásd 7. térkép).

7. térkép. Nettó migrációs ráta 2003-ban (Forrás: www.mie.ro, saját számítás).

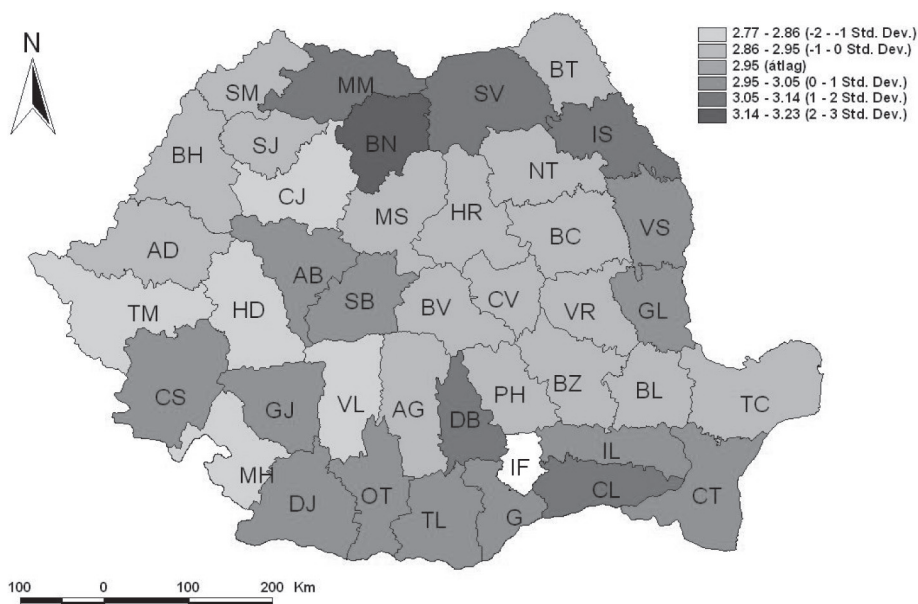
A lakáskörülmények mutatói: A következő két mutató az adott megyék lakáskörülményeire világít rá. Ez azért fontos, mert a lakáskörülmények egy akkumulációs folyamat eredményeként is értelmezhetők, és ennek értelmében az ebben megmutatózó különbségek mind a gazdagság, mind ellenkezőképpen a szegénység vagy nélkülözés hosszú távú eredményeként értelmezhetők.

A lakások egy lakosra jutó négyzetmétereinek száma azt tárja fel, hogy Románia különböző megyéiben átlagosan hány négyzetméteres lakótér jut egy-egy személyre. Az eredményeket a következő térkép mutatja:

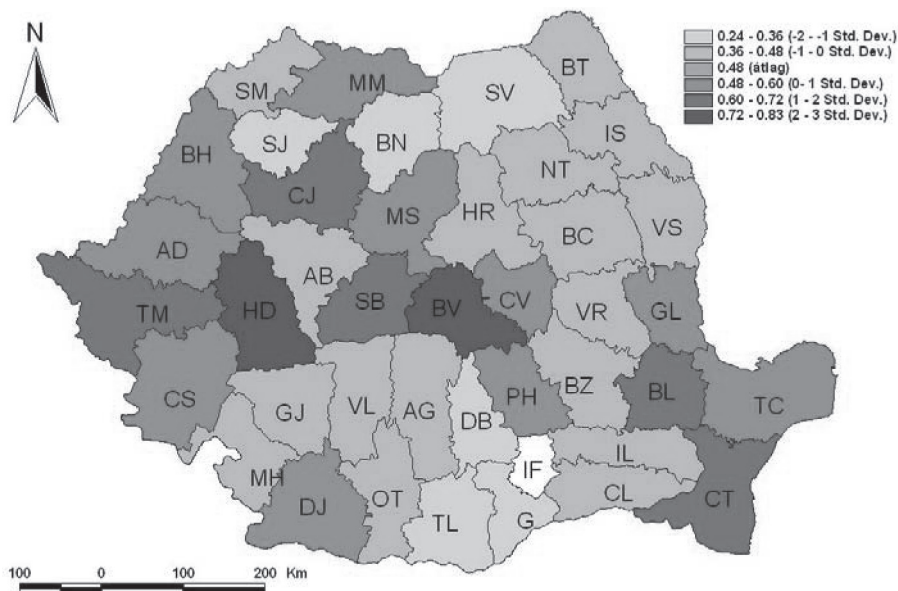
8. térkép. Egy lakosra jutó lakótér (m²) a 2002-es népszámlálás alapján (Forrás: INS).

A második, lakásviszonyokkal kapcsolatos mutató a háztartás mérete, ami azt mutatja meg, hogy egy adott megyében átlagosan hány személy lakik egy háztartásban (lásd 9. térkép).

9. térkép. Az egy háztartásban élők átlagos száma (Forrás: INS, népszámlálási adatok, 2002).

Az elemzésbe bevett utolsó mutató a városi lakosság aránya az egyes megyékben belül. Feltételezhető, hogy minél urbanizáltabb egy terület, annál fejlettebb gazdaságilag és társadalmilag is a városiasodás hatásai következtében (10. térkép).

10. térkép. A városi lakosság aránya (Forrás: INS, népszámlálási adatok, 2002).

A gazdasági fejlesztési régiók jellemzése

A megyék HFI értékei: Az eddig tárgyalt mutatók összegzése/összevonása számos módon lehetséges. Jómagam a HFI (Humán Fejlettségi Index) értékét számoltam ki, mint a nemzetközi összehasonlító statisztikák által kedvelt standardizált mérőszámot, amely magába foglalja mind a gazdasági, mind a humán/szociális dimenziót. Ezen index értékei alapján vizsgálom hipotézisem igazságértékét abból kiindulva, hogy az index értékeinek térbeli ábrázolása rávilágíthat az egyes gazdasági fejlesztési régiókat alkotó megyék hasonlóságára, illetve a régiókon belül tapasztalható területi egyenlőtlenségekre.

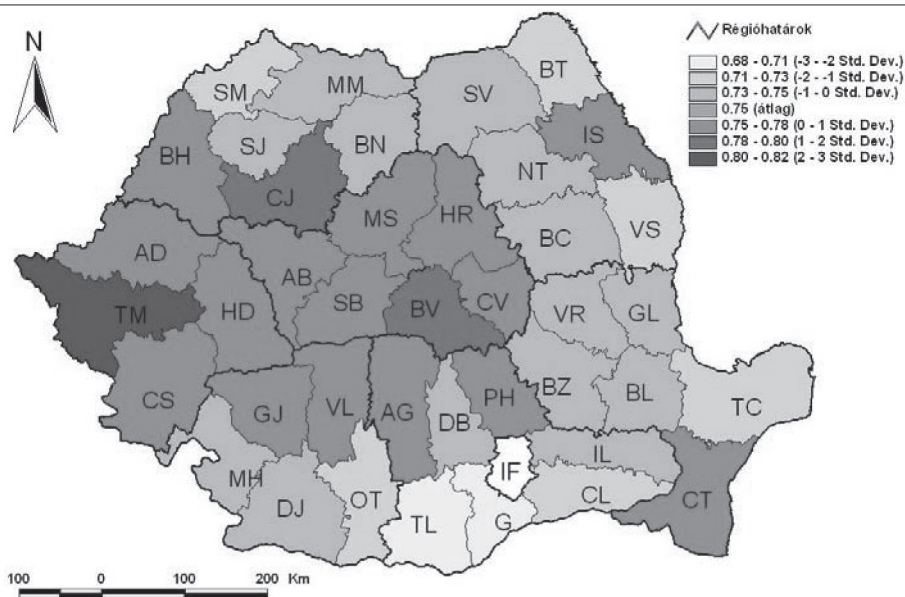
Románia megyéinek Humán Fejlettségi Indexeit foglalja össze a következő táblázat fejlesztési régiók szerint csoportosítva (a részletes adatokat az 1. Melléklet tartalmazza).

Gazdasági Fejlesztési Régió	Megye	HFI-érték	Rangsor a HFI szerint
1. ÉSZAK-KELET	Bacău	0,748	23
	Botoșani	0,717	37
	Iași	0,765	11
	Neamț	0,738	30
	Suceava	0,752	20
	Vaslui	0,721	36
2. DÉL-KELET	Brăila	0,749	22
	Buzău	0,746	25
	Constanța	0,772	7
	Galați	0,747	24
	Tulcea	0,730	34
	Vrancea	0,739	29

	Argeş	0,777	5
	Călăraşi	0,715	38
	Dâmboviţa	0,745	27
3. DÉL	Giurgiu	0,697	40
	Ialomiţa	0,737	31
	Prahova	0,762	14
	Teleorman	0,713	39
	Dolj	0,754	19
	Gorj	0,777	6
4. DÉL-NYUGAT	Mehedinţi	0,746	26
	Olt	0,727	35
	Vâlcea	0,765	13
	Arad	0,767	10
5. NYUGAT	Caraş-Severin	0,759	16
	Hunedoara	0,759	17
	Timiş	0,805	1
	Bihor	0,768	9
	Bistriţa-Năsăud	0,750	21
6. Észak-Nyugat	Cluj	0,801	2
	Maramureş	0,736	32
	Satu Mare	0,734	33
	Sălaj	0,740	28
	Alba	0,769	8
	Braşov	0,795	3
7. KÖZPONT	Covasna	0,761	15
	Harghita	0,756	18
	Mureş	0,765	12
	Sibiu	0,780	4
Románia		0,752	

3. táblázat. A megyék régió szerinti csoportosítása és HFI-értékeik.

Amint az a táblázatból is kitűnik, mind az egyes régiók között, mind az adott régiókon belül jelentős egyenlőtlenségek tapasztalhatók. Mindezt a térképes megjelenítés is alátámasztja, illetve jobban megfigyelhetővé teszi. Ennek során – a minél pontosabb helyzetmegismerés érdekében – a szokásos szórásnyi távolságokat vettem figyelembe.

11. térkép. HFI-értékek az egyes romániai megyékben.

Ez utóbbi térképen az is megfigyelhető, hogy a romániai NUTS II szinten, milyen nagymértékű területi diszparitások figyelhetők meg az egyes régiók között. Egy további jelenségre kell még felhívnom a figyelmet: Kolozs és Temes megyét leszámítva egy valamelyest koncentrált kört vehetünk észre nyugati, illetve északi irányba eltolódva. Szintén érdemes egy pillantást vetni az egyes gazdasági fejlesztési régiókon belüli (in)homogenitásra is. Míg a központi, a nyugati vagy a délkeleti régiókban csak két különböző kategóriájú megyét találunk, addig az északkeleti és az északiban régióban három, a délnyugatiban négy, a déliben öt különböző kategóriájú megyét „vontak össze”.

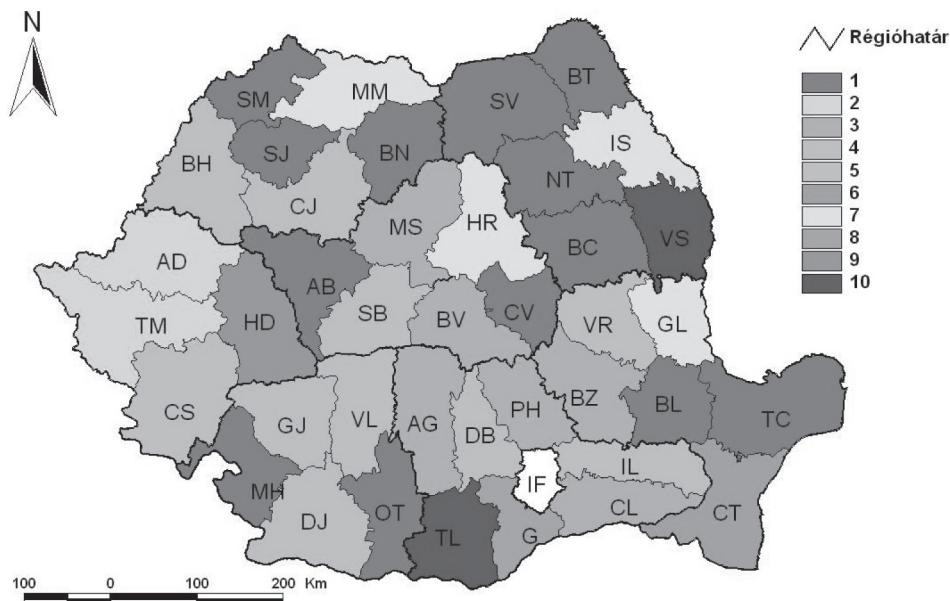
A fejlesztési régiók vizsgálata a szociális problémák tükrében: Ahhoz, hogy hipotézisemet tesztelni tudjam, a klaszteranalízis módszeréhez folyamodtam, mint ahhoz a statisztikai módszerhez, amely segít csoportosítani a román megyéket a különböző mutatók összegzése alapján. A klaszteranalízis egyik módszertani előfeltétele, hogy az alkalmazott mutatók ne korreláljanak egymással, mert ez torzítja a végeredményt. Ezt kiküszöbölendő azt vizsgáltam, hogy az általam fent bemutatott mutatók mennyire korrelálnak egymással, és ebbe az elemzésbe bevettem a fent kiszámított HFI-t is.¹ Ez a lépés egyben az HFI relevanciatesztjének is bizonyult – amint az látható, a HFI a nettó migrációs rátát és a munkanélküliségi rátát kivéve mindegyik mutatóval szignifikánsan korrelál. Ugyanakkor kiderült az is, hogy a nettó migrációs ráta és a munkanélküliségi ráta is szignifikánsan korrelál, ennek következtében a két mutató közül csak az egyik² került be a klaszteranalízisbe.

A klaszterek közötti távolság meghatározására a legtávolabbi szomszéd módszerét választottam, a távolságok mérésére pedig a Manhattan-módszert (city-block) alkalmaztam, amely a

1. A korrelációs táblát a 2. mellékletben ismertetem.

2. Jelen esetben a nettó migrációs ráta mint véleményem szerint összetettebb és hosszabb időintervallumra releváns mutató.

különböző profilok közötti abszolút távolságot méri.³ A klaszteranalízis eredményeit, pontosabban a különböző megyék klasztertagságát elmentettem. A következő térképen az így képzett 10 klasztercsoportot jelenítem meg, amelyek kapcsolatba hozhatók azzal a korábbi megállapításommal, mely szerint ha az EU 15 és Románia különböző NUTS szintű régióit hasonlítjuk össze, akkor a lakosság szám szempontjából Romániában körülbelül négy NUTS I és legalább tíz NUTS II régiót lehetne kialakítani.

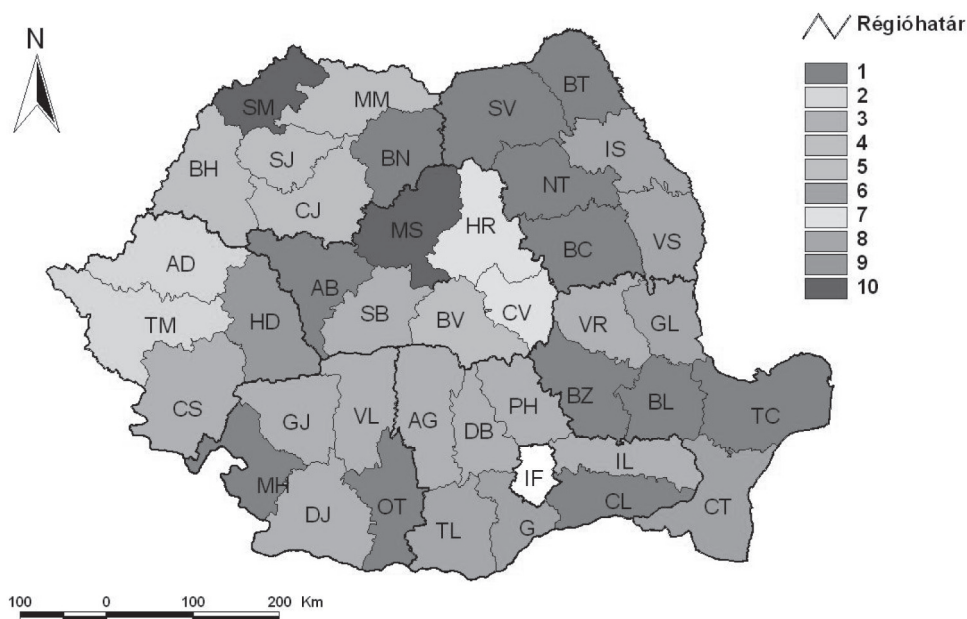
12. térkép. A megyék klasztertagsága a HFI és a nettó migrációs ráta szerint.

Ha egy újabb klaszterelemzésben a kulturális homogenitást is figyelembe vesszük – ami részben területi közelségre is utal –, akkor a megyék klasztertagsága⁴ a következőképpen alakul:

3. A dendogram a 3. mellékletben tekinthető meg.

4. A dendogramot lásd 3B. mellékletben.

13. térkép. A megyék klasztertagsága a HFI, a nettó migrációs ráta és a magyarok százalékos aránya szerint.

A fentebbi két térkép alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a vizsgált szempontok alapján a gazdasági fejlesztési régiók nagyon kevésbé homogének. Ugyancsak a térképek segítségével megállapítható, hogy ezek a térségek akkor sem lennének heterogénebbek, ha Románia három nagyobb NUTS I régiót hozna létre a történelmi határokat követve. Következtetésképpen javaslom a következő négy NUTS I régió kialakítását: Moldova, Havasalföld, illetve a mai értelemben vett Erdély északi és déli része.

A NUTS II szintet vizsgálva szintén azt láthatjuk, hogy ki lehet alakítani olyan megyecsoportokat az általam felvázolt NUTS I régiókon belül, amelyek a jelenlegi felosztásnál homogénebbnek bizonyulnának. A klaszteranalízis eredményeit és a vizsgált mutatókat figyelve ezek a következők lehetnének:

Moldva (NUTS I):

1. csoport: Botoșani, Suceava, Neamț, Bacău
2. csoport: Iași, Vaslui, Galați, Vrancea

Havasalföld és Dobruzsza:

3. csoport: Tulcea, Brăila, Buzău, Constanța
4. csoport: Ialomița, Prahova, Dîmbovița
5. csoport: Argeș, Vâlcea, Gorj
6. csoport: Călărași, Giurgiu, Teleorman
7. csoport: Olt, Dolj, Mehedinți

Erdély déli része:

8. csoport: Arad és Temes
9. csoport: Brassó és Szeben
10. csoport: Fehér, Hunyad és Krassó-Szörény

Erdély északi része:

11. csoport: Bihar, Szatmár, Szilágy, Kolozs, Maros

12. csoport: Máramaros és Beszterce-Naszód

13. csoport: Hargita és Kovászna

Bukarest, valamint Ilfov megye

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS AJÁNLÁSOK

Amint az már a bevezetésből kiderült, nem létezik univerzális EU-s „recept” a régiók kialakítására. Ennek értelmében azokat a területi, gazdasági és szociális problémákat kell figyelembe venni, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a különböző NUTS szintű régiók az őket alkotó kisebb adminisztratív egységek homogenitásán alapuljanak, a minél hatékonyabb felzárkóztatás és fejlesztés szempontjából.

A szociális problémák területi eloszlását megfigyelve kiderült, hogy vizsgálati hipotézisem igaz, azaz a jelenlegi gazdasági fejlesztési régiókon belül jelentős egyenlőtlenségek léteznek, más-ként fogalmazva ezek számos szempontból nem homogének.

Eredményeim fényében tehát a következő ajánlásokat tudom tenni:

- Ajánlatos lenne Romániában több NUTS I szintű régiót kialakítani követve a történelmi geokulturális határokat, hiszen a szociális, gazdasági és területi szempontok mentén határozottan kirajzolódik a következő négy történelmi régió: a mai értelemben vett Észak- és Dél-Erdély, Moldva és Havasalföld.
- A NUTS II szinten 2-3 megyét magukba foglaló régiókat lenne érdemes kialakítani, mivel így sokkal hatékonyabban lehetne fellépni a szociális és gazdasági problémák kezelése érdekében tekintve, hogy ezek a régiók számos szempont szerint homogéneknek bizonyulhatnak.

FORRÁSOK

Institutul Național de Statistică [Nemzeti Statisztikai Intézet]

www.insse.ro/anuar_2004/zip_r2004/cap_20-teritorial

www.insse.ro/publicatii/buletin_judetean/buletin/nume_judet.doc

Ministerul Integrării Europene [Európai Integrációs Minisztérium]

www.mie.ro/index.php?p=171

United Nations Development Program – National Human Development Report, Romania

2001–2002: <http://www.undp.ro/publications/pdf/NHDR.pdf>

2003–2005: <http://www.undp.ro/publications/pdf/NHDR2005rom.pdf>

FELHASZNÁLT IRODALOM

Forman Balázs 2003: *Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai*, Budapest: Interpressz

Husz Ildikó 2001: Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle*, 2001, 2, www.mtapti.hu/mszt/szemle.htm

Mádi Ferenc 1996: *The economic background of ethnic conflicts in Eastern Europe*, Budapest: Teleki László Foundation Institute for Central European Studies

Nemes Nagy József 1998: *A tér a társadalomkutatásban*, Budapest

Nemes Nagy József 2005: *Regionális elemzési módszerek*, Budapest

Sandu, Dumitru 1996: *Valori și tipuri sociale în România* [Értékek és társadalmi típusok Romániában], București: Staff

Sandu, Dumitru 1999: *Spațiul social al tranziției* [Az átmenet társadalmi tere], Iași: Polirom

Sandu, Dumitru 2003: *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării* [Szociabilitás a fejlődés terében], Iași: Polirom

Smahó Melinda é. n.: *A humán fejlettség regionális dimenziói*, www.sze.hu/etk/_konferencia/publikacio/Net/eloadas_smaho_melinda.doc

Veres Valér–Veres Hajnalka 2001: *A társadalmi-gazdasági fejlettség mérésének problémái Erdélyben*, h. n.

MELLÉKLETEK

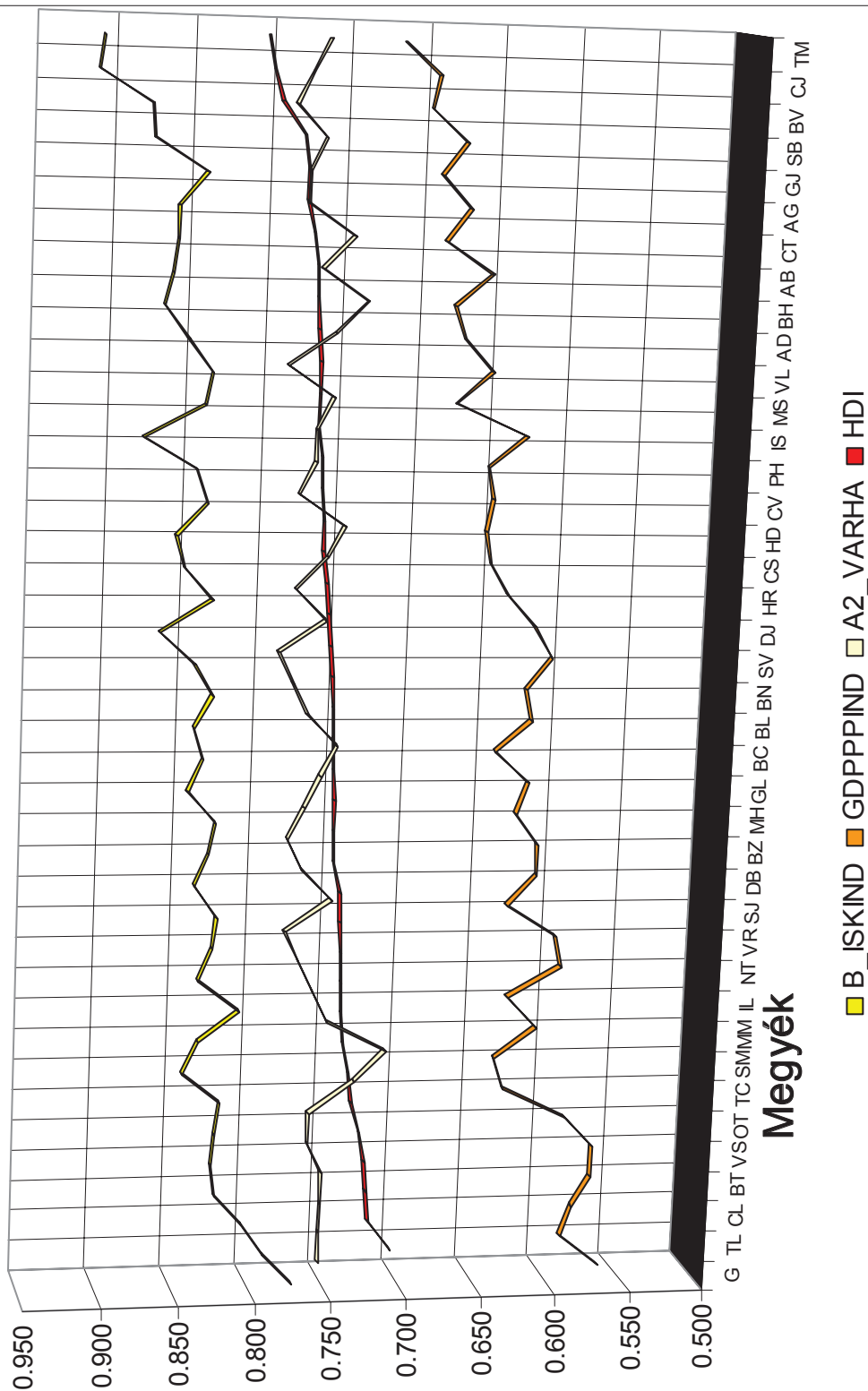
1. A HFI és részindexeinek értéke megyei bontásban, illetve a megyék HDI szerinti rangsorban elfoglalt helye

<i>Rang- sorban elfoglalt hely</i>	<i>Megye</i>	<i>Születéskor várható átlá- gos élettartam indexe</i>	<i>Felnőtt né- pesség írni és olvasni tudók arányának az indexe</i>	<i>Bruttó beiskolázási arányszám indexe</i>	<i>GDP vásár- lóparitások értékének indexe</i>	<i>HDI</i>
8	Alba	0.77	0.980	0.66	0.665	0.769
10	Arad	0.76	0.975	0.63	0.681	0.767
5	Argeş	0.78	0.977	0.65	0.681	0.777
23	Bacău	0.75	0.970	0.59	0.650	0.748
9	Bihor	0.74	0.973	0.69	0.688	0.768
21	Bistriţa-Năsăud	0.78	0.974	0.57	0.631	0.750
37	Botoşani	0.75	0.953	0.58	0.573	0.717
22	Brăila	0.77	0.977	0.60	0.627	0.749
3	Braşov	0.79	0.992	0.68	0.708	0.795
25	Buzău	0.78	0.961	0.59	0.619	0.746
38	Călăraşi	0.75	0.932	0.57	0.585	0.715
16	Caraş-Severin	0.76	0.975	0.63	0.658	0.759
2	Cluj	0.78	0.983	0.80	0.704	0.801
7	Constanţa	0.75	0.978	0.65	0.696	0.772
15	Covasna	0.78	0.985	0.57	0.658	0.761
27	Dâmboviţa	0.77	0.956	0.63	0.619	0.745
19	Dolj	0.76	0.956	0.71	0.627	0.754
24	Galaţi	0.76	0.972	0.61	0.627	0.747
40	Giurgiu	0.75	0.899	0.53	0.565	0.697
6	Gorj	0.78	0.966	0.62	0.700	0.777
18	Harghita	0.78	0.987	0.55	0.646	0.756
17	Hunedoara	0.75	0.978	0.64	0.662	0.759
31	Ialomiţa	0.76	0.947	0.55	0.635	0.737
11	Iaşi	0.77	0.972	0.72	0.638	0.765
32	Maramureş	0.75	0.959	0.61	0.615	0.736
26	Mehedinţi	0.77	0.954	0.60	0.635	0.746
12	Mureş	0.76	0.979	0.59	0.685	0.765
30	Neamţ	0.77	0.977	0.58	0.600	0.738
35	Olt	0.76	0.949	0.59	0.592	0.727
14	Prahova	0.77	0.979	0.60	0.662	0.762
28	Sălaj	0.75	0.968	0.56	0.638	0.740
33	Satu Mare	0.71	0.975	0.60	0.642	0.734
4	Sibiu	0.77	0.988	0.68	0.685	0.780
20	Suceava	0.79	0.980	0.59	0.615	0.752
39	Teleorman	0.75	0.911	0.56	0.592	0.713

Telegdy Balázs: A szociális problémák térbeli strukturálódása...

<i>1</i>	Timiș	0.77	0.983	0.79	0.727	<i>0.805</i>
<i>34</i>	Tulcea	0.73	0.960	0.56	0.635	<i>0.730</i>
<i>13</i>	Vâlcea	0.79	0.963	0.61	0.662	<i>0.765</i>
<i>36</i>	Vaslui	0.76	0.960	0.57	0.573	<i>0.721</i>
<i>29</i>	Vrancea	0.78	0.966	0.57	0.604	<i>0.739</i>

A HDI és komponensei

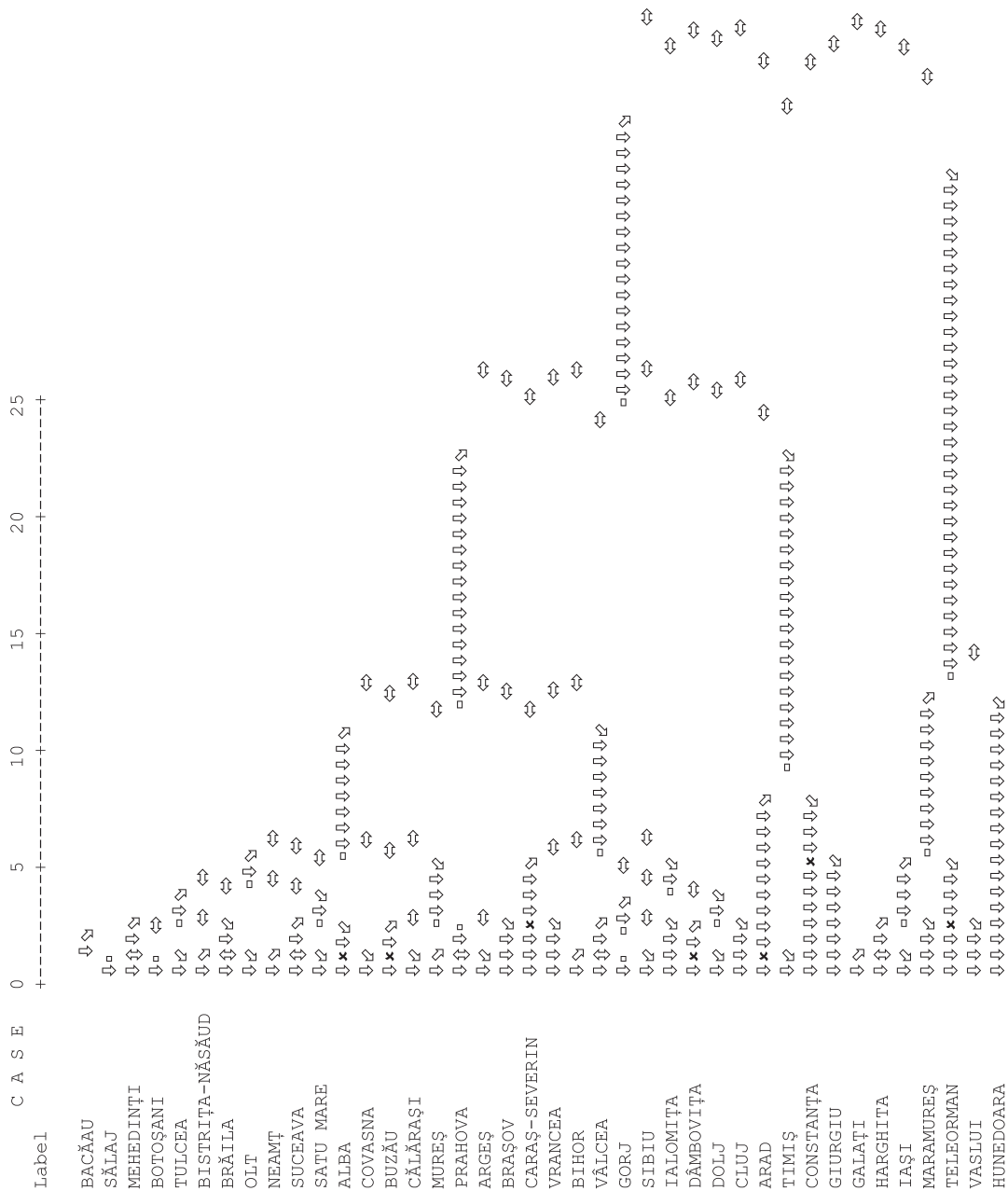
Correlations

	VARARAN	NMLAKOS	LAKHAZT	ANALFARA	GDP	EUROPRIMAR	SZEKARE	TERCARA	BRUTTO	MNELKAR	NEWSEG	AKT	CSECSHAI	VARHATO	NETTOMIC	HDI
VARARAN [*] Pearson Correlati	1.000	.355*	-.424*	-.470*	.659*	.642*	-.763*	.735*	.220	-.076	-.180	-.730*	-.171	-.017	.026	.636*
Sig. (2-tailed)		.025	.006	.002	.000	.000	.000	.000	.173	.641	.267	.000	.291	.917	.874	.000
NMLAKOS [*] Pearson Correlati	.355*	1.000	-.442*	-.354*	.572*	-.476*	.487*	.361*	.069	-.380*	-.416*	-.549*	-.308	-.011	.430*	.494*
Sig. (2-tailed)	.025		.004	.025	.000	.002	.001	.022	.674	.016	.008	.000	.053	.945	.006	.001
LAKHAZT [*] Pearson Correlati	-.424*	-.442*	1.000	.283	-.411*	.343*	-.387*	-.218	-.043	.066	.104	.388*	.185	-.052	-.070	-.369*
Sig. (2-tailed)	.006	.004		.076	.008	.030	.014	.176	.790	.686	.522	.013	.254	.752	.666	.019
ANALFARA [*] Pearson Correlati	-.470*	-.354*	.283	1.000	-.559*	.708*	-.684*	-.581*	-.007	.244	.374*	.639*	.369*	-.019	.023	.726
Sig. (2-tailed)	.002	.025	.076		.000	.000	.000	.000	.965	.129	.017	.000	.019	.203	.402*	.926*
GDP_EUR(Pearson Correlati	.659*	.572*	-.411*	-.559*	1.000	-.855*	.745*	.796*	.447*	-.307	-.421*	-.893*	-.299	.203	.402*	.926*
Sig. (2-tailed)	.000	.000	.008	.000		.000	.000	.000	.004	.064	.007	.000	.061	.210	.010	.000
PRIMARA [*] Pearson Correlati	-.763*	-.476*	.343*	.708*	-.855*	1.000	-.911*	-.884*	-.369*	.232	.457*	.927*	.299	-.239	-.162	-.861*
Sig. (2-tailed)	.000	.002	.030	.000	.000		.000	.000	.019	.149	.003	.000	.061	.138	.317	.743*
SZEKARA [*] Pearson Correlati	.642*	.487*	-.387*	-.684*	.745*	-.911*	1.000	.613*	.306	-.138	-.544*	-.847*	-.349*	.213	.021	.000
Sig. (2-tailed)	.000	.001	.014	.000	.000	.000		.000	.055	.397	.000	.000	.027	.188	.896	.000
TERCARA [*] Pearson Correlati	.735*	.361*	-.218	-.581*	.796*	-.884*	.613*	1.000	.360*	-.289	-.259	-.816*	-.177	.216	.288	.810*
Sig. (2-tailed)	.000	.022	.176	.000	.000	.000	.000		.023	.070	.107	.000	.274	.180	.072	.000
BRUTTO [*] Pearson Correlati	.220	.069	-.043	-.007	.447*	-.369*	.306	.360*	1.000	-.003	-.199	-.293	-.164	.066	.232	.388*
Sig. (2-tailed)	.173	.674	.790	.965	.004	.019	.055	.023		.986	.219	.067	.313	.686	.150	.013
MNELKAR [*] Pearson Correlati	-.076	-.380*	.066	.244	-.307	.232	-.138	-.289	-.003	1.000	.012	.319*	.433*	.083	-.536*	-.287
Sig. (2-tailed)	.641	.016	.686	.129	.054	.149	.397	.070	.986		.940	.045	.005	.609	.000	.072
NEWSEG [*] Pearson Correlati	-.180	-.416*	.104	.374*	-.421*	.457*	-.544*	-.259	-.199	.012	1.000	.459*	.077	-.161	-.082	-.423*
Sig. (2-tailed)	.267	.008	.522	.017	.007	.003	.000	.107	.219	.940		.003	.638	.322	.616	.007
AKT_INAK [*] Pearson Correlati	-.730*	-.549*	.388*	.639*	-.893*	.927*	-.847*	-.816*	-.293	.319*	.459*	1.000	.385*	-.130	-.189	-.877*
Sig. (2-tailed)	.000	.000	.013	.000	.000	.000	.000	.000	.067	.045	.003		.014	.426	.242	.000
CSECSHAI [*] Pearson Correlati	-.171	-.308	.185	.369*	-.299	.299	-.349*	-.177	-.164	.433*	.077	.365*	1.000	-.133	-.087	-.371*
Sig. (2-tailed)	.291	.053	.254	.019	.061	.061	.061	.274	.313	.005	.638	.014		.414	.592	.018
VARHATO [*] Pearson Correlati	.017	.011	-.052	-.360*	.203	-.239	.213	.216	.066	.083	-.161	-.130	-.133	1.000	.061	.455*
Sig. (2-tailed)	.917	.945	.752	.023	.210	.138	.188	.180	.686	.609	.322	.426	.414		.707	.003
NETTOMIC [*] Pearson Correlati	.026	.430*	-.070	.057	.402*	-.162	.021	.288	.232	-.536*	-.082	-.189	-.087	.061	1.000	.292
Sig. (2-tailed)	.874	.006	.666	.726	.010	.317	.896	.072	.150	.000	.616	.242	.592	.707		.067
HDI [*] Pearson Correlati	.636*	.494*	-.369*	-.724*	.926*	-.861*	.743*	.810*	.388*	-.287	-.423*	-.877*	-.371*	.455*	.292	1.000
Sig. (2-tailed)	.000	.001	.019	.000	.000	.000	.000	.000	.013	.072	.007	.000	.018	.003	.067	

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

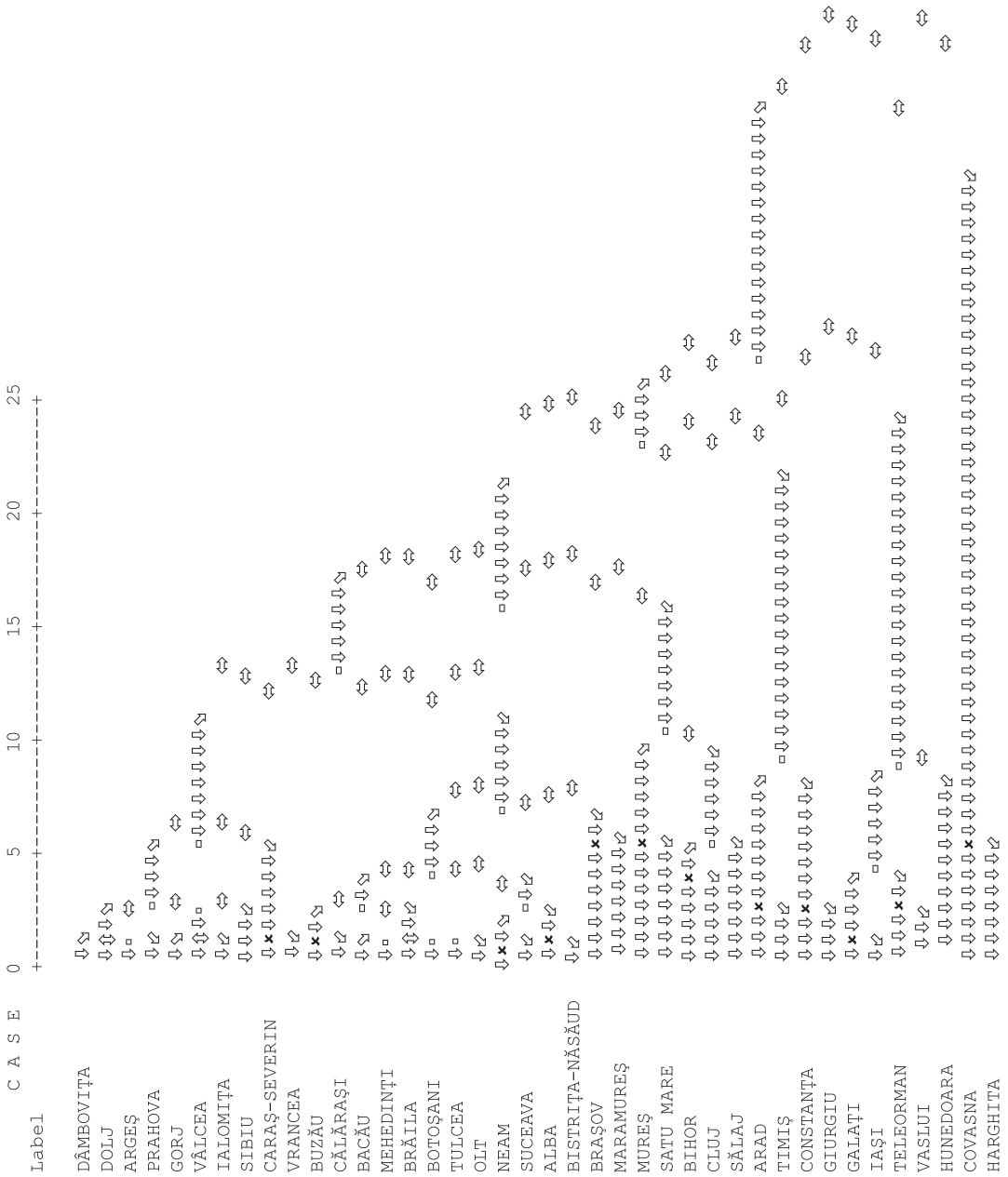
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

2. A vizsgált mutatók közötti korrelációk értékei.

3. Klaszterek a vizsgált mutatók alapján. A.

3. Klaszterek a vizsgált mutatók alapján. B.

Gál Katalin

Partikuláris versus periférikus. Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái

A romániai és ezen belül a kolozsvári informális gazdasági stratégiák megismerésének folyamatába be kell illesztenünk a tetten érhető vagy megfigyelhető tevékenységek ismeretén túlmenően azt a vizsgálati szempontot is, amely nem a konkrét informális gyakorlatok oldaláról közelítve ismeri meg az informális szférában tevékenykedőket, hanem csoportokat célozva térképezi fel azt, hogy milyen stratégiák, vagy gyakorlatok rejlenek az adott partikularitások (értsd partikuláris csoportok) mögött. Jelen esetben a megcélzott partikularitást a kolozsvári egyetemisták csoportja képezi, akik azon túlmenően, hogy jelenlétükkel olyan gazdasági szektorokat hoztak létre, amelyek kifejezetten erre a csoportra specializálódtak, sajátos, csak rájuk jellemző informális gazdasági stratégiákat is „kifejlesztettek”. Gál Katalin szociológus, jelenleg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktori hallgatója; email címe: gal_katalin@yahoo.com

Az informális gazdaság makroértelmezése alapján a gazdasági szerkezetváltozás számos nem piaci cselekvéssel (is) jár(t). Ennek ismeretében az ún. plurális gazdaság mechanizmusait kell megértenünk, amely tartalmazza a kapitalista piacgazdasági jellemzők mellett a háttér- vagy informális gazdaság aspektusait is. Ebbe a folyamatba illeszkednek be a kolozsvári egyetemisták is, és ebbe a kontextusba ágyazva kell vizsgálnunk informális gazdasági stratégiáikat.

A korábbi elméleti és fogalmi meghatározásokhoz¹ illeszkedve jelen tanulmányban a kolozsvári egyetemisták példáján egy mikroelemzés elkészítése a cél. Az egyetemista populáció kvalitatív vizsgálatán keresztül megismerhetjük az általuk létrehozott informális piac, valamint az azt jellemző informális tevékenységek jellegét, működési logikáját, az egyetemista életmódhoz, illetve a formális munkaerőpiachoz való illeszkedését.

A vizsgálat minőségi módszerekre épül. A kutatást egy screening előzte meg az előzetesen felmerült vizsgálati kérdések tesztelése, valamint újabb kutatási kérdések beazonosítása céljából. Elemzésem (2005. március–május időszakban) nem elsőéves és nem kolozsvári nappali tagozatos román és magyar egyetemistákkal készült, fél-strukturált interjúkra alapoz. A kiválasztás kritériumait azzal indoklom, hogy az informális hálózatokba való belépés, valamint a diákokra jellemző pénzszerzési módok jobban megragadhatók a nem a származási családjukkal élő és felsőbb éves diákok megkérdezése révén. A további alkalmazott eljárás a megfigyelés volt, amely az informális piacokon való aktív és passzív részvétel révén valósult meg.

A vizsgálat tehát az egyetemisták ún. *underground gazdaságának* megismerését célozza. Ebben az értelemben a kutatás során az *informális* fogalmának a következő (saját) operacionálisan definiált definícióját használom: informális tevékenységeknek tekintem mindazokat az egyetemisták által működtetett gazdasági tevékenységeket, amelyek során a formális ellenőrzésen kívül eső olyan

1. Jelen kutatást egy korábbi, a kolozsvári informális gazdasági stratégiákat célzó előzte meg (Gál 2004). Az abban megfogalmazott, a mikro-elemzésben használatos és elfogadottnak tekintett operacionális definíciót módosítva használom ebben a kutatásban.

gazdasági csere megy végbe, ahol a résztvevők (azaz a diákok) anyagi javakra vagy szolgáltatásokra tehetnek szert. Eszerint csupán az anyagi haszonnal nem járó – azaz a tőke közbejötté nélkül működtetett – kölcsönös segítségnyújtás és saját munka esik ki a vizsgálat köréből, jóllehet általános megközelítésben ezek is informálisnak tekinthetők.

INFORMÁLIS VAGY MÁSODLAGOS (MUNKAERŐPIAC)?

Az informális szektor vizsgálata folyamatosan nehézségekbe ütközhet, ez attól is függ, hogy mely vetületét kívánjuk megismerni. Ez a gazdasági szféra jellegénél fogva – mivel hivatalos statisztikákban meg nem jelenő gazdasági cseréket fed – gyakran a másodlagos munkaerőpiac azonosítójaként jelenik meg. A „bejelentetlen” (*unreported*) vagy a „bejegyzetlen” (*unrecorded*) jelzők is mind ezt támasztják alá (vesd össze Harding–Jenkins 1989, Portes 1994).

A különböző megközelítést alkalmazó kutatók közös megjegyzése, hogy mérni az informális szektort, annyit jelent, mint „mérni a mérhetetlent”² (lásd például Castells–Mallenkopf 1992, Centeno–Portes 2003, Portes 1994, Sassen 1994, Sik 1996). Az eredetileg társadalomtudósok – szociológusok, antropológusok, közgazdászok – által definiált gazdasági jelenség a politikai diskurzusokban és az általános politikai vezérelvekben retorikai elemként jelenik meg, és a legtöbb esetben mítosz (is) övezi³ ezeket a reprezentációkat.

A nyilvános, normálisnak tekintett életviteltől eltérő „háttér”*informális* megítélésének társadalmi attitűdjeit jól érzékelhető ambivalencia jellemzi. Felvetődhet ugyanis a kérdés, hogy – felügyeleti ágens hiányában – ki az, aki ellenőrzés alatt tartja az informális gazdaság szereplőit. Ennek a megválaszolásában az illegális és informális közti alapvető különbségtétel segít, amely a termék előállításának és forgalmazásának motivációjában, illetve konkrét módozataiban ragadható meg, azaz hogy tiltott-e vagy sem, továbbá van-e „formális változata” az illető tevékenységnek. Az illegális vállalkozásokat, amelyek nem megengedett javakat és szolgáltatásokat termelnek és forgalmaznak, gyakorta kísérik erőszakos egyezmények. Ebben az értelemben ez a típusú gazdasági csere közelebb áll a formális gazdasághoz, hiszen mindkettő az erőszak valamilyen intézményét birtokolja. Ezzel ellentétben az informális gazdaságban résztvevők számára e szektort valamiféle védettséget biztosít (Portes 1994:430–432): az állami beavatkozás hiánya eredményeképpen ugyanis az informális cserét a különféle – gyenge vagy erős – kötések, valamint a tőkefajták mentén szerveződött tiszta piaci erők megnyilvánulásaként írhatjuk le (vesd össze Harding–Jenkins 1989:172).

A továbbiakban a munkaerőpiac jellemzőinek bemutatása következik, hiszen gazdasági tevékenységek, piaci cserék leírására irányul az elemzés. Az informális gazdasági szféra – jellegéből adódóan nem véletlenül – gyakran a másodlagos munkaerőpiac azonosítójaként szolgál. Ennek okát a másodlagos munkaerőpiac jellemzőiben kereshetjük: a munkaerőpiac ezen szférája kevésbé stabil foglalkoztatási formát nyújt alacsony bérezéssel, korlátozott fejlődési lehetőségekkel és gyakran rossz munkakörülményekkel. Ugyanakkor rugalmas foglalkoztatáspolitikát fed, alkalmi vagy bedolgozó jellegű munkára ad keretet. S mivel a formálison kívül eső gazdasági szféra, bizonyos megközelítésekben éppen a fentiekben leírtakkal jellemezhető, így nem vélet-

2. A kijelentés arra utal, hogy az informális tevékenységeket sehol sem regisztrálják a hivatalos statisztikákban, illetve az érdekeltek is törekszenek ennek eltitkolására.

3. A megnevezés Philip Harding és Richard Jenkins hasonló című művéből származik (1989).

len az egybeesés. A másodlagos munkaerőpiac vizsgálati dimenziói mentén tehát jellemző rá az instabilitás, a tervezés idődimenzióit tekintve rövid távú tevékenységek munkaerő-piaci keretét képezi, a legalitás/illegalitás viszonyban többnyire illegális tevékenységeket fed és kevésbé szervezett. Ebben a megközelítésben tehát az informális akár azonos is lehet a szekundér munkaerő-piaccaal. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy a diákok által létrehozott és működtetett informális szféra mennyiben azonos a kolozsvári szekundér munkaerő-piaccaal.

A tanulmány további részeiben a kutatási hipotézisek megfogalmazása után az empirikus eredményekre alapozva a kolozsvári egyetemisták informális gazdaságát, az ebbe a szférába tartozó tevékenységek bemutatását kísérem meg.

A kutatás hipotéziseit a korábban felvett vizsgálati kérdések és támpontok tükrében fogalmazhatjuk meg. Az elemzés szemléletmódja nem tevékenységközpontú, hanem a csoport (a kolozsvári egyetemisták) megismerése révén célozza meg a populációra jellemző sajátos informális gazdasági, ha úgy tetszik, túlélési stratégiák megismerését, feltérképezését. Így az elsődleges cél a feltehetően rendkívül változatos tevékenység-típusok megismerése. Ebben az értelemben egyik hipotézisem értelemszerűen az, hogy mivel ez a sajátos csoport, a kolozsvári egyetemisták csoportja is rétegzett, a tevékenységek is az „igazi” munkaerőpiachoz és informális gazdasági stratégiákhoz hasonlóan változatosak. Továbbá az egyetemistákra eltérő, csak köreikben felfedezhető informális gazdasági vagy túlélési stratégiák jellemzőek. Ebből adódóan a következő vizsgálati kérdés az, hogy az informális/formális elhatároláshoz is sajátos viszonyulásmódot alakítanak ki, így átértékelődik a legális és illegális szférához való viszony. Központi kérdésként azt vizsgálom, hogy mennyiben valós feltételezés az, hogy a diákok, státusukból adódóan, a szekundér munkaerőpiacot célozzák meg, azaz a kolozsvári egyetemisták által létrehozott és működtetett informális gazdasági szféra fedi vagy sem a kolozsvári másodlagos munkaerőpiac egy részét?

A diákstátushoz kapcsolódó munkavállalásnak milyen vélt vagy valós funkciói lehetnek? Az ebből a státusból adódó munkaerő-tapasztalatok hogyan kapcsolód(hat)nak majdani formális alkalmazotti státusukhoz? Milyen típusú tevékenységeket ölel fel ez a csoport? Létezik-e Kolozsváron a gazdasági tevékenységeknek egy olyan szektora, amely kizárólag ezt a népes populációt célozza meg munkaerő-igénye kielégítése céljából? Mennyire jellemző a hálózatok mentén történő munkaerő-rekrutáció, illetve, ezek a hálózatok milyen mértékben épülnek az erős és a gyenge kötésekre.

EGYETEMISTÁK ÉS PIACOK KOLOZSVÁRON

Kolozsvár egyetemi városként való címkézése a felsőoktatási intézmények, valamint az ezekben az intézményekben rekrutálódott egyetemisták számával magyarázható. A fővárost követően minden bizonnyal itt tanul a legtöbb egyetemista az országban.⁴ A diákok jelenléte nagymértékben meghatározza Kolozsvár arculatát, életmódjukkal mintegy beépülnek abba.

Ezekre a diákokra státusuknál fogva sajátos életmód jellemző, ami természetesen nem választható el a környezetben végbement gazdasági-társadalmi változásoktól és kihívásoktól, mint például

4. Becslések szerint több mint 60 000 egyetemista tanul jelenleg Kolozsváron. Csak a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 40 000 körüli a diákok száma. Kutatásom alanyait a kolozsvári egyetemisták képezik nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, elemzésem nem tér ki a különböző nemzetiségekhez tartozó diákok esetleges etnikumspecifikus jellemzőire.

dául a rendszerváltás, a globalizáció, a kockázati társadalom kiépülése, az ifjúsági korszakváltás stb. (vesd össze Gábor 2000, Péter 2003). Ezek a faktorok együttesen azt eredményezték, hogy a fiatalokra ma számos kényszer nehezedik, ez pedig az iskolai versenyben, az önállósodás folyamatában és a piaci szereplővé válásban mutatkozik meg, és olyan válaszreakciókat generáltak, amelyek egy, csak a fiatalokra jellemző életmódot hoztak létre. Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető stációkat élnének meg a képzésük során, valamint a munkaerőpiacra való kerülés vagy a származási családtól való leválás folyamatában, ma egyre hosszabb időt töltenek a (meghosszabodott) ifjúsági életszakaszban. Ez azt eredményezi, hogy a fiatalok szerepeit és kapcsolatait már nem szabja meg, nem írja elő és nem is biztosítja egy hagyományos autoritás, így a szerepek átalakításának folyamatos kényszere válik jellemzővé. Mindez ugyanakkor egzisztenciális vagy pszichológiai bizonytalansághoz és veszélyeztetettséghez is vezet. Egy másik befolyásoló tényezőnek vagy következménynek tekinthető a piaci modell növekvő dominanciája a társadalom szervezésében. A társadalmi életnek egyre több területe válik fogyasztóivá, ennek pedig számos következménye van. Ebben a folyamatban pedig az egyetemisták csoportja potenciális fogyasztók rétegeként jelenik meg (Gábor 2004:18–19).

A szakirodalom két forgatókönyvet állapít meg az ifjúsági korszakváltás kontextusában: a munkanélküliségi scenáriót és a szabadidős scenáriót. Az első esetében a fiatalok jelentős munkaerő tartalékot jelentenek, a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorának tartalékát képezik. Ezt a jelenséget két-ország modellként írják le, hiszen létrejön ebben a forgatókönyvben a társadalom alatti osztály reprodukciója. Ez komoly kockázatokkal jár, az intézményesített konfliktusok (rasszizmus, etnikai, ifjúsági zavargások) bölcsője. A szabadidős scenárió letörli a stigmát e nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan” szabadidős osztály alapját képezhetnék. Kialakult az ifjúsági státusz, felértékelődött a tanulás, és megfigyelhetővé vált a társadalom középosztályosodása: kiépült a szabadidő- és szórakoztató ipar, amelyben a középosztályosodó fiatalok nem tagok, hanem fogyasztók, és a fogyasztói iparban verseny van ezekért a fogyasztókért (idézi Gábor 2004).

Az életmódot a fentebb említett makro-gazdasági és társadalmi tényezőkön túl jelentősen meghatározza a származási család oldaláról a szülők társadalmi-foglalkozási hovatartozása, iskolázottsága, a lakóhelyi körülmények és a lakásviszonyok, a jövedelem, és a rendelkezésre álló tőketípusok. Ehhez hozzáadódik az egyén középiskolai pályafutása, a korcsoportra jellemző és átvett szocio-kulturális tényezők sora, maga a szocializáció (legyen az családi vagy iskolai), illetve a felhalmozott vagy rendelkezésre álló gazdasági, társadalmi és kulturális tőke, kapcsolatok stb. Elméleti megközelítések tekintetében az ún. weberi megközelítés alapján a gazdasági jellemzőkkel leírható egyén társadalmi cselekvésének egyik mozzanataként jelenik meg az életmód, az ún. bourdieui megközelítésben pedig az életmód a környezeti strukturális és (a társadalmilag és kulturálisan meghatározott) viselkedésbeli elemek közötti kölcsönhatások eredménye (vesd össze Ruzsuly 2004:25). Jelen vizsgálat az életmód pénzszerzési gyakorlatának vetülete tekintetében releváns információkat vesz alapul, így beilleszkedik a két elméleti megközelítés közé. Az életmód (amely magába foglalja az időfelhasználást is) a következő aspektusokban ragadható meg: biológiai, fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idő és energia, továbbá a társadalmi létből levezethető kööttségeknek (munka, tanulás, közlekedés stb.) való megfelelés, végül pedig a szabadon felhasznált idő. A diákéletmód sajátos volta is ezekkel az aspektusokkal ragadható meg, a vizsgálat során pedig a pénzszerzési stratégiák leírása révén ezek közül értelem-

szerűen a társadalmi létből levezethető kötöttségek munkára vonatkozó vetülete és a szabadidő felhasználás kerül majd előtérbe.

Az életmód általános változása tekintetében, de diákéletmódról beszélve sem tekinthetünk el a romániai rendszerváltásnak a mindennapi életre, az életvitelre gyakorolt hatásáról, azaz, hogy a munkapiaci és gazdasági szerkezetváltozás nyomán a piaci mechanizmusok szigorúan keresleti-kínálati alapon működnek. Ennek következménye, hogy az egyének életvilága szintjén is radikális változások következtek be (Péter 2003:25-32). Ebbe a gazdasági-társadalmi kontextusba illeszthetők be és ehhez kapcsolhatók a korábban már érintett, az ifjúsági életszakaszban beálló változások is.

A továbbiakban a leírt társadalmi-gazdasági aspektusokba ágyazottan és azok figyelembevételével kerülünk közelebb ehhez az ifjúsági csoporthoz azáltal, hogy a kolozsvári egyetemistákra jellemző életmód informális pénzszerzési vetületeit ismerjük meg.

„VÁROS A VÁROSBAN” – EGYETEMISTÁK KOLOZSVÁRON

Mint már korábban is utaltam rá, Kolozsvár arculatát, az egész városképet, a szolgáltatások kiépülését és típusát jelentősen befolyásolja az itt lakó népes diákpopuláció. 1992 után, de különösen 1994 óta a diákok száma rohamosan növekedett – például a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanulók száma 2002-ig megduplázódott.⁵ A becslések szerint több mint 60 000 lelket számláló egyetemista népesség jelentős fogyasztói erővel bír, ezért erre a társadalmi csoportra épül a kolozsvári szolgáltatóipar számos szegmense: például a szórakoztatóipar, az ingatlanközvetítések, a munkaerőpiac kereslete stb.

A kolozsvári egyetemek vonzáskörzetét többnyire az erdélyi megyék képezik – elsősorban a székelyföldi megyék (Maros, Hargita és Kovászna), de Kolozsvár vonzásköréhez tartozik Brassó, Bihar, Beszterce-Naszód és Szatmár megye is. A magyarul tanulni vágyók is javarészt az említett megyékből kerülnek ki. A kolozsvári diákok nagyrésze nappali tagozaton tanul, és a város vonzáskörét tekintve az sem meglepő, hogy a nagy többség nem kolozsvári születésű, tehát ennél fogva nem szüleivel, hanem kollégiumban vagy albérletben (házinénis/-bácsis, más diákokkal, esetleg egyedül bérelt lakásban) lakik (Pásztor–Péter 2003). A diákpopuláción belül megnyilvánuló egyik jelentős életmódbeli különbséget a lakóterek kialakításában érhetjük tetten, amelynek milyensége a családi otthoni környezet befolyásától, valamint az anyagi szempont fontosságától függ. A fentebbi szempontok alapján Gergely (2004) a diákok lakásmintáit a következő kategóriákba sorolja: szállás, ideiglenes lakás, átmeneti „otthon”, otthon. Láthatjuk, hogy ebben a tekintetben is eltérések észlelhetők: a diákok a lakáskereséskor, de igazából már a továbbtanulást választva szembesülnek az új életmóddal járó anyagi vonzatokkal, kényszerekkel.

A vizsgálat szempontjából fontos megemlíteni a két legfontosabb kolozsvári kollégiumi központot vagy campust. Ez a Haşdeu és az Observatorul bentlakáskomplexum, ide koncentrálódik a kolozsvári kollégista diákok legnagyobb része, így a pénzszerzési lehetőségek és hálózatok kiépítése is elsősorban itt zajlik. Jóllehet a diákok száma messzemenően magasabb, mint a rendelkezésre álló kollégiumi helyek száma, ezek a „különítmények” kellően nagyok ahhoz, hogy

5. Az 1994/1995-ös tanévben 13 164 diák, a 2001/2002-es tanévben pedig már 25 961 tanult a BBTE-n (Pásztor–Péter 2003).

úgymond önálló életük legyen.⁶ További kollégiumok/bentlakások⁷ találhatóak a Măraști negyedben (Műszaki Egyetemhez), valamint megemlítendő a Protestáns Teológiai Intézet kollégiumi épületei (Gergely 2004). A kutatás egyik terepét ezek a „diáktársadalmi” terek képezték. E struktúrában nyilvánvaló, hogy aki nem bentlakó, az – ha nem a szülei lakik – kintlakónak minősül (azaz bérelt lakásban lakik). A lakásbérlés gyakorlatilag az egész városra kiterjed, a hely kiválasztása pedig a rendelkezésre álló erőforrások és a lakótársak függvénye, de ezen túlmenően nem elhanyagolható a tanintézménytől és a szórakozóhelyektől való távolság, valamint a tömegközlekedés nyújtotta összeköttetések milyensége sem. A kutatás másik terepét ezek az albérleti lakások képezték, illetve azok a közös társadalmi terek – főként kocsmák⁸ – ahol mind a bentlakó, mind a kintlakó diákok elérhetőek voltak.

A felsoroltakból látható, hogy a már említett többdimenziós expanziós folyamatok kolozsvári viszonylatban is tetten érhetőek, példázhatóak. A továbbiakban, miután valamelyest jellemeztem és kontextualizáltam a vizsgált populációt, kezdeti feltevésemből kiindulva, miszerint ezt a partikuláris csoportot sajátos informális gazdasági stratégiák jellemzik, ezen stratégiák leírása következik. Nem céltom a diákokra jellemző összes tevékenység-típust leírni, illetve rájuk vonatkozó listát összeállítani. A tevékenységek jellegének feltárása, a formális-informális kapcsolódási pontjainak azonosítása a cél, valamint az, hogy megtaláljam az egyetemistából „kiképződött” majdani szakember helyét ebben az összefüggésben.

„TÚLÉLNI, ÁTÉLNI, MEGÉLNI”

A diákok Kolozsvárnak egy mindig jelen levő, folyamatosan növekedő, de állandóan változó lakórétegét vagy csoportját képezik. S bár a diákstátus átmeneti, mindenképpen meghatározó életciklust jelent, és egy olyan társadalmi réteget hoz létre, amelynek megvan a maga logikája, gondolatmenete, életstratégiája, életvezetése, így a maga informális vagy formális gazdasága is.

„Egyszer élünk, ez többet nem jön vissza, nem mindegy, hogy hogy éled le ezeket az éveket. Ide pénz kell!”⁹ (harmadéves fiú)¹⁰

A diákok gazdasági stratégiájának kutatását az is legitimálja, hogy egyre jellemzőbb tendencia, s nem kizárólagosan a távoktatásos vagy levelező tagozatos hallgatók körében, hogy a tanulás mellett dolgoznak. Ebben a kontextusban ismételten körvonalazódnak a kutatási kérdések, azaz

6. A Hașdeu és az Observatorul bentlakásban mintegy 6–7000 diák lakik.

7. A bentlakás kifejezés a kollégiumban lakó diákokat illeti. Ebben a kontextusban válik érthetővé a kintlakás fogalma is: kint, azaz nem bent, bentlakásban. A kintlakás az albérlet bármilyen formájára értendő (vesd össze Gergely 2004).

8. A kocsmák kifejezés itt nem a klasszikus értelemben vett kocsmát jelenti, bár a diákszlengben ehhez a fogalomhoz köthető jelentéstartalommal bír: többnyire a diákok számára létrehozott, ezt a fogyasztói réteget szolgáló, változatos termékkínálattal rendelkező zenés szórakozóhelyeket jelenti.

9. Az interjúk román és magyar nyelven készültek. A továbbiakban a román nyelvű interjúk saját fordításai olvashatóak. Amennyiben az interjúalany által használt kifejezés különleges hangulati értékkel bír, az lábjegyzetben románul is olvasható.

10. Vizsgálatom nem tér ki arra, hogy az alanyok, azaz a különböző tevékenységeket folytató diákok milyen nemzetiséghez tartoznak, mivel úgy gondolom, hogy nem etnikumspecifikusak ezek az informális tevékenység-típusok. Ezért nem is jelölöm be a beidézett interjúrészletekhez, hogy az adott alany román vagy magyar nemzetiségű.

hogy milyen motivációs háttere van a formális vagy informális munkaerőpiacra való belépésnek, illetve, hogy mit fed a munka fogalma a diákok felfogásában – vagyis hogy kik, mikor, milyen jellegű munkát végeznek? Ez sajátos formális vagy informális, diákokra jellemző munkaerőpiacot fed, vagy pedig a kolozsvári „nagy” vagy „igazi” munkaerőpiac szekundér szféráját célozzák meg az egyetemisták? Abból az alaphelyzetből indulhatunk ki, hogy Kolozsvár egy viszonylag „drága” egyetemi város, ahol az ingyenes felsőoktatási helyek száma elég alacsony. Aki bekerül a városban működő felsőoktatási rendszerbe, annak a felvételi szűrőrendszeren túl egy gazdasági szűrőn is át kell jutnia. Azaz a nem kolozsvári származású diákok számára a felsőoktatásban való részvétel elég magas költségekkel jár: ide tartoznak a lakás- és ételmezési költségek, valamint tandíj. Minden bizonnyal vannak olyan diákok, akik számára a kolozsvári túlélés elképzelhetetlen a tanulás melletti munka nélkül, a diákok legnagyobb részét azonban szüleik támogatják anyagilag, így a diákstátushoz társuló munkavállalói státus egy racionális attitűd, kalkuláció eredménye. Ilyen értelemben *kényszerült túlélő* és *önkéntes* „diákmunkásokat” különböztethetünk meg. Kutatásom ez utóbbiakat célozza meg, azaz a többség informális gazdasági gyakorlatait hivatott bemutatni.

Hangsúlyozni kell, hogy a továbbiakban – a diákok informális piacának kutatása nyomán – nem a tevékenységek skálájának felsorolása és többé-kevésbé kimerítő bemutatása a cél. A csoport megismerése során tetten érhető és megfigyelhető informális gazdasági tevékenységek leírása mentén gyakorlatilag ezen informális piac jellegét igyekszem megragadni. A diák-munkaerőpiac minden bizonnyal sajátos logika mentén szerveződik, és egészen más jellegű túlélést szolgál, mint például a rendszerváltás új szegényei körében.¹¹ Ennek tudatában az elemzés a következő struktúrát követve rajzolódik majd ki: a domináns tevékenységek feltérképezése és lokalizálása a diákok körében, a munkaerő-rekrutáció módozatainak megismerése, a fekete-munka megismerhető diákpercepcióinak leírása, a mindennapi diákélet és a munka viszonya, valamint a váltalt munka jellege és illeszkedése a formális munkaerőpiacra vagy versenyszférához. A felsorolt szempontok ismeretében először lássuk a tetten érhető konkrét tevékenységeket.

A kutatás nagy része a kolozsvári bentlakástömbök körzetében készült. Az előzetes tapasztalatok alapján ugyanis a diákokat megcélzó informális – és nem csak – munkaerő-kereslet és -kínálat, valamint a diákok által önmaguknak kitermelt kereskedelmi és szolgáltatási tevékenységek köre javarészt ezeken a területeken zajlik. Ennek ellenére az először odaérkező számára megdöbbentően hat(hat), hogy ennek alig találja nyomát. A korábbi, plakátokról, szórólapokról, különféle cetlikről stb. áradó információk ugyanis eltűntek a kolozsvári „Wall Street-ről” (Gergely 2004). Ez már-már arra engedhet következtetni, hogy értelmetlen a kutatás koncepciója és célkitűzése, egyáltalán ennek a szférának a kutatása. Felmerül azonban a kérdés, hogy mindez hogyan egyeztethető össze azzal a ténnyel, hogy a diákok elég nagy része dolgozik tanulás mellett – a kitolódott képzési idő a kolozsvári egyetemisták esetében is egyre gyakrabban társul kereső tevékenységgel.

Azonban, ha az IT szektor utóbbi évekbeni fejlődésére gondolunk s a bentlakások Internettel való ellátottságával is szembesülünk, akkor csupán tájékoztatatlansággal magyarázható a korábbi megdöbbentés. Nem nehéz megfejtenuünk, hogy mi lehet a diákok által kiépített informális piac ún. húzóágazata, s hogy hol, milyen csatornákon keresztül zajlik a munkaerő-rekrutáció és a hálózatok működtetésének döntő része. A válasz a világháló és belső hálózatok adta lehetőségek

11. A szegények mint jelentős kockázati csoport tagjai számára a túlélési stratégiák kiépítése a mindennapi élet szükséges velejárója a kockázatok elkerülése érdekében (lásd még Péter 2003).

maximális kihasználásában rejlik. Ezzel pedig be is azonosítottuk az egyetemisták informális gazdaságának első és minden bizonnyal egyik legjövedelmezőbb szektorát.

„Nálunk állandóan megy legalább egy számítógép az ötből, s valamit dolgozik: letölt. Hamarabb láttam az Oscar-díjas filmeket, mint ahogy a mozikban adták, s persze nemcsak én. Én már csak szórakozásból megyek moziba, nem mintha nem tudnám megszerzni a filmet, csak elmegyek mondjuk a barátnőmmel.” (ötödéves fiú)

A kollégiumban élő és számítógéppel rendelkező kolozsvári egyetemisták körében a CD-, DVD-írás és -eladás, a szoftverkereskedelem, valamint az erre épülő szolgáltatások rendszere nem újdonság. Az internetkapcsolattal való ellátottság csak növelte és maximálisan átstrukturálta ezt a piacot. E szolgáltatás az adatforgalmazást és -cserét – többnyire filmek, zene, szoftverek cseréjét –, illetve adatfeltörést és -kódolást foglal magába. A 90-es években az internet ilyen nagymértékű elterjedtségét megelőzően ez a tevékenység hatalmas pénzforgalmat is eredményezett, amely mára valamelyest csökkent, de az akkoriban kiépült működési szabályok és a terjesztési hálózatok megmaradtak és működnek. Ennél a diákok által kiépített informális szolgáltatásnál a rendelkezésre álló erőforrások (egy CD- vagy DVD-íróval ellátott performans számítógép megléte), valamint az ezzel társuló, az egyszerű felhasználói tudásnál valamelyest professzionálisabb (ön)képzettség megléte elengedhetetlen kellék az ebben a szférában tevékenykedők számára.

„Mi öten vagyunk a szobában, mindenkinek van számítógépe, s két infós szobátársamnak laptopja is van. Én le tudom szedni a filmeket, zenéket a netről, meg programokat is feltörök, s ilyenek, de ha jön valaki egy kikódolni¹² való telefonnal, akkor az már az infósok dolga, vagy legalábbis én ahhoz nem értek.” (negyedéves fiú)

Maga a CD- vagy DVD-írás ugyan nem igényel különösebb hozzáértést, de az információ vagy adat beszerzéséhez már speciális kompetenciák és kapcsolatok meglétére van szükség. A speciális kompetencia gyakorlatilag az információforrások ismeretének és kezelésének készség-szintű elajátítását és használatát foglalja magába, illetve, amennyiben eladásra is dolgozik valaki, akkor egy minimális üzleti érzék meglétét. A tárgyi és humán erőforrások birtoklása tehát elengedhetetlen feltétel az informális/illegális IT-piacon működők számára.

„Van egy film- és egy zenelistánk, abból lehet választani... filmet nagyon ritkán kérnek már CD-re, inkább DVD-re, s abból is olyanokat, amiket a házimozi-cucok lejátszanak.” (ötödéves fiú)

A diákok az adatokat tehát elsősorban az internetről szerzik be, innen töltik le az új filmeket és zenéket, amelyeket vagy eladnak vagy cserélgetnek egymás között. A kliens vagy vásárló – a nemritkán az adott bentlakásépületben lakó diákok közös hálózatán megtalálható – lista alapján választja ki a számára megfelelő filmeket vagy zenealbumokat, programokat és íratja meg azokat CD-re vagy DVD-re.

---

12. A különböző mobiltelefon szolgáltatók hálózataival való kompatibilitást teszi lehetővé, így pl. a külföldről „beszerzett” telefonok használhatóak romániai hálózatokban is és fordítva.

„A telefonokkal más a helyzet egy picit, ott nehezebb beszerezni azt az új szoftvert, ami például egy zsírúj telefonhoz kell, ezért drágábbak azok a dolgok, de ahogy jobban terjednek el, akkor megy le az ára az adott típus kikódolásnak. Hát akinek már lehet olyan drága, új telefonja, s gyorsan is kell, az fizessen, nem?” (ötödéves fiú)

A diákok ez irányú tevékenysége, mint láthatjuk, piaci logika szerint működik, hiszen ha van rá kereslet, megszerzik az adott szoftvert, de érvényes ez egyéb kért és forgalmazott adatra vonatkozóan is. Igényekhez igazodó szolgáltatásról van szó tehát, amely áraiban is követi a piaci logikát.

Tökéletesen illeszkedik a fentebb leírt sajátosságokhoz az IT-szektor egy másik, a webdesign szférában működők által gyakorolt informális tevékenysége. Az ezt gyakorló diákok általában informatika, számítástechnika vagy design szakon tanulnak, de nem ritka a „szabadúszó” önképzők példája sem. Amennyiben a szolgáltatást igénylőnek nem kell elszámolnia hivatalosan a weblap létrehozására elköltött pénzzel, előtérbe helyezi azt a weboldalkészítőt, aki olcsóbban és ugyanolyan jól dolgozik, mint formális versenytársai. Ebben az esetben a kliensnek – miután közölte a szolgáltatóval speciális igényeit – csak meg kell vásárolnia a kívánt domainnevet, illetve a webtárhelyet és máris megtalálja az informális designer által számára létrehozott weboldalt a világhálón.

„Ajánlottak már állást egy cégnél, de nekem most ez a maszek elég, amíg egyetemista vagyok, utána meg az is lehet, hogy odébálok egy időre... szóval ez így most jó. Ebből is meg lehet élni, s akkor csinálom meg, amikor akarom, nem kell a napi nyolc órát leülni.” (harmadéves fiú)

Nem ritka jelenség tehát, hogy nagyon sok diák már egyetemista korában olyan munkatapasztalatokra tesz szert, amelyet később „valódi” szakmai karrierjébe is gördülékenyen beilleszthet, hiszen számos, a világhálón elérhető referenciamunkával igazolhatja szaktudását.

A megengedettség vetülete mentén olyan szférával találjuk szembe magunkat, amelyek esetében mind maga az előállított termék vagy szolgáltatás, mind maga a folyamat, amelynek során ezek létrejönnek, majdnem teljes mértékben¹³ tiltott, így az underground gazdasági szférában ezek törvénszegő gazdasági tevékenységnek minősülnek (vesd össze Castells–Portes 1994, idézi Portes 1994, Sassen 1992). Jelen esetben ezeket informális-illegális diákszolgáltatásoknak nevezem, amelyek – mivel működésük nem szűnt meg – minden bizonnyal egy hallgatólagos egyezményen alapszanak, aminek szintén sajátos működési logikája van: a hatóságok¹⁴ időnként lecsapnak egy-egy *hackerre*, megbüntetik, de nem számolják fel a szolgáltatást. A piaci szereplők tisztában vannak ezzel a magas kockázati tényezővel, de minden bizonnyal – a piaci logikát követve – elég nagyra ítélik a tiltott működtetéssel járó nyereséget, mintsem lemondjanak róla.

Indokoltnak tartottam az IT-szektorhoz tartozó szolgáltatáscsomagot külön kiemelni, és nem az egyéb szolgáltatásokkal bemutatni, hiszen, mint már korábban is említettem, hűzóágazatnak minősül ezen a partikuláris informális piacon.

13. Például amennyiben saját használatra alakítja át valaki a saját audio CD-it MP3-as formátumba, hogy az eredeti lemezek ne rongálódjanak a számítógép CD-olvasójában, az nem minősül illegális tevékenységnek, de az átkonvertált zenealbumok terjesztése már igen.

14. A Hűződé bentlakáskomplexum külön rendőrőrssel rendelkezik.

A megismert informális gazdasági tevékenységek bemutatása sorában a következő „csomagot” a diákok végzettségével vagy a tanulandó szakkal kapcsolatos tevékenységek köre teszi ki. Ide sorolhatjuk elsősorban a tanárképző egyetemeken tanuló diákokat, akik olyan szakon tanulnak, amely esetében van kereslet magánórák tartására. Az óraadás alapvetően nem diákspecialitás (hiszen gyakorló tanárok is adnak magánórákat). Figyelembe véve azonban, hogy egy egyetemi városban mennyire telített a piac, kolozsvári s főként diák-jellegzettsége abból adódik, hogy az egyetemisták a formális oktatásban dolgozó tanároknál olcsóbban dolgoznak.

„Nekem is, nekik is megéri, hogy százötvenért tartsak másfél órát. Házhoz is megyek, s kifizetik a buszjegyet. Még így is olcsóbban jövök ki a családnak, mint egy sztártnár.” (harmadéves lány)

A diákok elmondása szerint még majdani fiatal szaktanárként is érdemes lesz diákként feltenni a hirdetések, és inkább olyan áron dolgozni, mert így könnyebb elkerülni a büntetéseket. Ezt a piaci logikát minden bizonnyal a nemrégiben a közvéleményt is felforgató, a szaktanárookra vonatkozó rendelkezések¹⁵ magyarázzák. A másik, diákok által választható alternatíva, hogy a tanulókat is informális úton rekrutálják, a nyilvánosságot, többnyire újsághirdetéseket, mellőzve. Ennek módja például, hogy a már végzős hallgatók az alsóbbévesekhez irányítják át tanulóikat stb.

A másik, szintén a tanult szakkal összekapcsolódó, főként a bölcsészekre jellemző informális diákmunka lehet a szakfordítás, olvasószerkesztés, korrektúrázás magánszemélyek vagy formális intézmények számára. Ezekben az esetekben a cégek általában valamilyen más számlával fedik le, úgymond leszámlázzák a szolgáltatásokért fizetett pénzt, a magánszemélyek meg zsebből fizetnek, esetleg saját nevük alatt adják tovább a kapott munkát.

Az utóbbi csoporthoz tartozó diákok külön kategóriáját alkotják a zenész- és képzőművész-hallgatók. Ők ugyanis saját terméküket vagy szolgáltatásukat bocsátják áruba olyan módon, hogy az tulajdonképpen formálisnak is minősülhet. Egy diákok munkáiból nyitott kocsmai tárlaton akár el is adhatnak néhány alkotást, hiszen a képzőművészeti alkotások esetében természetes is számunkra, hogy nem kizárólag formális keretek között történik ezen termékek áruba bocsátása. A zenészek szintén privilegizált helyet foglalnak el ezen a munkaerőpiacon: néhányan már diákkorukban formális vagy intézményes keretek között pénzért gyakorolják hivatásukat, de a munkaerőpiacon való tevékenykedés kocsmai-, utcai- vagy alkalmi zenészkedést is magába foglal.

„A tavaly például egész nyáron, mivel lagziszезon van olyankor, majdnem minden hétvégén visszajöttem Kolozsvárra. De megérte. Most is zenélek, de itt Kolozsváron, nem járunk már el messzire, csak ritkábban. Itt állandó zenész vagyok egy szórakozóhelyen, a többiekkel együtt persze.” (negyedéves fiú)

„Engem hívtak a többiek, kellett nekik pont egy olyan hangszeren játszó, mint én, s azóta együtt zenélünk, én is az együtteshez tartozom úgymond, de amúgy máshol is játszom még.” (negyedéves lány)

15. E rendelkezések élénk vitát váltottak ki arról, hogy mi minősül magánórának és mi nem, meddig legitim iskolában tartandó konzultációról beszélni, illetve mikor kell engedélyt kiváltaniuk a szaktanároknak stb.

Ez a két csoport, a képzőművész- és zenészhallgatóké – ugyan jövedelemmel is jár ez a tevékenység – valójában számukra kellemes, hobbiszerű, folyamatosan professzionalizálódó és tehetséget igénylő tevékenységet folytat pénzkeresés céljából. A szórakoztató-szolgáltatói szférában helyezkednek el, amely az „igazi” vagy nem diák munkaerőpiacon is nagyobb rejtőzködő/elrejtő funkcióval¹⁶ rendelkezik, mint a többi gazdasági szféra. Ilyen értelemben, a mindennapi tapasztalatok alapján nem teljes értékű tagjai az informálisan működtetett diákgazdaságnak, a működési elveket figyelembe véve azonban igen, hiszen szerves részei ennek a partikuláris csoportnak, és éppen ebből adódóan hozhattak létre olyan szolgáltatáscsomagot, amelyben megragadható a diákszolgáltatások egyetemistastátusból adódó sajátos volta és legitimitása. Ugyanakkor látható, hogy ez a csoport önmagában is eléggé rétegzett, hiszen vannak túlélők, akik bármilyen típusú, a szakjukhoz kapcsolódó anyagi haszonnal járó munkát elvállalnak, ha úgy tetszik „prostituálják magukat”, különben megszűnik a diákstátusuk, mások pedig kizárólag olyan esetekben adják el tudásukat, amikor ez anyagi vonzatán túl professzionális vonatkozásban is fejlődést hordoz magában.

Az olyan tevékenységekre vonatkozóan, amelyek a diákok tanult szakjából adódnak, a formális szférával való kapcsolódási pontok nagyon példa- vagy tankönyvszerűek. Amennyiben a megengedtség vetülete mentén szemléljük azt, látható, hogy mind a termék vagy szolgáltatás, mind annak létrehozása gyakorlatilag megengedett és informális jellege tulajdonképpen abból adódik, hogy a folyamatban megjelenő anyagi haszon informális jövedelem.

Jelentős anyagi vonzattal jár az egyetemisták számára ezenfelül a külföldi munkavállalás, legyen az informális vagy formális. A legtöbb esetben, amennyiben ügynökségek révén történik a munkavállalás, formális munkáról és jövedelemről beszélünk. Az utóbbi évek legjelentősebb befogadó országa az Amerikai Egyesült Államok, ahol a formális munkavállalás jellemző, illetve a fejlett nyugat-európai országok. Magyar diákok esetében további alternatíva Magyarország, s ez már jelentős informális munkalehetőségeket is magába hordoz. Azok a diákok, akik már dolgoztak külföldön, olyan erőforrásokra, kapcsolathálóra tesznek szert, amelyek újabb itthoni informális gyakorlatot, egy újabb speciális szolgáltatást szülnek: az informális alapon szerveződő munkaerő-közvetítést. Erre vonatkozóan is találunk adatokat a kollégiumok belső (Internetes) hálózatain, de természetesen szóbeli úton is terjednek az információk, így akit érdekel a külföldi munkavállalás problematikája, az biztosan talál erre specializálódott embereket.

„Van egy barátom, aki kint maradt Amerikában, ő szerzi a munkaajánlatokat, én az olyan embereket, akiknek nincs munkájuk, de mennének. Mindenki jól jár, nem kamuzunk, ezek rendes állások. Ha csak munkaajánlat kell, de munka nem, akkor az olcsóbb.” (negyedéves fiú)

Itt is láthatjuk, hogy ezek a diákok széles körű, az Atlanti-óceánt is átszelő, üzleti kapcsolat-hálóval rendelkeznek, illetve fontos számukra az üzleti etika, hiszen másként a versenytársak magukhoz vonzzák a fizető diáktársakat. Ezzel a szolgáltatással az Amerikában dolgozni vágyók költsége jelentősen csökken, hiszen az ügynökségek sokkal drágábbna szereznek munkaajánlatot, ráadásul az Egyesült Államokban bárhová szólhat, nem szolgálnak testre szabott munka-

16. A rejtőzködés ebben a kontextusban a gazdasági szféra nem pedig a tevékenység jellegére utal.

ajánlatokkal. Jó példa ez a szolgáltatás a kapcsolatok, pontosabban a gyenge kötések hídszerű erejének és szerepének igazolására, hiszen a kliensek rekrutációja ezen az úton történik¹⁷.

A diákok informális piacának szerves részét alkotják továbbá a speciális kereskedelmi hálózatok. Ezek is legnagyobb részt a bentlakások területére koncentrálódnak, hiszen a felvevőpiac is igazából itt található vagy innen gyűrűzik tovább. Az egyik legjelentősebb ide tartozó ágazat a *bentlakás-kereskedelem*. Ehhez tudnunk kell, hogy az amúgy is kevés kollégiumi/bentlakási helyeket évente újraosztják, és szakonként a hallgatók 30 százaléka kap csupán bentlakáshelyet. Mivel a bentlakáshoz való jog a tanulmányi eredményektől függ, a kollégistáknak évente cserélődő szobatársakkal kell megosztaniuk szobájukat, illetve aki egyik évben bentlakó volt, a következő évben nem biztos, hogy újból az lehet. Ez az állapot hozta létre a bentlakás-kereskedelmet. Azok a diákok, akik jogosultak kollégiumi férőhelyre, de nem igénylik azt, eladják olyan diákoknak, akik ott szeretnének lakni. Továbbá helycserék is megoldhatók felülfizetéssel. Aki az elitkollégiumban szeretne lakni (ahol az éltanulók laknak kétágyas szobákban), akkor eladhatja a saját ötágyas szobai helyét, és megvásárolhat helyette egy jobb helyet. Ezekben a piaci helyzetekben a pedagógus szülők gyerekei jobb helyzetben vannak, hiszen ezeknek a diákoknak alacsonyabbak a bentlakási költségei. Így az ő helyeiket megéri drágábban vásárolni meg, hiszen hosszú távon, egész tanévben gondolkodva ugyanakkora a lebukás kockázata, viszont kevesebb a havidíj.

„Nekem egy haverom kapott ide helyet, s vettem én is itt, mert nem kaptam bentlakást, nem is kaphatnék, mert elmaradt egy csomó vizsgám. Most egy szobában lakunk.” (negyedéves fiú)

A vásárló tehát az eladó „neve alatt” szerepel majd egész tanévben, ami elég kockázatos, hiszen a bentlakásdíjat személyesen kell fizetni. Évente pedig egyszer-kétszer rendőrségi razziát is tartanak, amelynek célja éppen az illegálisan ott lakók leleplezése. Természetesen a hatóságok kijátszására is számos stratégiát ismernek. Előfordul, hogy a jobbindulatú bentlakásfelelős előre szól, hogy az illegálisan ott lakók aznap ne menjenek haza, vagy a rendőrök felejtenek el benézni a szekrénybe, de évente néhány személyt így is lelepleznek, hogy ne rontsák a statisztikákat.

„Mi először nem engedték be őket. Amíg újra visszajöttek, addig én befeküdtem az ágy meg a matrac közé. Persze kiabáltak a szobatársamnak, hogy miért nem engedte be az előbb, ő meg mondta, hogy mélyen aludt... benéztek a szekrényekbe is, én láttam a rendőr bakancsát az ágyból... aztán elmentek és kész.” (negyedéves fiú)

---

17. Egy másik informális tevékenységcsomag a speciális szolgáltatások körében egy olyan cégszerű, gyakorlatilag hivatalos működés, amely kolozsvári lakosok speciális igényeinek kielégítésén alapszik. Ez a szolgáltatás ilyen értelemben nem informális, mindössze kuriózumjellege miatt és abból a megfontolásból kerül leírásra, hogy a diák-munkaerőpiac és a speciális szolgáltatások jellegét, gondolatmenetét, logikáját könnyebben megragadhatjuk majd. Ez tehát, olyan, diákok által működtetett tevékenység, amely telefonon vette fel a rendelést és Kolozsvár területén nagyjából bármilyen jellegű igény kielégítését szolgálták, pl. termékek házhoz szállítása, számlák kifizetése stb. Gyakorlatilag amolyan *a-tól z-ig* catering-jellegű tevékenység.

A bentlakásbiznisz alaptevékenységnek minősül a kolozsvári diákok körében. Ezt a sajátos ingatlankereskedelmet az *informális a formálisban* típusba sorolhatjuk, hiszen az oktatási intézmény adta keretben zajlik. A hatóságokkal létrejött hallgatólagos egyezmények is egyértelműen tetten érhetők, hiszen elég látványosan jönnek létre. Ha pedig nagyon általánosan szemléljük a helyzetet, akkor értelemszerűvé válik, hogy egy, a rendszerben létrehozott döntésre és az általa létrehozott kényszerhelyzetre adott, rendkívül találekony életvilágbeli válaszról van szó, amelynek eredményeképpen számos diák lakáskondja oldódhat meg. Aki olcsón akar lakni Kolozsváron, azaz kollégiumi helyet szeretne, az – ha valóban akarja – kap magának.

A különféle kozmetikai termékek (például Avon, Oriflame) terjesztési hálózataiba való beépülés ezzel szemben teljesen formális, azért említtem csupán, mert a diákok körében hatalmas kereslet van ezekre a termékekre, s vannak olyanok is a terjesztők között, akik csak arra specializálódtak, hogy kiépített diák-klienskörükben terjesszék a kozmetikumokat. Ezek az esetek jó példái annak, ahogy a piac rátelepszik a fogyasztóra¹⁸ olyannyira, hogy bizonyos időközönként házhoz megy.

A piac „házhoz megy” más termékek esetében is: ilyen például az országhatárok közötti Duty Free Shopban vásárolt zárjegy nélküli alkohol- és dohányárak házhoz szállítása, vagy a külföldön, főként Magyarországon vásárolt elektronikai cikkek romániai árakon aluli hazaszállítása és forgalmazása.

„Én nem veszek cigit, csak itt, zárjegy nélkülit, shopost, mindegy, hogy milyen cigi, csak olcsóbb legyen, mint itt. Hát onnan, ha hozzák, 5 euróba jön ki egy kartonnal. Ha nem ismerős hozza, s rátesz valamennyit, akkor vagy 5000 lejzel olcsóbban jön ki egy csomag, na az hét doboz után még egy, nem?” (harmadéves lány)

A cigarettával, elektronikai cikkekkel foglalkozó diákkereskedőknek olyan személyekkel kell kapcsolatban állniuk, akik rendszeresen járnak külföldre, és vállalják az áruval való ellátás/ellátottság magas kockázatát. Ugyanakkor szerteágazó kapcsolathálót kellett kiépíteniük, ami lehetővé teszi a termékek áruba bocsátását, a terjesztést egy folyamatosan bővülő keresleti piac esetében is. Az elektronikai cikkek, főként fényképezőgépek és tartozékok, illetve számítástechnikai termékek és tartozékaik esetében a árukészlet felhalmozása, valamint az áruba bocsátás, illetve a marketing más logika alapján működik.

„A számítógép-alkatrészeket megveszem itthon, de ami a fényképezkedéssel kapcsolatos például, azt semmit nem itthon vettem... még a metrós akcióknál is olcsóbban megkapom, csak kell tudni, hogy honnan, kitől vásárold.” (negyedéves fiú)

Mivel drágább termékekről van szó, a forgalmazó diák általában nem engedheti meg magának, hogy minden típusból tartson raktáron egyet-egyét, hanem ebben az esetben is a világháló adta lehetőségekkel élnek. A kereskedő piaci aktor, amennyiben nemcsak speciális esetekben, külön kérésre szállít, hanem folyamatosan is felvesz rendelést, rendszerint saját honlappal rendelkezik, ahol a beszerezhető és szállítható termékekről fotót és leírást talál a potenciális vásár-

18. Az olvasottak alapján sejthetjük már, hogy gyakorlatilag a kolozsvári szolgáltatói piacnak létezik egy olyan szférája, amely kifejezetten a diákokból él. A piacnak a fogyasztóra való rátelepedésének koncepciójáról később az informális diák- és az „igazi” piac kapcsolódásánál lesz még szó.

ló, illetve meg is rendelheti azokat. Általában előleg fejében maximum egyhetes kifutási idővel kapja meg a kliens a kért terméket, természetesen garanciával együtt és – terméktől függően – átlagosan 10–12 százalékkal olcsóbban, mintha Romániában boltban vásárolta volna meg, ami az elektronikai cikkek esetében nem kevés pénzt jelent.

„Az a gond, hogy egyszerre nem tudok sokat hozni, mert annyi pénzem még nincs, hogy például egy márkából felhalmozzak több típust, olcsóbbat vagy profibbat. S akkor rendelnek, s kész, csak ki kell terjeszkedni még más, olyan területekre, ahová el is tudom vinni vagy vitetni. Még baj van a reklámmal, de nagy dobra se lehet verni, mert ez tiszta feketeüzlet.” (negyedéves fiú)

Ebben az esetben is fennáll annak a lehetősége, hogy a diák vállalkozó olyan tapasztalatra és sajátos vállalkozói magatartásra tesz szert, amelyet később saját vállalkozásában is hasznosítani tud, akár jelenlegi vállalkozását „fehéríti ki”, akár egy új, más profilú vállalkozást indít be. Ez újabb erőforrástöbbletet képez azokkal a versenytársakkal szemben, akik nem rendelkeznek tapasztalatokkal és ilyen méretű kapcsolathálóval a piacon. Az illegálishoz vagy feketekereskedelmhez való sajátos diák-viszony szintén tetten érhető ebben a tevékenységben (is). Egyfelől megvan az igény a szolgáltatás legalizálására vagy „kifehérítésre”, másfelől az illegalitás sem akadályozza a pénzszerzést, mintha a diákstátus legitimálná s ugyanakkor védené is ezt a piaci helyzetet.

Számos más tevékenységet is felsorolhanánk, ami a diákok informális gazdasági tevékenységei közé tartozik (szórólaposztogatás, éjszakai nyomdai munka, pincérkedés, irodai munka, kérdőívezés, adatbevezetés stb.), de jelen esetben nem minél több diák-tevékenységet volt célom bemutatni, csupán azok tetten érhető és sajátos informális vetületét domborítottam ki a teljesség igénye nélkül. E tevékenységek bemutatása is elég ahhoz, hogy megragadhasuk e piac létrejöttének, működtetési elveinek sajátos „diáklógikáját”.

A diákokra jellemző informális tevékenységek leírása azonban nagyon hiányos lenne, ha említést sem tennénk a csak feketeüzletre specializálódott aktorokról és tevékenységeikről. Ahogy az „igazi” munkaerőpiacot „utánozva” a diákok megteremtik a saját informális piacukat, minden bizonnyal saját illegális gazdasági ágazataik is virágzanak. Terepmunka nem kötődik ezekhez a szférákhoz, mindössze a felröppenő hírekből és újsághirdetésekből, valamint esetleges mindennapi tapasztalatokból, „sztorikból”, kis történetekből következtethetünk létükre. Csak néhány hirdetőújságot kell fellapoznunk, vagy az interneten kell utánanyomoznunk, és máris rádöbbenhetünk, hogy a szabadfoglalkozású egyetemista kísérő- és társalkodóhölgyek köre milyen nagy, s mivel fel-felbukkan a sajtóban olyan hír, hogy lebuktattak egy-egy újabb egyetemista drog-dealert, arra is következtethetünk, hogy aki él ezen feszültségoldó technikákkal, az – ha akar – talál Kolozsváron is tudatmódosító szereket.

„...hát, meg lehet venni, nem mondom, hogy nem, de... na mindegy, végül is a fű az nem nagy ügy, nem is káros... ha kell, mész, s veszel. Itt csak azt büntetik, aki árulja, vagy tartja magánál, aki szívja, azt nem. Aztán, hogy honnan kerül oda...?” (harmadéves fiú)

Mielőtt a leírtakat összegezném, azaz a tevékenységek nyomán ténylegesen rátérnék a diákpiac jellegzetességeinek, diákspecialitásának bemutatására, hangsúlyoznom kell, hogy jelen eset-

ben a diákok által a „külvilág” és saját maguk számára létrehozott informális tevékenységeket, szolgáltatásokat írtam le, ez azonban nem zárja ki a kolozsvári szolgáltató piac azon szférájának létét, amely kizárólag diákokra, egyetemistákra épül, az ő fogyasztói és életmódbeli szokásait célozza meg, és abból él. De természetesen nem lehetett célom a kolozsvári fogyasztói és szolgáltatóipar teljes leírása.

„BÁRMIT ELVÁLLALNÉK...”

Abból az előzetes tudásból indultunk ki, hogy a kolozsvári diákok nagy része, átkerülve egy gazdasági szűrőn, a kolozsvári diákstátus és -életmód fenntartása érdekében dolgozik, s hogy ez a munkavállalás speciális munkavállalási gyakorlatokat és e populáció által létrehozott sajátos kereskedelmi hálózatokat és szolgáltatásokat hozott létre. Ez pedig nem csak a túlélőkre vagy leszakadókra jellemző.

„Hát szívesen vállalnék olyasmit, amihez értek vagy amit tanulok, de az nincs, úgy-hogy bármit.” (harmadéves lány)

A bemutatott tevékenységek mentén is észlelhető volt azok változatossága, amely arra engedhet következtetni, hogy a diákok azáltal, hogy „bármit” elvállalnak, ún. informalizációs/informális-illegális gyakorlataik révén tulajdonképpen szervesen beilleszkednek a kolozsvári munkaerőpiacba, annak is főként a szekundér, másodlagos szférájába. Ez a megközelítés pedig helyesnek is bizonyulhat, hiszen maguk a diákok is többször hangsúlyozzák, hogy „bármit” elvállalnak, csak anyagi haszonnal járjon, hiszen a diákstátus legitimálja a munka szükségességét és elfogadottságát az ún. „buli”¹⁹ címke sokféle tevékenységet foglal magába, a cél a havonta szükséges és megszokott anyagi tőke megteremtése. A szekundér munkaerőpiacon a partikuláris csoportok vannak jelen, így minden bizonnyal a diákok partikuláris csoportja is a munkaerőpiacnak ezt az említett marginális szféráját célozzák meg. Azonban a diákpuláció, bár partikuláris, nem periférikus: egy messzemenően rétegzett csoportról van szó, amely esetében (nyilván a leszakadókat vagy a kiemelkedően gazdag diákokat leszámítva) a létrehozott vagy elvállalt speciális szolgáltatásoknak és munkavállalási gyakorlatoknak jövedelemkiegészítő jellege van. Ilyen értelemben pedig a „túlélés” más jelentéstartalmakat kap. Ebben az esetben a túlélő stratégiák kialakítása tulajdonképpen az átlagos, már megszokott és a különféle hatások révén folyamatosan bővülő fogyasztási és igény szint fenntartását szolgálják.

„Nyáron ki szoktam menni Magyarországra, vannak ott rokonaim, s azokkal építkezésben dolgozom... itt... itt nem, ott jobban megfizetik, s itthon többet ér az a pénz.” (másodéves fiú)

„Én egyszer egy évet lefagyasztottam, s elmentem babysitternek Németországba. Most meg nyaranta kijárok pincérkedni, ugyanoda.” (negyedéves lány)

19. A fogalmat maguk a diákok következetesen használják, így célszerűnek tartottam átvenni és beidézni.

A diákok külföldi munkavállalási szokásait és a vállalt munka típusát tekintve – legyen az hivatalos amerikai munka vagy illegális munka más országban – elmondható, hogy a másodlagos munkaerőpiacba való belépés többnyire ezekben az esetekben jellemző. Azaz egy nyári szünetbe szórakozásból is belefér például a szállodai takarítás vagy az építőállványokon való munka, de Kolozsvárhoz, amely településsel a diákstátusz összekapcsolódik, nem kapcsolódik szekundér típusú munka. Ez a felfedezés magyarázatot ad arra vonatkozóan, hogy miért jellegzetes, miért más a diákok által közvetlenül vagy közvetve kitermelt szolgáltatások köre, és miért nem azonos a szekundér munkaerőpiaccal, az „igazi” szürke- vagy feketegazdasággal. Ebben az értelemben a „bármi” nem azonos a mindennapi „bármivel”, csupán azzal, ami összeegyeztethető a diákstátussal (s nem okoz státusinkonzisztenciát) – ezáltal egy, a munkához való középosztálybeli viszonyulásmód ragadható meg. A diákok választhatnak, hogy mit vállalnak vagy hoznak létre, hiszen – mint már említettem – a jövedelemszerzés nem valós értelemben a túlélést szolgálja.²⁰

Kiépült Kolozsváron is a rájuk, egyetemistákra specializálódott szolgáltatói szféra, amelyben ők a potenciális vásárlóerővel rendelkező fogyasztók és az említett piaci szféra eltartói. A diákok, helyzetükből adódóan és a környezetükben végbemenő változásokra adott válaszfolyamatban, gyakorlatilag egy kényszerhelyzet feloldására törekednek: az elvárt és általuk is megszokott fogyasztói szintet kell fenntartaniuk. Egy mikrotársadalom sajátos szerveződési elve ez, amelyben a létforma termeli ki a munka szükségletét, ugyanakkor megszabja annak jellegét és a megvalósulás helyét is. S ezt a sajátos szerveződési elvet igazolja a diákok által létrehozott informális gyakorlatok köre, ezeken túlmenően pedig az általuk végzett formális vagy az ahhoz a szférához közelebb álló munkatípusok is. Ugyanakkor a diákokra épülő piac léte hívja életre azokat az informális és formális munkaerő-keresleti fórumokat is, amelyek szintén diákokat céloznak meg – más szóval: kialakulóban van egy, kizárólag a diákok munkaerejére specializálódott formális felvevőpiac is. Ebben a kontextusban pedig további kérdések merülnek fel: hogy miért éri meg egy formális munkáltatónak diákokkal dolgoztatni, akár két részmunkaidős diákot alkalmazni egy esetleges teljes munkaidős nem egyetemista helyett; vagy hogy miként illeszkednek a diákok informális szolgáltatásai az említett, rájuk specializálódó, belőlük élő munkaerőpiachoz.

Ezek a dilemmatikus kérdések elkerülhetetlenül arra mutatnak, hogy megvizsgáljuk, hogy melyek lehetnek a funkciói az egyetemi évek alatt a diákstátusszal összeegyeztethető és a diákok által létrehozott, többnyire (de nem csak) informális gyakorlatoknak. Mindenekelőtt több dimenzióban értelmezhető szocializációs funkciója van ezeknek a tevékenységeknek, amelyek az egyetemista fogyasztóként való öndefiníciót igyekeznek fenntartani. Így az elsődleges cél nyilván a pénz, azaz az anyagi tőke bővítése vagy szinten tartása. Ugyanakkor egyrészt munkahelyi szocializációról is szó van, másrészt pedig egyfajta piaci szocializációról is, amely valamilyen szintű védettséget nyújt a diákként munkaerőpiacra lépőknek. Ebben az értelemben az egyetemisták előnyösebb helyzetben vannak, mint a munkaerőpiacon kívüli „valódi” – önkéntes, kényszerű vagy pályakezdő – munkanélküliek (vesd össze Hancz–Péter 2004). A diákstátusz védettséget nyújt számukra, és egyértelmű, hogy nem is definiálják magukat munkanélküliekként. Választási lehetőségük van ugyanis, hogy milyen típusú informális gyakorlatokat hoznak létre, vagy hogy milyen munkát vállalnak el a számukra létrehozott és nekik célzott informális

20. Ez persze nem jelenti azt, hogy megfeleledkeznénk arról, hogy sok diák számára a munka hiánya valóban a diákstátusz elvesztésével járna. Azaz a „nagy kolozsvári diáktársadalomban” periférikus helyzetben lévő diákok számára ténylegesen túlélési stratégiaként jelenik meg a tanulás melletti munka, a mainstream számára viszont minden bizonnyal nem. Jelen esetben pedig eme mainstream bemutatása a cél.

vagy formális ajánlatból. Továbbá a tényleges munkaerőpiacra való kilépéskor a munkakeresés szokásos velejáráját, azaz a lebegő vagy átmeneti, várakozó időszakot nagyon sok esetben eltüntetheti vagy legalábbis lerövidítheti a diákként felhalmozott munkatapasztalat, legyen az formális vagy informális (Hancz–Péter 2004). A létrehozott és működtetett informális gyakorlatoknak tehát óriási hasznuk lehet, hiszen a diákként felhalmozott tapasztalat, tőke(fajta) és az erős vagy gyenge kötésekre épülő kapcsolatok olyan erőforrásokat képeznek, amelyek a későbbi formális munkaerő-piaci pozícióban felhasználhatók, kamatoztathatók.

Összegezve: a diákstátusból eredeztethető, hogy a fentebb érintőlegesen bemutatott informális gazdasági tevékenységek sajátos megkülönböztető jegyekkel bírnak. Szoros kapcsolatban állnak a rendszerbeli változásokkal és kihívásokkal, s gyakorlatilag a kihívások generálta feszültség(ek)re a diákok által adott életvilágbeli válaszokat jelentik. Maga a létforma termeli ki a szükségleteket, ezek pedig életre hívják a sajátos informális gazdasági gyakorlatokat, így nyilván ezeknek (szükséglet és informális tevékenység) illeszkedniük kell egymáshoz. Tehát a diákok által létrehozott informális gazdasági tevékenységek köre (mind a keresleti, mind a kínálati oldalon) nem azonosítható a munkaerőpiac marginális vagy szekundér szférájával. Tulajdonképpen a diákstátusz és munkaerőpiac találkozásában a munkához való középosztályra utaló viszonyulás érhető tetten.

A primér és szekundér közötti dilemma ilyen feloldására azt is mondhatnánk, hogy a diákok számára a primér jövedelmet a szülőktől származó anyagi segítség, valamint az esetleges ösztöndíjak képez(het)ik, így ebben az értelemben az informalizációs gyakorlatok számukra szekundérnek számítanak. Ugyanakkor jellegénél, működési logikájánál fogva sem azonosítható a bemutatott informális diákpiac az elméletileg másodlagosnak nevezhető munkaerőpival. Sajátos e szféra viszonyulása az illegálishoz is – tulajdonképpen laza vagy átértékelődött normaérvényesítések ezek, amelyekben megvan az igény a létrehozott és működtetett tevékenységek legalizálására; valójában, ha úgy tetszik, a legalitás szürke zónájában működnek. A tervezés és szervezettség tekintetében, valamint a ráfordított időt és a felhalmozott/felhalmozható jövedelmeket figyelembe véve sem azonosak ezek az informalizációs gyakorlatok az „igazi” szekundér szférával.

Ezen az informális piacon egy – jövedelmek, perspektívák és a végzett munka profilját tekintve – hierarchizálódott csoportról van szó, amelyre ugyanakkor együttesen jellemző az említett laza normaérvényesítés. A város a városban társadalmi tere, valamint az ehhez a szimbolikus térhez tartozó diákok (azok is, akik nem bentlakásban laknak) legitimálják a sajátos erkölcsi és normaérvényesítési szabályaik létét, illetve az ezekhez való igazodást. Ezekkel a pénzszerzési és normaérvényesítési gyakorlatokkal a diákok gyakorlatilag két strukturális helyzet, a diákstátusz és a fogyasztói státusz közötti kompromisszumot teremtik meg. Tehát a működési/működtetési logika mentén teszi a informalizációs gyakorlatokat másakká, mint a szokványos másodlagos szférához tartozóak. Ezek a működési elvek gyakorlatilag megszüntetik a korábbi, amolyan „szegény, de dolgozó” diák képzetét, míg az egyetemista önállósodási folyamat legitimálja a tanulás mellett dolgozó, de diákstátusát ezáltal a tevékenység által korántsem csorbító diákról alkotott képzetet. A diákok munkakeresleti és -kínálati igénye eltávolodott a marginális, „güriző” munkáktól. A nagy pénzösszeg mint tét sem ismérv mindig ezekben a piaci helyzetekben. A diákstátusból adódóan a diák választhat, hogy elvállalja-e egyáltalán, létrehozza és működteti-e vagy sem az adott tevékenységet.

A leírt működési szabályok mentén azt mondhatjuk, hogy a kolozsvári egyetemisták esetében egy többé-kevésbé intézményesült informális piacról beszélhetünk, ahol a kliensekhez, a kon-

kurenciához és a versenyhelyzetekhez való viszony az „igazi”/formális szférához hasonló logika mentén képzelhető el. A diákok által működtetett informalizációs gyakorlatok célracionális vagy instrumentálisan racionális cselekvések (vesd össze Hancz–Péter 2004), de cáfolnunk kell azt a kijelentést, miszerint az ifjúsági munkavégzésben csupán a másodlagos munkaerőpiac lenne elérhető a diákok számára (Kiss 2002 idézi Hancz–Péter 2004). A „flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszerében” a „nem standardizált normákat felhasználva” az egyetemisták gyakran a szűrkezónában dolgoznak (Zinnecker 1992 idézi Hancz–Péter 2004), ez a szűrkezóna azonban sajátos diáklógika mentén jön létre és működik, ami nem azonosítható az újszegények informális túlélő stratégiáival (vesd össze Gál 2004) vagy a bevándorlók számára kitalált és általuk működtetett másodlagos munkaerőpiac keresleti vagy kínálati oldalával.

A környezeti feltételek és kényszerek (információmennyiség, eszközrendszer, helyzetértelmezés, öndefiníció és célok) meghatározzák a lehetőségeket és következményeket (Csontos 1999 idézi Hancz–Péter 2004). Jelen esetben pedig a diákstátus helyzetelőnyt generál a fennálló lehetőségek tekintetében. Ebben az értelemben a kolozsvári diákok informalizációs gyakorlatai a rendszerváltást követően teljesen átstrukturálták az addigi esetleges pénzszerzési tevékenységeket és főként azok céljait. Így egy új piaci helyzetet teremtettek a diáktársadalom számára, ahol a kolozsvári egyetemisták (és nem csak) potenciális üzleti partnerekké és fogyasztókká váltak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A diákok mindennapi tevékenységének kutatása a leírás során is újabb kérdéseket vetett fel. Gyakorlatilag egy nagy történetbe illeszthetjük a vizsgált jelenséget, amelynek alakulását számos tényező befolyásolja. A történet alaphelyzete: Kolozsvár, mint nagy diákpulációval rendelkező egyetemi város, kölcsönös viszonyok rendszerének helye is – egyrészt a város eltartja a diákokat azáltal, hogy egy gazdasági szűrőn átkerülve befogadja őket, másrészt viszont ez a partikuláris csoport tart el egy nagyméretű gazdasági szektort, a szolgáltató- és szórakoztatóipar jelentős részét. A kettős tényezőnek köszönhetően ebbe a kontextusba ágyazottan kell szemlélnünk a diákok sajátos életstratégiáját, az általuk életrehívott pénzszerzési gyakorlatokat, amelyeket kutatásomban az informális gazdasági stratégiáik vizsgálatával és leírásával ragadtam meg.

A központi kutatási probléma, azaz, hogy a diákok a marginális munkaerőpiacot célozzák meg munkakeresleti vagy az általuk kiépített szolgáltatások és kereskedelmi hálózatok révén, nem erősíthető meg egyértelműen. A kolozsvári diáktársadalom is rétegzett, így elkülönülnek benne kiemelkedően jó anyagi helyzetben lévők és leszakadók is. Az előbbi kategória olyan mennyiségű tőkével rendelkezik, hogy kamatoztatni tudja azt effektív munkának nevezhető erőfeszítés nélkül. A leszakadók számára viszont létfontosságú a munka az igencsak magas költségekkel járó diákélet minimális, túlélő szintjének fenntartásához is. Kutatásomban az átlagot, a két említett pólus közötti csoport megismerését céloztam. Azt elemeztem, hogy mennyiben érvényesül esetükben a szekundér munkaerőpiacra való koncentráció, illetve milyen típusai lehetnek a diákként végzett informális munkának, illetve távolabbi perspektívákat is figyelembe véve ennek milyen funkciói lehetnek.

A szekundér munkaerőpiac elméleti ismérvei alapján, a különféle dimenziókat – aspirációk, tervezés, idő, költségek stb. – figyelembe véve, elsőként alátámaszthatjuk a kijelentést, miszerint a diákok többnyire marginális piaci helyzetüknél fogva a szekundér szférát célozzák mind mun-

kavállalási gyakorlataik, mind pedig az általuk működtetett szolgáltatások tekintetében. Ez a megközelítés azonban e kutatás szempontjából nem helyénvaló, ugyanis éppen a diákstátus léte az, ami új szemléletmódot követel meg – a szekundér munkaerőpiac ismert elméleti jellemzőin túl a sajátos státusból eredő életmódbeli és motivációs tényezők meghatározóak.

A diákok többsége számára nem létfontosságú, hogy a tanulás mellett munkát vállaljon, pénzt keressen, ugyanakkor a létező gazdasági-társadalmi kontextusban a diák is potenciális fogyasztó. Ez az állapot gyakorlatilag megszünteti a „szegény diák” képzetet, ugyanakkor egy feszültséget vagy kényszerhelyzetet is generál az aktorok számára. Ennek eredményeképpen a diákok, egy megszokott fogyasztási szint fenntartása érdekében, bár kapnak pénzt a szüleiktől, dolgoznak. Ebben az értelemben a tanulás melletti bármilyen (legyen az formális vagy informális) munka elsődleges, manifeszt funkciója a pénz. A diákok által létrehozott informális tevékenységeknek (munkavállalás vagy általuk működtetett szolgáltatások köre) azonban látens funkciói is vannak. Egyrészt életük ezen időszakában, a diákstátus védelme alatt – az illegális vagy szürkegazdaság átértékelődése által – nem érzik törvényen kívülinek magukat ebben a mindössze relatív marginális gazdasági helyzetben, hiszen az általuk végzett tevékenységek tulajdonképpen nem periférikus pénzszerzési gyakorlatok, s az illegálishoz való viszonyuk egy diákértelmezését adják. Vagyis a diákként eltölthető 4-5 év legitimálja számukra a szürkezónában való tevékenykedés jogosságát, átértékelve a konformitás és nonkonfirmítás viszonyát. Ilyen értelemben az informális gazdasági tevékenységeknek szocializációs funkciója van. Egyetemistaként szerzett munkatapasztalataik későbbi elsődleges vagy formális munkaerő-piaci érvényesülésük folyamatában erőforrásként, referenciaként jelennek meg, esetleg a diákként feketén működtetett informális szolgáltatás vagy speciális kereskedelem formális kereteket is ölthet, „kifehéredhet”. Továbbá az e néhány év alatt kiépült, erős vagy gyenge kötések a diákstátus megszűntével nem számolódhatnak fel, így ezek is erőforrássá válnak.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a munka mint tanulás melletti többé-kevésbé állandó tevékenység legitimmé vált a diákok között. Aki dolgozik – végezzen akár formális vagy informális munkát – inkább privilegizált, mintsem periférikus helyzetben van diáktársai körében; más szóval, nem szégyen diákként dolgozni, nemcsak a leszakadókra vagy a szegény diákokra jellemző a pénzkereseti lehetőségek iránti igény, ugyanis a megszokott és mindennap megélt fogyasztói szintet, a sajátos életmódot, életstílust finanszírozni kell.

Ebben a kontextusban, a további kutatás lehetőségétől sem elzárkózva, zárszóként feltehetjük a kérdést, hogy mennyiben jelent csapdát a diákok számára a vázolt helyzet. Azaz a társadalmi környezet generálta feszültség feloldására irányuló munka, a saját igényszint vagy szükségletek kielégítését célzó pénzszerzés meddig jelenti a diákéletmód fenntartását, illetve meddig tekinthetők a kimondott és kielégítetlen szükségletek a leírt sajátos diákéletmód velejáróinak?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf 2000: *Bevezetés a szociológiába*, Budapest: Osiris.
- Castells, Manuel–Mollenkopf, John 1992: Is New York a Dual City? In Manuel Castells–John Mollenkopf (eds.): *Dual City. Restructuring New York*, New York: Russel Sage Foundation, 399–425.
- Centeno, Miquel Angel–Portes, Alejandro 2003: *The Informal Economy in the Shadow of the State*, Princeton University, CMD Working Paper #03-06, February.
- Gábor Kálmán 2000: *A középosztály szigete*, Szeged: Belvedere.
- Gábor Kálmán 2004: Mozaik 2001 – A perifériáról a centrumba: Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2004, 2., 9–23.
- Gál Katalin 2004: „Dobozolók, cápák, ószeresek” Informális gazdasági stratégiák Kolozsváron. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13, 47–63.
- Gergely Orsolya 2004: „Lakásból otthont” Kolozsvári egyetemisták lakásmintái. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13., 39–46.
- Harding, Philip–Jenkins, Richard 1989: *The Myth of the Hidden Economy. Towards a New Understanding of Informal Economic Activity*, Philadelphia: Open University Press.
- Hancz Imola–Péter László 2004: „Úgy érzem, hogy nagyon nehéz munkanélkülinek lenni...” Elemzési kísérlet a kolozsvári munkanélküli fiatalok pénzszerzési gyakorlatairól. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13., 65–74.
- Pásztor Gyöngyi–Péter László 2003. Kolozsvári magyar diákok: jelen és jövő. *Korunk*, 2003, 4., <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2003&chonap=4&cikk=101> (2004. április)
- Péter László 2003: Új szegények túlélési stratégiái. *Erdélyi Társadalom, Szociológiai Szakfolyóirat*, 2003, 1., 25–50.
- Portes, Alejandro 1994: The Informal Economy and its Paradoxes. In Neil J. Smelser and Richard Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton–New York: Princeton University Press–Russel Sage Foundation, 426–449.
- Ruszuly Emese 2004: Lakótelepi munkáséletmód Kolozsváron. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13, 25–38.
- Sassen, Saskia 1992: The Informal Economy. In Manuel Castells–John Mollenkopf (eds.): *Dual City. Restructuring New York*, New York: Russel Sage Foundation, 79–102.
- Sassen, Saskia 1994: *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Sik Endre 1996: Traktátus az informális gazdaság és a feketemunka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a posztoszocialista átalakulás során különösen. In *Rejtőzködő Jelen*: Budapest: Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 244–293.

Kiss Zita

„Ez a mi otthonunk” – kolozsvári fiatal párok lakáskultúrája

Az emberek környezete szorosan összefügg az életmóddal. Az egyének lakáskultúrája életmódjuk legkézzelfoghatóbb reprezentációja, a lakberendezés elemei, a tárgyak együttese a bennük, közöttük élő emberek életszervezési szokásairól, az életüket alakító modellekről, mintákról, normarendszerekről „beszélnek”. A tanulmány célja a Kolozsváron élő fiatal párok lakberendezési patternjeinek, lakáskultúrájának leírása, ugyanakkor egyes modelleknek a leírása amelyek meghatározóak a fiatalok együttéléseiben. Kiss Zita szociológus, magiszteri hallgató a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen; e-mail címe: kiss_zita@yahoo.com

Az emberek lakókörnyezetének berendezése, lakhatóvá, „barátságossá” tétele már a legrégebb időktől foglalkoztatja az embert. A környezet belakása a történelem folyamán mindig változott, annak függvényében, hogy éppen mi jelentette az egyének számára a megfelelő lakásviszonyt. Ennek legmarkánsabb kifejezője az egyes tárgyak elhelyezése a lakhelyek belső szerkezetében. A tárgyak elhelyezését a lakásban – a társadalmi struktúrában elfoglalt hely és a kulturális minták által formált – társadalmi folyamatként tanulmányozhatjuk. A lakáskompozíció kulturális szimbólum, a lakásbelső látványa, tárgyi világa megfelel a társadalmi kulturális viszonyoknak; ugyanakkor ezen tárgyak fogyasztása nemcsak szociális jellegű, illetve nemcsak a primér, biológiai funkciók kielégítésére korlátozódik, hanem olyan szimbolikus funkciókat is teljesít, mint a presztízs, státus kinyilvánítása, az identifikáció vagy a reprezentáció (S. Nagy 1993).

Tanulmányom célja a Kolozsváron élő fiatal párok lakáskultúrájának, lakberendezési szokásainak leírása, azon módozatok feltérképezése, amelyek mentén ezek az együttlakások kialakulnak. Azért éppen fiatal párok a kutatásom alanyai, mert ők alkotják azt a kategóriát (szemben a diákokkal), amelynek lakberendezési patternjei már a végleges fele mutatnak, de még a kialakulás folyamatában vannak (ellentétben a „felnőtt népesség” már kialakult lakásaival), tehát jól látszanak benne azok a módozatok, amelyek mentén ezek a lakások, lakásbelsőik kialakulnak. Néhány életmód- illetve lakberendezési elmélet ismertetése után a lakókörnyezetek kiválasztásán, illetve a nemi szerepek és a térhasználat problematikáján keresztül beszélek a lakások egyes tereiről és ezek használati módjáról, végül egy lakáshasználati tipológiát állítok fel, amelyet értelmezek.

ÉLETMÓDVÁLTOZATOK, VÁLTOZATOS ÉLETMÓDOK

Losonczy Ágnes szerint az életmódot, mint egyszerre köznapi és tudományos kategóriát azon módoként határozható meg, ahogyan az emberek az életüket szervezik, tervezik, élik és gondolják. Olyan alapvető tényekből indul ki, mint az adott tárgyi-társadalmi feltételek milyensége, illetve hogy e feltételek között mit jelent a mindennapi létfenntartás, milyen az emberek viszonya az életük nagy részét betöltő, a társadalmat fenntartó munkához, valamint hogy az

egész élet legfontosabb céljairól, tartalmáról mit gondolnak és mit tartanak fontosnak (1977). Annak ellenére, hogy az életmód, a mindennapi élet „megélése” a hétköznapok része, folyamatosan jelen van az individuumok „világában”, hiszen mindig léteztek a mindennapi élethez tartozó tevékenységek, amelyeket valamilyen korszellelemhez, modellhez igazítva alakítottak ki, a társadalomkutatók csak az ipari társadalom keretei közt kezdtek el foglalkozni az életmóddal (Hanák 1984).

A szakirodalomban az életmód vizsgálata több megközelítésben is szerepet kap: ide tartoznak többek között az időfelhasználással, szabadidővel, munkaidővel kapcsolatos kérdések, a kapcsolat(háló)k kialakítása és értékesítése, munkahelyhez való viszony, fogyasztási szokások és a lakáskultúra/lakberendezés kérdésköre. Az életmóddal kapcsolatos terminológia is árnyalt, az életvitel, életstílus, életvilág, milió, praxis, attitűd, habitus, ízlés fogalmi egyaránt használatosak a létező nagyszámú elemzésben, amelyek közül most csupán a legfontosabbakat emelem ki.

Az életmód és értékek alapján meghatározott társadalmi kategóriákat nevezi Hradil (1987) társadalmi miliónek. Bourdieu (1978) értelmezésében az életmód fontos szerepet játszik a társadalmi struktúra kijelölésében, valamint abban, hogy az egyének hol helyezkednek el ebben a struktúrában. Szerinte a társadalmi hierarchián elhelyezkedő alanyok életmódjukkal, életvitelükkel saját magukat definiálják és különítik el a többi osztálytól. A mindennapi életmód ezen elemeit a praxis fogalmában foglalja össze. A praxis hátterében a következetes attitűd áll, amelyet a habitus fogalom határoz meg. Így Bourdieu nemcsak a hagyományos társadalmi kategóriákat különbözteti meg, hanem azokon belül az életmód alapján definiált osztályokat is, ugyanakkor hangsúlyozza az életmód és habitus divatszerű változását is (Pokol 1995).

Ezzel szemben Weber életstílus-meghatározása két fontos különálló komponensre fókuszál, és pedig a választásra (azaz arra a tényre, hogy az egyén életmódját saját maga alakítja ki döntései által) és az esélyre (amely meghatározza az életmódnak azt a sajátosságát, hogy az egyének mégsem teljesen szabadon hozzák meg egyéni szintű döntéseiket, ugyanis a meghozható döntések esélyeit az adott társadalmi struktúrában, illetve kulturális térben elfoglalt helyük jelentős mértékben beszűkíti). Háromdimenziós szerkezeti modelljében¹ kiemeli, hogy az életmód a társadalmi hierarchián betöltött pozíció egyik jelentős meghatározója. Tehát a társadalom tagjai nemcsak gazdasági helyzetük, jövedelemszintjük és hatalombirtoklásuk függvényében helyezkednek el valahol a társadalmi hierarchián, hanem az életmódjuk és az ezzel járó megbecsültség, presztízs alapján is élesen elkülönülnek egymástól (Weber 1987).

A weberi és a bourdieui megközelítés klasszikussá vált az életmód paradigmái közt. A weberi megközelítésekben az életmód elsősorban az adott gazdasági jellemzőkkel leírható egyének társadalmi cselekvéseinek meghatározó mozzanataként jelenik meg, míg a bourdieui megközelítésekben a környezeti és viselkedésmódbeli elemek kölcsönhatása határozza meg az életmódot. E két megközelítés képezi az életmódelméletek két pólusát, míg a többi elmélet valahol e kettő között helyezkedik el annak függvényében, hogy a strukturális tényezőket vagy a társadalmi cselekvést tekinti meghatározóbbnak.

Tehát az életmódot a szükségletkielégítés érdekében végzett tevékenységek rendszereként határozhatjuk meg, vagyis olyan tevékenységssorozatként, amelyeket a társadalom tagjai minden-

1. Weber a társadalmi szerkezetben három lényeges dimenziót különböztet meg: a gazdaságit, amelyben a termelőeszközökhöz való viszony mellett a munkaerő-piaci helyzetnek van differenciáló szerepe; a hatalmi dimenziót (a politikai hatalom nem szükségszerűen függ össze a tőketulajdonnal); valamint a rend dimenzióját, amelynek lényege a megbecsültség, aminek az alapja az *életmód, életvitel* (Andorka, 2001).

napi életükben végeznek. Ugyanakkor keressük a választ arra, hogy hol, kikkel és miért mennek végbe ezek a tevékenységek. Az életstílus az életmód szerves része, amely az adott társadalmi körülmények között viszonylagos szabadsággal megválasztott tevékenységekre és az ezekkel kapcsolatos preferenciákra helyezi a hangsúlyt. Weber a társadalom osztályszerkezeti leírása kapcsán beszél az életmódról, amelyet életvitel foglommal illet, és amellyel a rendek elkülönülését magyarázza (Weber 1987).

MIÉRT KUTASSUNK LAKÁST?

Az emberek környezete szorosan összefügg az életmóddal. Az egyének lakáskultúrája életmódjuk legkézzelfoghatóbb reprezentációja, a lakberendezés elemei, a tárgyak együttese a bennük, közöttük élő emberek életszervezési szokásairól, az életüket alakító modellekről, mintákról, normarendszerről vallanak (S. Nagy 1993).

A lakásszociológia, lakáskutatások történeti alapjait a húszas évekre vezethetjük vissza, bár jelentősebb fejlődésnek a második világháború után indult. A harmincas években a lakást, mint tevékenységek és funkciók összességét kezdték el vizsgálni. Honzik 1946-ban nyolc olyan követelménytípust említett meg, amelyet minden használati cikknek, tehát a lakást berendező daraboknak is birtokolniuk kell, ezek a társadalmi-gazdasági követelmények, a térre és éghajlatra vonatkozó követelmények, az üzemeltetési követelmények, az objektum magával szembeni követelményei, a tárgyak előállításával kapcsolatos követelmények, a formára vonatkozó igények, a tárgy esztétikai követelményei és a kompozíció harmóniája. A negyvenes években végeztek a lakásmóddal kapcsolatos empirikus, többnyire hipotézisellenőrző kutatásokat, amelyek nagymértékben összefüggtek a lakáspolitikai problematikájával. Musil (1974) írásai szerint a lakásshociológia fő kutatási területei a lakáspolitikával kapcsolatos társadalmi folyamatok és a lakás intézményes vonatkozásai (1.), a lakás és a család (2.), illetve a lakás és a közösség (3.) viszonya, valamint a lakásmód, a kulturális minták és az értékek (4.).

Az egyének a terek, a tárgyak és a tárgyak formáinak apró, de jelentős különbségei alapján tájékozódnak, ezek alapján alakítják ki osztályozásaikat és szokásaikat, továbbá ezek formálják elvárásaikat és segítenek abban, hogy a környező világ gyorsan életük természetesnek tekintett kontextusává váljék. Ebben az értelemben a tárgyakban a kulturális identitás nem pusztán megtestesül, hanem szó szerint objektiválódik (Bourdieu 1977).

Az anyagi kultúra formaként jelenik meg, a világban való létezés formájaként. Ha a kultúrát olyan folyamatként definiáljuk, amelynek során az emberi csoportok magukat és társadalmukat megteremtik, akkor az anyagi kultúra részeként a tárgyak, a tárgyrendszer is részt vesz ebben a konstrukciós folyamatban. Az egyének racionálisan döntenek, egy kisebb-nagyobb „társadalom” tagjaiként cselekednek. A racionális cselekvés az, ami a tárgyak és azok jelentése mögött fellelhető, s nem csupán kifejezi, hanem teremt is a társadalmat. A jelentések megfejtése konkrét kontextusban egy kulturálisan előállított rendszerben lehetséges (Miller 1995). Ez elsősorban jelenti az egyes kultúrák azon tárgycsoportjainak kijelölését, amelyek az adott társadalom szempontjából jelentőséggel bírnak és az *esztétikai locusban* fontos helyet foglalnak el. A modern társadalmak esztétikai locusának kiemelt helyén áll a lakótér tárgy- és térhasználatában szerveződő anyagi kultúra. Maquet meghatározása szerint (1984) gyakorlatilag minden, amit magunk körül látunk, esztétikai szempontokat, aspektusokat testesít meg. Ez nem csupán az

ipari termékekre korlátozódik, hiszen a kézművestárgyak is mutatnak nem csupán instrumentális, funkcionális formákat is. Az esztétikai hatásra törekvő bizonyos tárgyegyütteseknél sokkal koncentráltabban jelentkeznek. Ezeket a tárgykategóriákat – amelyekben az esztétikai követelmény és a formai megjelenítés összpontosítódik – nevezzük a kultúra esztétikai locusának.

Ugyanakkor a lakások „mondanak”, „üzennek” is valamit a külvilágnak azokról, akik e lakásokat kialakították, és belakják. A lakások ezen funkcióját a Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor szerzőpáros fejti ki (2002): a „lakások nyelvének” értelmezését a lakás kialakulási fázisaiban látják fellelhetőnek. Ennek alapján a lakások fejlődésében három nagy korszakot különböztetnek meg. A lakás kialakulása előtti állapotban az ember a természettel egybefonódva élt. A lakáskeresés ezen teljes szimbiózis felbomlását jelentette, az ember viszonyba lépett a természettel, elkülönítette a veszélyes, kellemetlen környezetet a számára biztos, kellemes területtől; ettől fogva lehet lakhelyét lakásnak tekinteni (1.). A következő ugrás akkor következett be, amikor a lakás több funkció ellátására lett alkalmas (alvás, ételkészítés, étkezés, tisztálkodás stb.). Amikor ezekhez a sajátos funkciókhoz sajátos tér kapcsolódott, létrejött a szoba, a helyiség. A lakhely, a ház mint szimbólum már létrejöttének pillanatától magába foglalja azt az érzelmekkel telített asszociációrendszert, amelynek alapján létrejött. Az egyes helyiségek is szimbólumai lesznek a hozzájuk kapcsolódó cselekvéseknek, az azokhoz fűződő összes érzelmi asszociációval együtt (2.). A lakások szimbolikájának harmadik mozzanata, amikor a helyiségekbe különböző tárgyak kerülnek. Ezek a tárgyak magukkal hozzák egyrészt mindazokat a képzeteket, amelyek az eredeti funkciójukban hozzájuk kapcsolódtak, másrészt mindehhez még hozzáadódnak a további használat során keletkező újabb képzetek (3.).

Az lakásra használt épület egésze az elválasztott külső és belső világ viszonyától, az egymástól elkülönülő helyiségek megosztott funkciójától, illetve a bennük végzett cselekvések sajátosságától, míg a helyiségekben található tárgyak használatuk tartalmától és a beléjük sűrített előtörténetektől nyerik szimbolikus jelentésüket. A lakás szimbolikája tehát mindezen tényezők összefüggéséről és kölcsönhatásáról árulkodik. Ebben az értelemben egy lakás külső keretei, helyiségei, tárgyai és a velük végzett cselekvések szimbolikus tartalmukkal közvetítenek valamit a jelenkorról (hiszen a korra jellemző módon használják őket); azokról a korábbi korszakokról, amelyek az egyes történelmi korokhoz kapcsolódó tárgyak, stílusok, lakáshasználati megoldások által megjelennek, felidéződnek a lakásban; arról a (szub)kulturáról/kulturális csoportokról, amelyek közegében a lakás létezik, amelynek értékei, világképe, a lakáskialakítás és -használat módját meghatározzák; a lakás kialakítóinak és használóinak szociális helyzetéről; a lakás lakóinak egyéniségéről; és végül, de nem utolsósorban a lakást használók közötti viszonyokról. Ezek a szimbólumok nem önmagukból származnak, hanem mindig viszonyulnak azokhoz a keretekhez, amelyekben megjelennek, így jelentésük is bizonyos mértékben ebből a viszonyításból származik (Kapitány–Kapitány 2002).

A lakás alapvető szükséglete a mindennapi életnek, egyaránt a mindennapi élet belső tere és a családi élet alapvető biológiai, kommunikációs funkciói gyakorlásának a színtere. A lakás eredeti funkciója szerint menedéket, védelmet ad a külvilággal (mind a természettel, mind a társadalommal) szemben. Ugyanakkor a lakás egyike a legdrágább áruciknek – térben nem helyezhető át, ott kell „fogyasztani”, ahová felépítették. A társadalmi erőforrásokon, a társadalom anyagi színvonalán, a technikán alapul, de nem csupán műszaki, gazdasági determinánsok kifejeződése, hanem a lakás egyben státuszszimbólum is. Ugyanakkor fontos azt is kiemelni, hogy a presztízsrendszerrel többet tükröz: társadalmi, illetve kulturális jelkép. A lakás az emberi életnek

azokhoz a szféráihoz tartozik, amelyekben a széles tömegek a lehető leginkább törekednek az önmegvalósításra és az önkifejezésre (S. Nagy 1987). A lakáskultúra fogalma egyaránt magába foglalja a lakás építészeti környezetének, kivitelezésének, térszerkezetének, funkcionális struktúrájának, felszereltségének, belső berendezésének, használati módjának egymással összefüggő széles körű problematikáját. A lakáskultúra tehát hármasszoros dimenziójú: egyrészt az adott tér, a lehetséges ráfordítási idő, a rendelkezésre álló pénz eredője, másrészt a lakásmód, a lakásmi-nőség, a lakberendező tevékenység, a tárgyegyüttesek és a vizuális összkép összegződése, végül pedig a mindezek mögött húzódó normák és értékek objektívációja is.

HOGYAN KUTATTAM?

Kutatásomban a Kolozsváron élő, frissen összeköltözött fiatal párok lakáskultúráját, lakberendezési szokásait vizsgáltam, azokat a módozatokat, amelyek mentén a párok kialakítják egymás között az együttlakás feltételeit. Azokat a fiatal párokat tekintetem frissen összeköltözötteknek, akik a kutatás pillanatában egy lakásban és egy háztartásban éltek, ám az összeköltözésük óta nem telt el öt évnél több. Feltételezésem szerint ugyanis öt év szükséges ahhoz, hogy a lakberendezés véglegesedjen, és ugyanakkor ez az a periódus is, amelynek részleteire az egyének még vissza tudnak emlékezni. Fontosnak tartom azt is megemlíteni, hogy vizsgálatom alanyait a középréteghez tartozó fiatalok képezték, interjúalanyaim között nem szerepeltek sem felső, sem alsó társadalmi csoportokba sorolható fiatalok.

A dolgozatomban alapjául szolgáló fogalmi keretben az életmódot úgy határozom meg, mint azt a módozatot, amely szerint az egyének életfeltételeiket, életkörülményeiket, életkörüme-zetüket felépítik és használják. Ezt véve alapul azt mondhatjuk, hogy az életmód nem más, mint az egyének mindennapjainak a tevékenységi struktúrája, amely egy adott környezetben zajlik – abban a környezetben, amelyet jelentős mértékben az egyének maguk alakítanak ki. Fontos kiemelni, hogy kölcsönös meghatározottsági viszony van a tevékenységek és a tárgyi környezet között: egyrészt az egyén adott tárgyi környezetben bonyolítja le mindennapi tevékenységeit, s ugyanakkor ezek révén alakítja is azt. Az egyének életmódjára tehát jól rávilágít a tárgyi kör-nyezete. Az ember környezetei közül a lakása az, ahol a legmarkánsabban megtestesül életmódja, életvitele, életstílusa, ugyanis ez az a környezet, amelyet a leginkább saját lehetőségei, ízlésvilága szerint alakíthat. A lakás alapvető szükséglete a mindennapi életnek, tulajdonképpen a minden-napi élet belső, legintimebb tere, és egyben az a tér, amelyet az egyén saját maga alakít olyanná, hogy ebben mindennemű szükségletét kielégíthesse.

Kutatásom során ennek a lakótérnek a kialakítási, illetve használati módozatait próbáltam megragadni fiatal párok esetében. A kérdéskört minőségi módszerekkel vizsgáltam: fél struktu-rált interjúkat készítettem, jelentős hányadukat úgy, hogy a pár mindkét tagja jelen volt, ugyanis – véleményem szerint – ebben a helyzetben válnak nyilvánvalóvá az alkudozás paraméterei, és ugyancsak ez az a helyzet, amelyben a lakással kapcsolatos történetek mindkét fél nézőpontját tükrözik. Az interjúk anyagát tereptapasztalat és megfigyelések egészítik ki – a kutatás idején tudatosan látogattam meg a szempontjaimnak megfelelő ismerőseimet és beszélgettem velük kötetlenül (diktafon nélkül) a kérdéskörrel. Mindvégig arra törekedtem, hogy a lakásokat az ott lakók saját, mindennapi kategóriáival ragadjam meg, s ezáltal olyan dimenziókat írjak le, amelyek az ő számukra léteznek, szignifikánsak, jelentéstartók és szimbolikus értékűek.

Fontosnak tartom továbbá elmondani, hogy tanulmányom voltaképpen „életkép”, a kolozsvári fiatal párok lakáskultúrájának keresztmetszetét adja, így elsősorban feltáró és leíró jellegű, nem pedig az időbeliségre és a változásokra fókuszál. Ugyanakkor – mivel tapasztalataim, megfigyeléseim alapján az iskolázottság² tekintetében jelentős különbségeket fedeztem fel – leírásomban kiemelt hangsúlyt fektetek a párok iskolázottságából adódó eltérésekre.

BERENDEZNI ÉS HASZNÁLNI

A lakberendezés, a bútorok elhelyezése a lakásban reális képet nyújt egy társadalomban fennálló struktúrákról. Minden korban megvoltak a különböző társadalmi kategóriákhoz tartozóknak a sajátos lakberendezési stílusai és szokásai (Baudrillard 1996). Ha napjainkban nem is olyan egyértelmű jelzés a lakásberendezés milyensége – mint volt a polgári és a paraszti lakáskultúrában, ahol a lakásberendezés rendszerét az anyagi meghatározottság, a szokások és a társadalmi előírások szabályozták, illetve a csoportnyomás és elvárásrendszer biztosított garanciát a betartásukra –, jel mivolta nem szűnt meg, de az csak bonyolultabb, differenciáltabb, finomabb elemzésekkel tárható fel (S. Nagy 1993).

Nő és férfi a lakásban: A lakás és a lakótér használatának kérdéskörével a fizikai tér nemi alapú szegregációja kapcsolódik össze, amelyet hajlamosak vagyunk a hagyományos nemi szerepek, meghatározottságok tükrében magyarázni. A hagyományos nemi szerepek elsősorban a hagyományos munkamegosztáson alapulnak, aminek megfelelően a tipikusan nőinek tekintett munkák sokkal nagyobb mértékben kötődnek a lakáshoz, a lakásbelsőhöz – ugyanis tradicionálisan a nő főz, mos, takarít, végzi a házimunkát –, míg a férfi elsődleges szerepe pénzt hozni a házhoz és eltartani a családját, s egyúttal ő a „ház ura” is. Mindebből arra következtethetünk, hogy a lakásokban kialakult egy női és egy férfitér, hiszen a lakást a két nem különböző dolgokra használja: a hagyományos háztartásokban tehát a nemi funkciók megoszlása és a nemek közötti szimbolikus hierarchia létrehozta a tipikusan férfi (dolgozószoba) és női (konyha) tereket, amelyek sok esetben presztízsteretek (Kapitány–Kapitány 2005) is lehetnek.

A lakás nemi szegregációja a premodern/nem iparosodott társadalmakban erőteljesebb, mint a modern társadalmakban. Az a tény viszont, hogy a modern lakásokban egyre kevésbé találunk olyan helyeket, amelyeket kizárólag női vagy férfihasználatra lennének fenntartva, nem a nemi egyenlőtlenségek csökkenését jelenti, hanem sokkal inkább a lakás funkciójának változásával kapcsolatos. A modernizáció során a társadalmilag értékelt tudás ugyanis már nem a családban, hanem az oktatási intézményekben, valamint munkahelyen adódik át, így a lakás egy nemileg kevésbé szegregált helyé válhatott. Ennek ellenére azonban máig megmaradnak a lakásban olyan helyek, amelyeket inkább az egyik vagy a másik nem használ. Ilyen például a konyha (inkább nők által belakott hely) vagy a műhely, dolgozószoba (amint – ha van ilyen – főként a férfi használ) (Spain 1993).

A jelen kutatásban azt vizsgáltam, hogy miként alakulnak a hagyományosan férfi-, illetve női terek a fiatal párok lakásaiban. Egyre általánosabb lett ugyanis az a gyakorlat, miszerint

2. Az iskolázottságot nem numerikus változóként használom, hanem olyan komplex mutatóként, amely az egyének kulturális mintáit, társadalomban elfoglalt helyüket és anyagi lehetőségeiket is magába foglalja. Nem a tulajdonképpeni elvégzett osztályok számát néztem meg, hanem az egyetemet végzettek tekintem magasabban iskolázottnak, az alacsonyabban iskolázottnak pedig azokat, akik nem rendelkeznek egyetemi végzettséggel.

a nők tipikusan férfimunkákat (például apróbb szereléseket) is elvégeznek a lakásban, ugyanakkor a férfiak is átvállalnak egyes tipikusan nőinek tartott munkákat (például a mosogatást, főzést), így a lakás egyes terei – főleg a konyha – bizonyos mértékig elvesztette nemi jellegét. Ezt ugyanakkor azzal is magyarázhatjuk, hogy a fiatal párok lakásai többnyire kis alapterületűek (gyakran egyszobás/garzonlakások vagy olyanok, amelyekben a teret sem differenciálják – funkciók szerint – falak segítségével) és a szűkösség miatt a konyhát is maximálisan ki kell használni, így az egyszerre tölt be főzési, étkezési és társalgási, sőt egyes esetekben még „dolgozószoba” funkciót is.

A párok lakáshasználati módjai között jelentős eltérések vannak a foglalkozás tekintetében: tulajdonképpen két csoportba oszthatjuk őket. Mindkettő kialakít a lakásban nemileg különvált tereket, csak hogy ennek a mechanizmusai nem azonosak. Az egyik csoport esetében a munka sokkal nagyobb mértékben hatol be a lakás keretei közé, náluk elterjedtebb az általam *munkatereknek* nevezett terek kialakítása és használata. Tulajdonképpen ők azok, akik inkább karriercentrikusak és magasabban iskolázottak. Lakásaikban a munkatér az, ahol a nemek szerinti elkülönülés leginkább megjelenik. Mivel mindkét félnek ugyanabban az időben kell dolgoznia, nem használhatják mindketten ugyanazt az elsődlegesen munkára kialakított teret. Ennek ellenére a lakásokban csak egy íróasztal van, és ezt minden esetben a férfi foglalja el, ott vannak az ő munkájával kapcsolatos tárgyai, a teljes mértékben privát tere („az ő helye”), amihez a nőnek semmi köze. S habár a nőknek is kialakul egy munkával kapcsolatos privát terük, ez sokkal inkább instabil és időleges (például a konyhaasztalnál vagy a nappaliban levő kisasztalnál dolgoznak). Ez csak akkor nyer viszonylagos stabilitást, ha a nő munkája is számítógéphez kötött, hiszen ezt nehézkes lenne minden alkalommal összeszedni és újra beszerelni: ilyenkor a konyhaasztal vagy akár a szoba egyik sarkában kapnak helyet, amelyeket ők maguk is kényesr megoldásként definiálnak, mindamelllett, hogy konkrét terveik nincsenek arra vonatkozóan, hogyan is oldják ezt fel.

„Én a konyhaasztalt használom többet, J. az íróasztalt. Mind a ketten itthon is szoktunk dolgozni, nem lehet mindent bent megcsinálni, ő többet van bent a szobában, én meg itt kint a konyhában az asztalon, ott van a laptopom és ott dolgozok... Az íróasztalt azt J. használja, a konyhaasztalt meg én használom... J. a szobai íróasztalt, az az ő helye.” (27 éves nő, tanársegéd)

A férfitek ugyanakkor erősen reprezentatívnek is minősülnek, ugyanis az íróasztalok közvetlen közelében jól látható helyen állnak a CD-k, DVD-k és a hifitornyok. Mindamelllett, hogy a lakásokban a munkaterek elsősorban a munkahelyhez kapcsolódó munkák, nem pedig a házimunkák terei, nemileg szegregáltak maradnak, s ez a szegregálás nem egyenlőségen alapul, ugyanis minden esetben a férfi tere az, amely stabil és nagyobb presztízs kapcsolódik hozzá szemben a nők instabil alkalmoszerű kisebb presztízsű tereivel. Megállapítandó továbbá, hogy ez a szegregáltság nem függ a munka jellegétől.

A másik csoportba azok tartoznak, akik lakásaiban nem jellemző a munkaterek jelenléte. Ők a lakást nem a munkahely elsődleges meghosszabbításaként használják, kisebb mértékben végeznek otthon a háztartási munkákon kívül más munkát –, ami a munkaköreikkel (iskolázottságukkal) is kapcsolatba hozható. Esetükben inkább a reprezentatív és az úgynevezett hobbi-terek nemi vonatkozásúak. Elsősorban a nappalira jellemző az, hogy a tipikusan férfi-, illetve

női helyek különülnek el bennük. A nappalokban a férfitek a dominánsak – a tévé, házimozzi-berendezés, hifitorony elsősorban a férfihoz kapcsolódik; ők azok, akik tudják őket kezelni és „van idejük ilyesmikkel foglalkozni” (27 éves nő, elárusító). Ugyanakkor megjelennek a női terek is elsősorban a dísz tárgyak által: nappali szobáikban jelentős az üveges vitrinek jelenléte, amiket különböző horgolt terítőkön levő nipppekkel, fonott tálakkal, művirágokkal stb. töltenek be (mindez az előző csoport lakásaiból majdnem teljes mértékben hiányzik). Érdekes az is, ahogyan a fürdőszoba is elsődlegesen női térként funkcionál: a nő az, aki benne a legnagyobb fizikai teret elfoglalja, akinek a „dolgai” külön erre a célra berendezett helyre kerülnek.

Ami viszont a lakások tényleges berendezését illeti, a férfiak azok, akik a lakásnak a technikai felszerelésével foglalkoznak elsősorban, míg a nők inkább a betöltésre/belakásra fektetnek nagyobb hangsúlyt. Ahol a berendezésben inkább a nő volt domináns, sokkal nagyobb jelentőséget kapott a lakás esztétikai funkciójának kialakítása, fontosabb volt, hogy a lakás „hangulata” kellemes legyen, hogy barátságos, otthonos lakást alakítsanak ki. Ezzel szemben, ahol a férfi dominált a lakberendezésben, ott a lakás felszereltsége volt elsődleges szempont – olyan lakás megalkotására törekedtek, amiben legfontosabb a kényelem, a kikapcsolódás, illetve az ezt biztosító háztartási és elektronikai készülékek (a mosógép és a hifitorony egyaránt).

„Nagyon fontos az, hogy bent legyen minden, ami kell, ne kelljen olyanokkal tölteni az időt, hogy mosunk például, maradjon több idő a szórakozásra, munkára, pihenésre, pihenni is kell, meg maradjon több idő magunkra... ez nagyon fontos, hogy minden ott legyen...” (28 éves férfi, taxisofőr)

Összegzőképpen elmondható, hogy a kolozsvári fiatal párok körében egyre elterjedtebb az a gyakorlat, hogy a férfi is részt vesz a házimunkákban, de a nők is sok olyan munkát elvégeznek a lakásban, amelyek hagyományosan nem tartoznak a női szerepkörhöz. Ugyanakkor fontos azt is kiemelni, hogy míg a konyha elveszíti tipikusan női funkcióját, más terek női jelleget nyernek. Ezek a terek azonban nem annyira helyhez kötöttek, sokkal inkább azokat a tereket jelentik, ahol a nők is elvégezhetik a munkahelyhez kötött tevékenységeiket. Tehát a nemileg nyilvánvalóan szegregálódott terek sokkal inkább a pénzkereső tevékenységhez kapcsolódnak, nem a házimunkához, s ugyanakkor megjelennek a nemileg szegregált reprezentatív terek is. Ugyanakkor a számítógép mint munkaeszköz lakásba való beépülése a magasán iskolázott párok lakásaiba szintén szegregált térhasználatot eredményez.

FALAK ÉS TEREK

A szobákat, a lakás egyes tereit körülvevő falak tereket alakítanak ki, így funkciójuk tulajdonképpen elrejtő, védő funkcióként is felfogható: az egyének számára menedékhelyként szolgálnak mind a természeti, mind a társadalmi környezettel szemben, így az egyének a lakóteret – akár tudatosan, akár nem – ennek megfelelően rendezik be, használják, illetve viszonyulnak hozzá (Baudrillard 1996). Annak függvényében hogy egy lakásban az adott teret éppen mire használják, olyan látható vagy láthatatlan falakkal körülvett területek alakulnak ki, amelyek funkcionálisan jól elválaszthatók. Ezeknek a tereknek, helyiségeknek a leírását kíséreltem meg a következőkben.

Előszoba: Az előszoba a lakásnak az a része, ami legelőször a belépő szeme elé tárul, egyúttal az a tér, amely még nem tartozik teljes jogúan a lakáshoz, de ugyanakkor már nem is a „kint” fogalmával írható le; határterület a külső és a belső világ között, azok között a helyek között, amiket az egyén még külvilágként definiál, illetve azok között, amelyek már a lakás belsejét, a benne lakó személyek magánterületét alkotják. Éppen ezzel magyarázható, hogy a kutatott lakásokban az előszoba mérvadóan elkülönül a lakás többi részétől, mintha nem is lenne szerkesztés része az egésznek – legtöbbször akkora az eltérés a lakások többi része és az előszoba között, hogy amikor az érkező a szobába lép, mintha egy teljesen más „világba” kerülne. Ugyanakkor, mivel az előszobák a lakás azon terei, amelyekkel a jövevény legelőször érintkezik, valamilyen szintű „bemutató” funkciót is betöltenek (Kapitány–Kapitány 2002). Továbbá a lakásba érkező az előszobában hagyja mindazon tárgyait, amiket nem visz be magával (a cipőt, kabátot, esernyőt stb.), tehát természetes az, hogy ezekben a terekben tároló bútortartalom jelenjen meg (fogas, ernyőtartó stb.) Figyelemre méltó tehát az, ha az előszobában ezeken a tárgyakon és funkciókon kívül más is megjelenik.

Kutatásom alapján – annak függvényében, hogy mire használják – két fő típusra oszthatók a fiatal párok előterei. *Lomtárelőszobákat* látunk azokban a lakásokban, ahol az esetben az előszoba vette át a – korábban az erkély által betöltött³ – lomtár funkciót. Ez esetben nem beszélhetünk „bemutató” funkcióról, az előszobát a lakások szükségessége miatt csupán az egyes dolgok tárolására használják: beépített szekrényekben tartják a ruhákat, ágyneműket, törölközőket, az otthoni munkavégzés során termelt papírt, stb.

„Nem nagyon fért volna semmi szekrény ide a szobába, inkább csináltunk egy beépített szekrényt fel a plafonig ott kint, ott van kint az előszobában. Sok a hely benne, és nincs útban, elférünk tőle, és ott tartjuk a cuccokat meg a papírokat, és mindenféle lomot, ami felgyűl...” (32 éves nő, fordító)

A beépítés esetenként a közeljövő konkrét terveinek formájában jelenik meg.

„Hogy praktikus van berendezve? Nem, nincs praktikusan berendezve! Tervezzük például... az előszobában van egy rész, ami így is meg van tömve mindennel, tervezzük ott beépíteni...” (27 éves nő, tanársegéd)

Eltérően a magyar lakások előszobáiban megfigyeltektől (Kapitány–Kapitány 2002), miszerint az ottlakóknak egyre fontosabb az előszoba berendezése, hogy már ebben a térben bemutatkozhasanak, ezeknél a kolozsvári pároknál az előszoba elsősorban tároló funkciókat tölt be: berendezésükben tehát az elsődleges szempont a funkcionalitás, az, hogy minél kevesebb helyre minél több mindent el lehessen „süllyeszteni”, éppen ezért nagy hangsúlyt fektetnek a bebútorozásra, hiszen a leghatékonyabban akarják kihasználni.

Más lakásokban azonban megjelennek a Kapitányék által leírt trendek is. Az ilyen lakásokban *fogadó előtereket* találunk, amelyek sokkal barátságosabban vannak berendezve, sokkal több jelzést adnak a lakás belsejéről, arról, hogy tulajdonképpen kik is laknak ott. Ennek viszont egy objektív feltétele is van: a tereknek sokkal nagyobbak (sok esetben akár kétszer, háromszor is

3. Bővebben az erkélyek leírásánál.

akkorának) kell lenniük, mint az előző esetben, jóllehet olyan előszobák is vannak, ahol a tér nagysága nem befolyásolja a berendezését. Ebben az előszobatípusban szőnyeget, foteleket, székeket, kisasztalokat, a falon képeket, dísznövényeket vagy akár a lakók hobbijával kapcsolatos dísz tárgyakat is megfigyelhetünk. Továbbá egyes fiatalok lakásterveiben is megjelenik az előszoba/előtér valamilyen fogadóteremmé való alakítása. Ez arra utal, hogy ez a tér nappali funkciót is betölthet, ami praktikus lehet, ha a lakás kicsi.

„Itt van ez a nagy előszoba, és én mit csinállok vele, itt tartom a biciklimet. De ez így nem tetszik, úgyhogy vannak itt valami fotelek a szobába, azokat szépen kiviszem oda, és a biciklit meg átviszem a szárítóba... és szépen majd oda fogom leültetni, ha jön valaki...” (23 éves férfi, informatikus)

Konyha: A nők változó státusának következtében egyre elterjedtebb az is, hogy a férfiak is részt vesznek a házimunkában, azokban is, amelyek tradicionálisan a nőt a konyhához kötötték. Tulajdonképpen a konyha is funkcióváltáson ment keresztül. Mindamellet, hogy elsődleges funkciója a főzés és az étkezés maradt, már nem elsősorban az a hely, ahová kizárólagosan a főzés és ezzel egyben a nő szorul – és ennek oka elsősorban a nő házon belül betöltött szerepének a változása. A konyha használata a nap egy bizonyos szakaszára korlátozódott, s ez többnyire az a szakasz, amikor mindkét fél otthon van, amikor is megosztják a konyhai munkákat.

„Én mikor egyedül vagyok itthon, nem főzök, nem is vagyok a konyhában, megvárom amíg P. is hazajön, és akkor döntjük el, hogy mit csináljunk, akkor mondja meg, hogy ő is mit akar enni, és akkor főzünk... eldöntjük, mit akarunk enni.” (23 éves nő, egyetemista)

„Nekem nagy szerencsém van vele, mert sokat segít nekem a konyhában, mindig együtt főzünk... vagy én főzök, de ő mosogat, nagy szerencsém van...” (27 éves nő, elárúsító)

Ugyanakkor a konyhának, a főzésen és étkezésen kívül, más funkciói is megfigyelhetők. Meg kell itt említeni a vendéglátó funkciót – ez abban az esetben érvényesül a legmarkánsabban, ha olyan vendégek érkeznek, akiket az egyének magukkal egyenrangúnak tartanak (például közeli barátok vagy szülők, akikkel szemben a konyha másfajta reprezentációt jelent). Fontos szempont az is, hogy a vendégeket a konyhában ültessék le, ha a vendéglátás közben étkezésre is sor kerül, hiszen a lakások nagy többségében nincs erre a célra másik hely(iség) kialakítva. Ilyenkor az étkezés befejeztével a vendégeket átviszik a nappaliba, esetleg az erkélyre.

„Ha jönnek barátok ebédre, vagy ilyesmi, akkor ez a rész szokott lenni az étkező [a konyhának az a része, ahol az asztal is van], ha nem vacsora, csak úgy jönnek, akkor a nappaliban, ha pedig vacsora is van, akkor a konyha étkezőrészén zajlik a vacsora, és akkor bemegyünk a nappaliba, és nyáron kint... Ha szép idő van, akkor kint, és mindenki jobban szereti, mint a házban ülni.” (32 éves nő, fordító)

Egy másik nagyon érdekes vonatkozás, hogy a konyhában is megjelenik az esztétikai funkció, fontossá vált az, hogy a konyha esztétikai egészét alkotson, ezért ennek függvényében festik a falakat, bútorozzák be a helyiséget. Fontos továbbá kiemelni a munkatárgyak, a konyhában használatos elektronikai készülékek esztétikai funkcióját is – a legtöbb elektronikai cikket a konyhában találjuk, ami funkcionalitásra utal, de ugyanakkor státusszimbólumok is: mind-egyiket olyan helyre teszik, hogy már a konyhaajtóból is jól láthatóak legyenek, még akkor is, ha használat előtt el kell onnan mozdítani őket ahhoz, hogy használni lehessen. Reprezentációs funkciókra utal az is, hogy annak ellenére, hogy a tárgyak maguk is jól látható helyen vannak, a dobozaikat szintén jól látható helyre teszik (például a szekrények tetejére), a konyha még teljesebb felszereltségére hívva fel a figyelmet. Az elektronikai cikkek sorát a kifejezetten konyhában használatos munkaeszközökön kívül sok helyen rádió, CD-lejátszó vagy akár tévé is kiegészíti.

A konyhák másik, sok helyen jellegzetes funkciója az, hogy a nők munkateréül szolgálnak, jól-lehet ennek a munkának nem sok köze van a tradicionális értelemben vett női konyhai munkákhoz, hanem inkább azokra a lakásokra jellemző, amelyekbe nagymértékben behatol a munkahely – és mivel az íróasztal a férfinak van fenntartva – a nők a konyhaasztalhoz szorulnak ki.⁴

A *fürdőszoba* az utóbbi évek lakásaiban jelentős mértékben felértékelődött: alárendelt, mellékhelyiségből a látványlakás dekoratív-reprezentatív terévé vált (Kapitány–Kapitány 2005). A test, a test ápolása, a regenerálódás, a test szebbé, erősebbé tétele egyre fontosabb szerepet tölt be a mindennapi életben. Felértékelődésük azokban a helyiségekben válik legnyilvánvalóbbá, amelyek ennek céljait szolgálják, a hálósobában és a fürdőszobában. A fürdőszoba megléte vagy hiánya, állapota mutatója lehet a testápolás fontosságának a lakók értékrendjében; a fürdőszoba tulajdonképpen az urbanizáció, a polgárosodás, az individualizálódás velejárója (Kapitány–Kapitány 2002).

A vizsgált lakások fürdőszoba-kultúrájában nagyon nagy a változatosság, nem találni két egyforma fürdőszobát, mégis inkább két pólusra koncentrálnak ezek berendezési és használati módja. Az egyik esetben ez a helyiség a lakás többi helyiségeihez képest *alacsonyabb státusú* – a lakásnak elengedhetetlen, fontos „kelléke”, de az elsődleges szükségletkielégítő funkción túl nem jelent semmit. Az ilyen fürdőszobákat nem rendezik be, a tükrön, polcon és esetleg a mosógépen kívül semmi sincs bennük, sőt egyes esetekben beköltözéskor még ki sem festik azokat. Ugyanakkor jellemző az is, hogy itt csak a minimálisan szükséges használati tárgyakat tartják állandó jelleggel – a szappant, törölközőt, esetleg a tusfürdőt, de a sampont már nem, mivel azt nem kell minden nap használni – a többit a lakás más tereiben tárolják, és csak használatkor viszik át a fürdőszobába.

„Kell valahol megmosakodni, meg ..., de nem a legfontosabb... Nem csináltunk ott semmit, csak úgy, ahogy volt, beletettük a mosógépet...” (25 éves nő, irodavezető)

Ezzel szemben a *látványfürdőszobák* nagymértékű reprezentációs funkciót töltenek be, adott szinten státusszimbólumként jelennek meg. Ebben az esetben a lakók kiemelt fontosságot tulajdonítanak az esztétikumnak: nagyon gyakran virágokkal díszítik és a fürdőszobai kellékek széles skáláját is – kiállítászerűen – kiteszik az üveges vagy fedetlen polcokra, hogy jól látha-

4. Lásd a *Nő és férfi a lakásban* fejezetben leírtakat.

tóak legyenek. Másik jellegzetességük, hogy ezeknek az ajtaját nyitva hagyják, hogy bárki, aki a házba jön, először a fürdőszobát lássa meg, hiszen ez általában a lakásnak olyan helyén van, ami mellett el kell haladni, bárhova is akar menni az érkező.

Kiemelten nagy fontosságot tulajdonítanak a látványfürdőszobák berendezésének. Míg az előbbi esetben a fürdőszoba kialakítása, hangulata nem is volt téma, itt a legfontosabb hangulat-teremtő eszköz a színek kiválasztása, összeillesztése, sőt sok esetben a fürdőkádad „modernebbre” cserélése. Érdekes az is, hogy azok a párok, akik számára fontos a fürdőszoba, kérdezetlenül is beszélnek annak jelentőségéről, arról, hogy miként rendezték be és mennyit fektettek bele vagy milyen nehézségekbe ütköztek „álmuk” megvalósításában.

„Nincsen olyan 190×90-es fürdőkád, amit szeretnénk, merthogy annak olyan mérete van, hogy azt ők nem hozzák be... egy-kettőt lehet látni, a többit azt katalógusból kellene rendelni, és úgy, hogyha nem tetszik, akkor nem tudjuk visszaküldeni... ez egy képtelen rendszer ilyen szempontból, mert akkor is, hogyha én bevállalom azt, hogy önáluk fogom levásárolni azt a pénzt, tehát tőlük fogok rendelni egy másikat, nem, mert ő azt nem fogja tudni eladni egész Erdélyben...”
(32 éves nő, fordító)

Nem elhanyagolható a női és férfi részek szétválása sem a fürdőszoba belsejében: a női és a férfi testápoló szereket minden esetben jól elkülönített helyre, ugyanakkor a polcnak különböző részeire, esetleg külön polcra állítják (ki).

Erkély: A kutatott párok lakáskultúrájában kiemelt szerepe van az erkélyeknek – ez ugyan még az egyének privát szférájához tartozik, de az a tér, ami a külvilág fele is üzen valamit, mert bárki láthatja. Abban tehát, hogy valaki hogyan rendezi be az erkélyét, meglátszik annak a hajlandósága, hogy vele a külvilág fele kommunikáljon, reprezentáljon – az is lényeges, hogy mit –, vagy éppen elzárkózzon a világ elől. A Kapitány szerzőpáros elemzése szerint az államszocializmus idején inkább a befele fordulás volt a jellemző, az erkélyeket leginkább lomtárnak, raktárnak használták. A rendszerváltás után az erkélyek funkcióváltáson mentek keresztül: a lakók egyre inkább kezdték ezeket a területeket is belakni, lomtár funkcióját egyre inkább a minimálisra redukálni; egyre inkább virágokkal vagy más státuszszimbólumokkal kezdték betölteni (Kapitány–Kapitány 2002).

Mivel az erkélyeknek nagyon kicsi a területe, fontos, hogy a teret a leoptimálisabban használják ki, azaz semmi ne legyen pluszban, hogy el lehessen férni, de ugyanakkor minden, ami szükséges és amit „feltétlenül meg akarnak mutatni”, ott legyen. Ilyen elem lehet a szőnyeg vagy valamilyen kényelmesnek tartott ülőhely, a virágok, hobb tárgyak stb. E tekintetben eltérés figyelhető meg a párok között az iskolázottság függvényében: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők szívesebben használják az erkélyt reprezentációs térként, ahova:

„Ha nem jönnek túl sokan [vendégségbe] és elférünk, akkor ki lehet ülni egyet kártyázni, dumálni meg kávézni.” (26 éves nő, tanár)

„... és nyáron kint, ... Ha szép idő van, akkor kint, és mindenki jobban szereti, mint a házban ülni.” (32 éves nő, fordító)

Ezzel szemben az alacsonyabban iskolázottaknál az a gyakorlat elterjedt, hogy az erkélyt a lakás meghosszabbításaként használják. Tehát nem lomtárként, hiszen semmiféle raktározó funkciót nem tölt be, de azáltal, hogy beüvegeztetik, teljes mértékben elzárják a külvilágtól. Olyan, használatban levő tárgyakat tesznek ide, mint az automata mosógép vagy központi fűtő készülék, továbbá kiemelt szerepet kapnak a virágok, amelyeket feltétlenül megmutatnak a vendégeknek. Ugyanakkor itt is minden (mosógép, kazán) státuszsimbólummá válik – a virágok mutogatásával egyszerűen, a többi itt levő tárgyat is megmutatják.

„Nagyon szeretem a virágokat, sok van a balkonon belőlük, ... szeretem megmutatni őket, mert olyan szépek, nagyon szép virágok... ott van még a balkonon a mikroszentrála is...” (27 éves nő, elárusító)

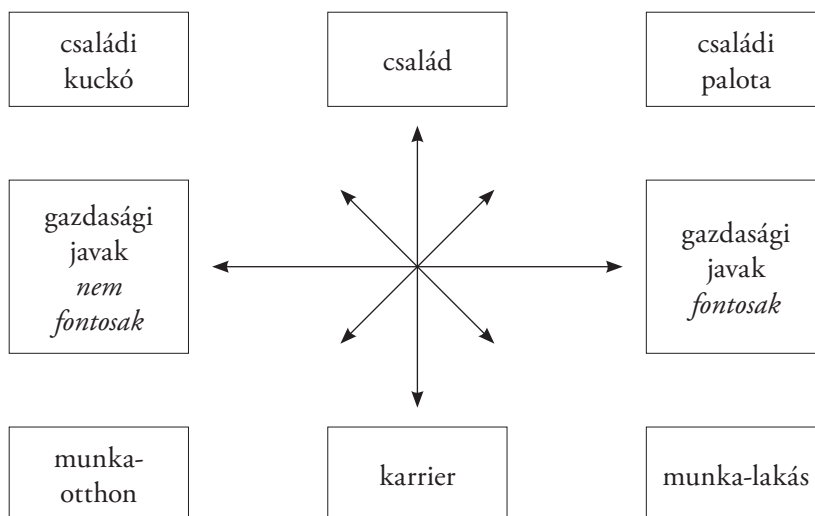
Szobák: Minden szobának megvan a maga funkciója, mind a családon belül, a család különböző tagjai között, mind az egyén másokkal, a társadalommal szembeni reprezentációjában, amikor is szimbolikus funkciót tölt be. A lakás bútorzatának minden darabja egységes rendszerre alakul, és fizikai-szellemi térbeli egységbe integrálja az egyént (Baudrillard 1996). A kutatott lakások szobáiról elmondható, hogy a fentebb említett funkciók akkor tudnak igazán érvényesülni, ha az adott lakásban több szoba van. De mi történik a garzonlakásokban, az olyan lakásokban, ahol tulajdonképpen egy helyiségbe szorulnak be mindezek a funkciók?

A vizsgált lakások között egyaránt találtam garzonlakásokat és többszobás lakásokat, de – érdekes módon – nem tapasztaltam lényegi különbséget ezek használatában. A többszobás lakások nagy része két szobából áll, s e két szoba funkcionálisan a következőképpen oszlik meg: az egyik a reprezentálás tere, ahol a vendégeket fogadják és a státuszsimbólumokat felhalmozzák, ezt nevezik nappalinak; a másik szoba a tulajdonképpeni lakótér, itt zajlik a mindennapi élet, itt vannak a munkaterek, a szórakozást szolgáló terek, berendezések (tévé, hifitorony stb.), a pihenést, kikapcsolódást szolgáló terek. Az egyszobás lakások térhasználatában viszont ezzel szemben sokkal inkább tükröződnek az egyes alkudozások folyamatai, ugyanis ezek terei eléggé kicsik ahhoz, hogy ha mindennek „meg kelljen találni a helyét”, ezért a helyért valamilyen szinten meg is kelljen küzdeni – a tér maximális kihasználása abban áll, hogy itt is kialakítják a különböző funkcióknak megfelelő tereket: a „nappali”-t, a „hálószobá”-t, a „dolgozószobá”-t.

„Ahogy a konyhából kijössz, ott van ez a sarokülőke, és akkor az nagyon vagány, mert ott lehet enni, ott lehet magánórát tartani, ott, ha társaság jön, ott lehet kártyázni, tehát az a nappali, ha valaki jön hozzánk, úgy is mutatjuk be: egyik sarokban van az ágy, itt van a hálószobánk, a másik sarokban van az íróasztal, hifi, CD-k, az a dolgozószoba, és akkor a harmadik sarokban van ez a sarokülőke, az a nappali, a negyedik meg ott üres, ott lesz a baba helye, az a gyerekszoba... Végül is mindent itt csinálunk, mert ez az egy szoba van.” (26 éves nő, tanár)

BIRTOKOLNI ÉS HASZNÁLNI

A meglátogatott lakások berendezése, használata és percepciója, egyszerűen kultúrája széles palettán mozog, minden egyes pár számára mást jelent az a tér, ahol mindennapjaik jelentős részét eltöltik, amelyet többé-kevésbé birtokolnak. Mindemelllett a nagy változatosság mellett megfigyelhető azonban egy jelentős mértékű hasonlóság is, amely mentén különböző lakástípusok körvonalazhatók. Jelentős eltérések mutatkoznak a lakások között aszerint, hogy lakóiknak milyen jövőtervei, jövőstratégiái vannak. Ennek függvényében két jól különválasztható csoport rajzolódott ki: a családorientáltak és a karrierorientáltak. Ez a gyermektervezés időpontjában fogható meg a leginkább, de nagymértékben tükröződik a lakberendezési patternekből is. További erősen differenciáló tény az, hogy kinek milyen fontosok a gazdasági javak, a pénz, illetve az a pénzmennyiség, amit a lakásba hajlandó fektetni. E két változó függvényében négy jól elkülönülő típus ragadható meg, amelyeket a következő koordináta-rendszerben ábrázoltam:

Az elemzés során körvonalazódott lakástípusokat olyan ismérvek alapján alakítottam ki, amelyek a párok saját kategóriáiban, mindennapi szóhasználatában is jelen vannak. Ezek a szempontok a következők: a jövőtervezés távlata, az ottlakás tervezett időtartama, a tulajdonviszony (saját lakás vagy albérlet), a gyermektervezés, a munkahely és a lakóhely különválásának mértéke, a lakásba való gazdasági és energiabefektetés mennyisége, státusszimbólumok jelenléte a lakásban (hol és mik), az ún. *látványlakás* kialakítására való törekvés. A következőkben vegyük sorra a fentiek alapján kialakított típusokat.

Családi palota: A családi palotákban lakók lakásaik berendezésekor minden esetben hosszú távon terveznek – a négy lakás-/lakótípus közül ők a leghosszabb távon. Ez nagymértékben magyarázható azzal, hogy a lakás, amelyben laknak, minden esetben saját tulajdonukban van, ugyanakkor meg vannak vele elégedve, tehát olyan befektetésekre hajlandóak, amelyeknek egyrészt előzménye e két feltétel, másrészt biztosítja azt, hogy hosszú távon se akarjanak elköltözni.

„Most semmit [nem változtatnánk rajta], így van jól... Így akartuk...” (25 éves férfi, eladó)

„Mi úgy érezzük, hogy ez így megéri.” (32 éves nő, fordító)

Ebben az esetben a párok nagy hangsúlyt fektetnek az objektíven adott helyzet mellett saját szubjektív viszonyulásukra – lakásukkal szembeni attitűdjeik jelentős mértékben tükröződnek a berendezésben és abban, hogy mennyi időre szándékoznak még benne lakni. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert a fiatalok sokkal mobilisabbak a lakások tekintetében, mint az idősebbek, ha valamilyen oknál fogva úgy gondolják, hogy a lakás nem felel meg nekik, sokkal könnyebben „továbbállnak”. A családi palotákban lakók csoportjába tartozók lakásai hasonlítanak leginkább a véglegesedett lakásokra, azokra, amelyben életük hátralevő részét tervezik eltölteni. Ennek markáns következménye a lakásba való nagy tőkebefektetés. A párok hosszas tervezés, megfontolás következtében költöznek be, amit az anyagi javak többé-kevésbé hosszú felhalmozása is megelőz. Nem elszígietelt eset az sem, hogy ezek a párok már a „végleges” lakásba való költözés előtt együtt laktak valahol. A családi palotákat tulajdonosaik többnyire örökölték, ezért is van módjuk nagy anyagi befektetésekre, hiszen nem kellett magára a lakásvásárlásra áldozni.

„Hát igazából úgy csináljuk most, ahogy nekünk tetszik, miután mi visszajöttünk Amerikából, a nagyszüleim közben meghaltak, és a ház úgy nézett ki, ahogy ők éltek benne, és hát persze régi bútorok, a régi... minden régi... Még csak most tudtunk nekifogni, mert előbb meg kellett csinálni a külső javítást... erősítést... meg kellett csinálni a központi melegítést, mert nem volt központi... és most a benti dolgok... teljesen átalakítjuk, ne legyen átjárós szoba... Tehát az elképzelés az, az mondjuk, hogy otthonos legyen, a mi számunkra otthonos.” (32 éves nő, fordító)

Ugyanakkor ezekbe a lakásokba, a berendezésbe az ott lakó párok nagy mennyiségű energiát is belefektetnek – szaklapokat böngésznek, interneten keresgélnek, végigjárják az erre specializálódott üzleteket, a barátok, ismerősök lakásából „lopnak” ötleteket stb. –, továbbá berendezéseikben a magyarországi és a nyugati minták is jelentősen tükröződnek:

„Elég sokat jártunk Magyarországra, és akkor az IKEA-ba többször bementünk körülnézni, ott voltak ilyen rajzok, és akkor az alapján azt mondtuk, hogy ott megvan, hogy mit tudom én mennyi centi kell legyen a kályha és a ... vagy tehát mi a praktikus, a kályha és a mosogató között...” (24 éves nő, munkanélküli)

E párok másik jellemzője, hogy első gyermekük megszületését is belátható időn belül tervezik, ami lakberendezéseikben úgy konkretizálódik, hogy rendszerint már elkészült az előre berendezett gyermekszoba. A másik fontos szempont, ami szerint jól látható módon elkülönülnek a többi csoporttól, az a lakás és a munkahely teljes mértékű szétválása: a párok egyike sem folytat a lakásban pénzkereső tevékenységet.

A családi palotákban lakók számára tulajdonképpen az egész lakás státusszimbólumként jelenik meg. Úgynevezett *látványlakásokat* alakítanak ki maguknak, amelyekben a berendezés látványossága, a kényelem, kényeztetés, szórakozás, pihenés egymás mellett jelenik meg, ezek jellemzik a lakások hangulatát. A hangulat kialakításában nagy szerepe van a lakás felszereltségének, annak, hogy a konyhában az elektronikai cikkek jól látható helyre legyenek kiállítva, a fürdőszobákban a jakuzzi körül márkás testápoló szerek tömege nézzen szembe az érkezővel (a nyitott ajtón keresztül), a szobában pedig kényelmes, ülőalkalmatosságok, házimozsi-berendezések, hifitornyok fogadják a vendégeket.

Családi kuckó: Családi kuckónak azokat a lakásokat neveztem, ahol a berendezés elsődleges szempontja a családorientság, de – a családi palotákkal szemben – az itt élők számára egyelőre nem fontosak a gazdasági javak, az, hogy a lakás a legújabb, legmodernebb tárgyakkal és készülékekkel legyen felszerelve, hogy reprezentatív látványlakás legyen, ám fontos a kellemesség, az otthonosság.

„Ez a mi otthonunk... olyan kicsike, olyan barátságos, és olyan... a miénk.” (26 éves nő, tanár)

Az ebbe a kategóriába tartozó, saját lakásban lakó párok lakásvásárlását is tudatos pénzkeresési tevékenységek előzték meg, olyan munkákat vállaltak fel, amelyek rövid idő alatt nagy mennyiségű pénzösszeghez juttatták őket, mint például a különböző rövid távú projektekben való részvétel vagy a külföldi munkavállalás.

„Kint voltunk Amerikában még az egyetem alatt, és mikor hazajöttünk, megvettük a lakást, és rendbetettük, meg minden... ott elég sok pénz gyűlt ahhoz, hogy itt megvegyük...” (23 éves férfi, tanár)

„Volt ez az EU-projekt, és szóltak, hogy ha érdekel, mert politológusokat is keresnek... És akkor mentem, mert sokkal jobban fizettek, mint ilyen helyeken szokás, sok volt a munka is, meg sokszor éjjel is dolgoztam, de ezzel összegyűlt annyi, hogy meg tudtuk venni ezt a lakást.” (29 éves férfi, politológus)

Azonban – mindamellert, hogy inkább saját lakások és csak kevés albérlet tartozik ebbe a kategóriába – az itt lakó párok középtávon terveznek, nem szeretnének végleg ott maradni, hanem nagyobb, tágasabb, „modernebbül berendezett” lakásról álmodoznak, ám ezzel kapcsolatban nincsenek konkrét terveik. Az első gyermeket ők is belátható időn belül tervezik, ami a lakberendezésben úgy konkretizálódik, hogy – habár nem veszik meg a neki szükséges bútorokat, kellékeket – kijelölik a gyerek helyét a lakásban.

„Itt az asztal mellett most üres, és ha majd jön a baba, akkor ott lesz a kicsi ágya.” (26 éves nő, tanár)

Ebből az interjúrészletből is kiviláglik, hogy a családi kuckók lakóinak lakberendezése tudatos, azért tesznek vagy nem tesznek valamiket adott helyekre, mert azzal valamilyen, számukra fontos aspektust szem előtt akarnak tartani. A tudatosság abban is megnyilvánul, hogy külön-

böző szaklapokat nézegetve döntenek az adott típusú bútorok mellett, még akkor is, ha nagyon gyakran ezeket nem készen, hanem rendelésre vásárolják. Fontos kiemelni, hogy esetükben is nagymértékben szétválik az otthon és a munkahely, csupán néhány esetben hajlandók otthon is dolgozni, például akkor, ha éppen valami határidőre leadandó munkát kell elvégezniük, de ez nem fordulhat elő gyakran. Ezekben a lakásokban a számítógép kettős funkciót kap: mivel nincs házimozijuk, a számítógép veszi fel ennek szerepét, válik az elsődleges szórakoztató, kikapcsolódást szolgáló eszközzé, de szintén a számítógépen végzik el a hazavitt munkát is. Ugyanakkor számukra a számítógép státusszimbólum is, amit a szoba kiemelt részén helyeznek el.

A családi kuckókban a látványlakásjelleg csak nagyon kis mértékben, funkcionalitással ötvözve érvényesül, többnyire csak olyan tárgyakkal rendezik be a lakást, amelyeket az elsődleges funkciójuknak megfelelően helyeznek el benne. A dísz tárgyak nem hiányoznak teljes mértékben, gyakoriak a saját készítésű képrámák, ékszerdobozkák, fa virágcsokrok stb. és a különböző alkalmakra ajándékba kapott tárgyak is – ezek általában olyan tárgyak, amelyek a párról szólnak, együttélésük után szerezték őket.

Munkaotthon: A munkaotthonok tulajdonosai viszonylag rövid távon terveznek, nem akarnak véglegesen ezekben a lakásokban lakni, bár nem is szeretnék a közeljövőben elköltözni, még akkor sem, ha nem saját lakásukról van szó, hanem albérletben laknak. Jellemző rájuk, hogy a családtervezéssel kapcsolatban nincs semmiféle konkrét tervük, a lakások berendezésekor nem erre gondolva alakítják ki lakóterületüket, hanem a teljes lakást belakják.

„Jól érezzük benne magunkat, legyen kellemes, csendes... Lehessen kellemesen dolgozni.” (25 éves férfi, építész)

Ugyanakkor gazdasági javaik jelentős részét fektetik a lakásba, hogy maguk számára otthonossá tegyék. Az otthonosság számukra azt jelenti, hogy a lakás felszereltsége a munkához szükséges eszközökkel maximális legyen, így a munkaotthonok hangulata leginkább egy nagyon jól felszerelt irodára emlékeztet: az íróasztal a legfontosabb bútor darab, ez áll a „legjobb” helyen, hozzá igazodik a berendezés többi része: a könyvespolcok, a szórakozásra, kikapcsolódásra szolgáló tárgyak, sőt a fekhely is. Az ilyen lakásokban lakó párok esetében a leggyakoribb az, hogy a ruhásszekrény a szobából kikerül, alternatív megoldásokat keresnek a tárolásra (például az előszobát).

Mivel jövedelemszintjük többnyire magasabb a többi csoportba tartozókéhoz képest, nem szükséges alternatív módokat fordulni a pénzkereséskor (lásd amerikai vendégmunka), a lakásba kizárólag fizetésük egy részét fektetik. Ugyanakkor jelentős mennyiségű energiát fektetnek a lakberendezésbe, berendezési patternjeik tudatosak. Többnyire külföldi lapokból inspirálódnak, ugyanis a hazai kínálat nem elégíti ki igényeiket. Ezzel magyarázható továbbá az is, hogy bútorait inkább készíttetik, mint készen vásárolják.

„Megvettünk egy olyant is, hogy *Casa Mea*, de semmit nem találtunk benne, úgy-hogy többet nem is vettünk egy ittenit se... És eléggé járjuk a boltokat, de na, nincs olyan felhozatal, amit szeretnénk, ez az igazság, inkább mind olyan családós bútorok vannak...” (28 éves nő, laboráns)

Fontos kiemelni, hogy ezeket a lakásokat úgy alakítják ki, hogy a lehető legjobban, legkényelmesebben, legpraktikusabban lehessen bennük dolgozni, ugyanis a kötött, nyolcórás munkaidő után a napnak a nagy részét azzal töltik, hogy munkájukat otthon folytatják – ez legmarkánsabban a térbeli szétválásban érvényesül, hiszen a párok nagyrészt otthon is ugyanazt csinálják, mint a munkahelyen. Ennek ellenére valamilyen szinten szétválik a munkahely és a lakás, ugyanis a lakásválasztáskor nagyon fontos szempont az, hogy a lakás csendes, nyugodt környezetben legyen, olyan helyen, ahol „kellemesen lehessen dolgozni” és nem elsődleges szempont, hogy közel legyen a munkahelyhez.

Bizonyos szempontból ezek is látványlakások, de más értelemben, mint a családi paloták: a látvány itt elsősorban a munkához kapcsolódik, az adott foglalkozási területtel kapcsolatos tárgyak jelennek meg „legújabb kiadásban”. A státuszszimbólumok is ezt a hangulatát erősítik: az íróasztal (egyénesített, a megszokott, boltokban kaphatóknál általában jóval nagyobb) és tartozékai (számítógép, telefon, fax, mindennap használatos könyvek, papírhalom, a foglalkozás specifikus eszközei) a helyiség legkiemelkedőbb részei. Ehhez hozzájárulnak a különböző, karrierükre utaló emléktárgyak: emléklapok, berámázott kitüntetések, szakkönyvek. Az ajándékban kapott, üzletekből vásárolt emléktárgyak (például „jogászmérleg” alakú szobrocska) kiegészítő díszítésként, amelyek beillenek a környezetbe.

Munkalakás: A munkalakásban lakók legjellegzetesebb megkülönböztető jegye az, hogy a munkahely és az otthon vagy nagyon kis mértékben, vagy egyáltalán nem válik szét, a lakásokat úgy rendezik be, hogy lakóik elsődlegesen a munkahely meghosszabbításaként, vagy akár alternatívájaként használhassák.

„Most feleljen meg, férjünk el benne dolgozni, aztán majd úgyis megyünk...” (27 éves férfi, közgazdász)

A lakással kapcsolatos tervezésük, terveik rövid távúak, nem akarnak véglegesen ott lakni, de egyelőre költözni sem akarnak, jóllehet mindennapi diskurzusukban megjelenik a költözés szándéka, ami két irányba mutat, annak függvényében, hogy mik a további terveik: ha tervezik azt, hogy családot alapítanak, akkor családi palotában szeretnének lakni, ha viszont a karrierjük az elsődleges, akkor munkaotthonba költöznének. Jelenlegi állapotukat, lakásukat időlegesnek, kényszermegoldásnak tekintik, a lakásválasztás fő szempontja a munkahely közelsége és az internethasználati lehetőség, lehessen otthon is „minden percet kihasználva”, hatékonyan dolgozni.

„Az, hogy közel legyen az egyetem ... Azért vettük meg ezt, mert itt van mellette az egyetem, nagyon közel...” (27 éves nő, tanársegéd)

Emiatt gazdasági javaik minimális részét fektetik a lakásba, sőt inkább a lakás adottságait használják ki arra, hogy ezeket felhalmozzák, hogy később be tudják azokat fektetni „álmaik lakásába”.

„Még egy pár évig kihúzzuk itt valahogy, addig reméljük, gyűl annyi, hogy vegyünk valamit... mire jön a család [gyermek], nem akarunk itt lenni, kihúzzuk még valahogy, aztán megyünk.” (27 éves férfi, közgazdász)

A munkalakások lakói magasan iskolázottak, az átlagosnál jóval magasabb a jövedelmük, rájuk illik leginkább a yuppie életstílus. Lakásaik sok esetben az állandó munkahely meghosszabbításai, de sokszor ettől teljesen eltérő munkát is végeznek, „mellékállásban” dolgoznak otthon, például különböző cégeknek könyvelnek. A költözés gondolata nem érinti őket negatívan, ugyanis érzelmileg nem kötődnek a lakáshoz. Ez az objektív viszony a berendezésekben is látszik, a berendezés fő szempontja a funkcionalitás, hogy dolgozni lehessen benne. A lakás státusszimbóluma a számítógép és a szakkönyvek, míg a funkciótlan dísz tárgyak majdnem teljes mértékben hiányoznak.

ÖSSZEGRZÉS

A kutatás alapját adó fogalmi keretben a lakáskultúrát az életmód legkézzelfoghatóbb dimenziójaként határoztam meg, a lakberendezés elemeit vizsgálva, a bennük élő emberek életszervezési szokásaiba, életmodelljeikbe nyertem betekintést. Összegzésképpen elmondhatom, hogy a Kolozsváron élő fiatal párok lakásai az erőteljes liberalizálódás és individualizálódás terei, kialakításuk elsődleges, szubjektív szempontja az önmegvalósítás, a saját image építése, a reprezentáció. Ezek a fiatalok magas fokú szabadságot élveznek a lakásaik kialakításában, ők maguk döntenek el, hogy a rendelkezésükre álló minták közül melyiket szeretnék követni. Kiemelt fontosságú számukra a lakások „otthonossá” tétele, a birtoklás tudata, az az igény, hogy legyen egy hely, amit ők maguk alakítanak ki, rendeznek be saját elképzeléseiknek megfelelően, összhangban az otthonosság mindenki számára eltérő jelentéseivel.

Persze nem mellékes az objektív szempontok fontossága sem, hiszen a lakáskörülményeket, a lakásválasztás feltételeit, a berendezési patterneket az anyagi keretek határozzák meg elsősorban. A lakásokba való befektetést és ennek mennyiségét jelentős mértékben befolyásolja az is, hogy ezeket a lakásokat tulajdonképpen mire használják. A befektetések másik jelentős meghatározói a jövőtervek, egyrészt az, hogy mennyi időt szeretnének ezekben a lakásokban lakni, de a családalapításra, illetve a karrierre vonatkozó elképzelések is. E változók mentén egy lakáshasználatra vonatkozó tipológiát alakítottam ki és értelmeztem. Ugyancsak az anyagi kereteknek betudható az a tény is, hogy a lakberendezés többfázisú, a fiatalok nem egyszerre rendezik be az egész lakást, hanem különböző lakberendezési tárgyakat vesznek vagy rendelnek meg és ezeket illesztik össze.

Ha párok lakáskultúrájáról beszélünk, meg kell említenünk a lakások gender problematikáját is. A vizsgált lakásokban a hagyományosan férfinak vagy nőinek számító terek jelenléte ritka, azáltal lesz egy tér női vagy férfi, hogy hogyan lakják be, milyen bútorokat, dísz tárgyakat helyeznek el itt és ezekhez milyen interpretációkat kapcsolnak. A nemi szegregáltság azoknak a tereknek az esetén hangsúlyosabb, amelyek a lakásban történő pénzkereső tevékenységekhez kapcsolódnak.

A lakások tereit a berendezési darabok mellett a cselekvés rendszerei is betöltik. Gyakori, hogy a lakást a munkahely meghosszabbításaként használják: olyan lakások ezek, amelyekben a kiemelt presztízst ezeknek a munkáknak az elvégzéséhez szükséges eszközök kapják, a számítógép (mint munkaeszköz) és a szakkönyvek. De ennek ellenpólusaként megjelennek olyan lakások is, amelyekben elsősorban szabadidejüket töltik az ott lakók. Itt elsősorban a szórakozásra, kikapcsolódásra, pihenésre, egyszóval a szabadidő eltöltésére helyezik a hangsúlyt, olyan környezetet alakítanak ki, amelyben az olyan presztízstárgyakat emelik ki, mint a házimozsi-berendezés, hifitorony, számítógép (mint szórakoztatóeszköz), amik ezt az életstílust hangsúlyozzák.

A párok tehát többnyire lakberendezésükben tovább viszik még az egyetemi éveik alatt beinduló középosztályosodási tendenciákat (vesd össze Gergely 2004). Ezt a középosztályosodást közvetítik elsősorban a felszereltségi fokukkal és tárgyaik funkcionalitásával, mind a lakásban való szabadidő eltöltésében, mind a házimunkák elvégzésében megfelelően az egyes igényszinteknek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Baudrillard, Jean 1968: Structures of interior design. In Ben Highmore (ed.): *The Everyday Life Reader*, London–New York: Routledge, 308-318.

Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of Theory of Practice*, Cambridge

Bourdieu, Pierre 1978: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Budapest: Gondolat

Gergely Orsolya 2004: „Lakásból otthont.” Kolozsvári egyetemisták lakásmintái. *WEB, Szociológiai Folyóirat*, 2004, 2., 39–46.

Hradil, Stefan 1995: Régi fogalmak és új struktúrák. Milió-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a 80-as években. In Andorka Rudolf– Hradil, Stefan – Peschar, J. L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*, Budapest: Aula, 347-387.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 2002: *Beszélő házak, lakásaink szimbolikája, Magyarország, 1990-es évek*, Budapest: Kossuth

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 2005: *Tárgyak szimbolikája*, Budapest: Új Mandátum

Losonczy Ágnes 1977: *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*, Budapest: Gondolat

Miller, Daniel (1995), Consumption as the vanguard of history, in Daniel Miller (ed.), *Acknowledging consumption*. London: Routledge, 1-57.

Maquet, Jacques 1984: *Bevezetés az esztétikai antropológiába*, Budapest: Művelődéskutató Intézet

Musil, Jiri 1974: *Lakásszociológia*, Budapest: Kossuth

Pásztor Gyöngyi 2006: *Városshociológia. Elméletek és problémák*, Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană

Pokol Béla 1995: *Szociológia elméletek*, Budapest: ELTE-BTK

S. Nagy Katalin 1993: A lakásbelső és az életmód. In *A látvány, amelyben élünk*, Budapest: Műegyetemi Kiadó

S. Nagy Katalin 1987: *Lakberendezési szokások*, Budapest: Balassi

Spain, Daphne 1993: Gendered Spaces and Women's Status. *Sociological Theory*, 1993, 11, 137-151

Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom, A megértő szociológia alapvonalai I.*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Bocskor Éva

Hargita megye lakosságának egészségi állapota az egészségügyi szolgáltatások jegyében

A tanulmány a romániai, ezen belül a Hargita megyei halandósági viszonyokat, illetve a korai halálozási okokat és a halálozással szembeni egyenlőtlenségeket vizsgálja nemzetközi kontextusba helyezve. A kedvezőtlen népesedési viszonyok súlyos társadalmi-gazdasági problémát jelentenek, és jelentős politikai feszültség forrásai lehetnek. A 21. század hosszú távon két nagy kihívással kell szembenézzen: az egyik demográfiai, a másik klimatikus kihívás. A demográfiai kihívást globálisan a túlnépesedés, a posztindusztriális társadalmakban, kiváltképpen Európában azonban a népesség öregedése, és ezzel kapcsolatban az eltartási teher növekedése, illetve a versenyképesség csökkenése jelenti. Az ENSZ előszámítása szerint Európa viszonylagos demográfiai súlya a századunkban mindvégig jelentősen csökkenni fog. Bocskor Éva szociológus, Sapientia EMTE Csíkszereda; e-mail címe: bocsievi@yahoo.com

„A betegség a környezethez való hibás adaptáció terméke... Az iparosodás kezdete óta a társadalom a folyamatos változás állapotába került, s az állandó változás egyensúlyhiányt és a környezethez való rossz adaptációt eredményez, s ez utóbbi pedig betegség kialakulásához vezet.”

René Dubos

A 21. századnak hosszú távon két kihívással kell szembenéznie, amelyek a legtöbb problémát okozzák majd: az egyik demográfiai, a másik klimatikus kihívás. Ez a megállapítás az Organization for Economic Co-operation and Developmenttől (OECD) származik. A demográfiai kihívást globálisan a túlnépesedés, a posztindusztriális társadalmakban, kiváltképpen Európában azonban a népesség öregedése, és ezzel kapcsolatban az eltartási teher növekedése, illetve a versenyképesség csökkenése jelenti. A népesség öregedése annak a következménye, hogy egyre kisebb lélekszámúak a populációba belépő nemzedékek – alacsony, illetve csökken a születések száma –, illetve egyre nagyobb az öregek létszáma az életkilátások nagymértékű javulásának eredményeként. Az öregek növekvő részaránya miatt a halálozások száma viszonylag magas, annak ellenére, hogy a születéskor várható élettartam jelenleg messze a leghosszabb a történelem folyamán, és a jövőben további növekedése prognosztizálható. Mivel Európa számos országában kevesebben születnek, mint amennyien meghalnak, természetes fogyás következik be; ha a demográfiai deficitet a világ más tájairól származó bevándorlás nem egyenlíti ki, a természetes fogyás tényleges fogyássá alakul át. Az ENSZ előszámítása szerint Európa viszonylagos demográfiai súlya a 21. században mindvégig jelentősen csökkenni fog.

A kritikus népesedési viszonyok általánosak Európában – bár Franciaországban várhatóan a jövőben is nő majd a népesség lélekszáma, számos országban (például Oroszországban, Németországban és Olaszországban) nagymértékben csökken. A volt szocialista országok többségében

a születésgyakoriság szinte szabadeszerűen lett alacsonyabb, a halálozási gyakoriság pedig – legalább is átmenetileg – magasabb a rendszerváltás sokkhullámainak következtében.

A tanulmány során a romániai, ezen belül a Hargita megyei halandósági viszonyokat, illetve a korai halálozási okokat és a halálózással szembeni egyenlőtlenségeket vizsgálom meg nemzetközi kontextusba helyezve. A kedvezőtlen népesedési viszonyok súlyos társadalmi-gazdasági problémát jelentenek, és jelentős politikai feszültség forrásai lehetnek.

AZ EGÉSZSÉGÜGY SZERVEZETE ÉS MŰKÖDÉSE

A romániai helyzet megértéséhez szükséges az egészségügyi intézkedések áttekintése. Az első társadalombiztosítási törvények a 20. század elején jelentek meg (1902 – Missir- törvény, 1912 – Nenitescu-törvény, 1933 – a társadalombiztosítások egyesítése, 1938 – Ralea- törvény). A kommunista rendszer kezdetén az 1945/17. és az 1949/10. törvény tartalmazott az egészségügyre vonatkozóan is cikkelyeket, míg 1977-re az egészségügyi biztosítás már minden állampolgárra kiterjedt.

A szocialista ideológiának megfelelően a cél a homogén társadalom megteremtése volt az egyenlőség elve alapján. A kommunizmus ideje alatt azonban nem beszélhetünk tényleges szociálpolitikáról, mivel az ideológia szerint erre nincs szükség, a „gondoskodó állam” ugyanis minden probléma megjelenését kiküszöböli. Bár nem volt kidolgozott szociálpolitika, léteztek különböző univerzális, illetve szelektív juttatások. Az egészségügyi ellátás az univerzális juttatások körébe tartozott, minden állampolgár jogosult volt az ilyen szolgáltatások igénybe vételére. Ezenkívül az egészségügyi ellátás ingyenes volt, teljes mértékben az állami költségvetésből finanszírozták. Azonban Románia – a szovjet modellt követve – a közép-kelet-európai térség más szocialista országaihoz képest sokkal kevesebbet fordított egészségügyi kiadásokra (Zamfir, 1999).

Az ország tehát a szocializmus idejéből erősen centralizált állami egészségügyi rendszert örökölt. A kilencvenes évek elején megindult társadalmi-gazdasági változások következtében viszont elkezdődött az egészségügy átalakítása és decentralizálása. A rendszerváltás utáni körülmények változása reformok sorozatát tette szükségessé az egészségügy terén. A román egészségügy 1997-ig teljesen centralizált volt és az Egészségügyi Minisztérium fennhatósága alatt állt: ez volt az az intézmény, amely az egészségügyi alapokat kezelte, illetve igazgatott minden egészségügyi létesítményt.

Az egészségügyi biztosítási (1997/145.) törvényt 1997-ben fogadták el és 1998-ban lépett érvénybe. Ez az új törvény európai modellen alapult – rendelkezései értelmében létesítettek köztulajdonú biztosítóházakat. A törvény tartalmazott továbbá cikkelyeket a román egészségügy privatizációjára vonatkozóan is: az első fázisban a kórházak kiegészítő tevékenységeinek privatizációja (például konyha, mosoda), illetve a gyógyszertárak és a fogászati rendelők magánosítása volt a cél. A privatizáció második fázisa a mérhető szolgáltatások magánosítását (például röntgenblokk, laboratóriumok) célozta meg, a harmadik fázisban pedig a kórházak részben vagy teljesen magántulajdonú részvénytársaságokká való átalakítása a feladat. Ugyanakkor a szolgáltatások minőségének javítása érdekében a törvény kimondja az egészségügyi alapok adminisztrálásának a decentralizálását, a kórháztól független orvosi ellátás kialakulását (házi orvosok, fogorvosok), illetve a szolgáltatók közötti konkurencia liberalizálását is.

Alapellátás és járóbeteg-szakellátás: A járóbeteg-ellátás 1999-ben elkezdődött reformja az alapellátásról, a fogászati ellátásról és a járóbeteg-ellátásról együttesen rendelkező jogszabályon alapul. Olyan, új típusú járóbeteg-létesítmények létrehozatalát vetíti elő, amelyek az önálló rendeltől és a csoportpraxisban végzett betegellátástól kezdve, az általános egészségügyi és fogászati ellátást nyújtó központokon át, a függetlenül működő diagnosztikai központokat is felölelik.

1999-től a rendelőintézetek intézményes kereteiket és funkciójukat tekintve teljesen leváltak a kórházakról. Többségük – gazdasági társaságként bejegyezve – gyógyító, diagnosztikai vagy konzultációs profillal rendelkező egészségügyi központtá alakult. Mivel az épületekkel a helyhatóságok rendelkeznek, az önálló- vagy csoportpraxist folytató szakemberek tulajdonjogot szerezhetnek a helyiségek és az orvosi felszerelés felett, vagy bérelhetik rendelőjüket. A rendelkezések nyomán radikális változás következett be a járóbeteg-ellátást nyújtó létesítmények típusában, tulajdonjogában, illetve az ellátók jogállásában, valamint ezáltal egyenlő státuszt nyert minden intézmény függetlenül attól, hogy állami, helyhatósági vagy magántulajdonban van-e. Az intézkedés célja a verseny ösztönzése volt a szolgáltatások színvonalasabbá tétele és az anyagi erőforrások hatékonyabb felhasználása érdekében. A törvény értelmében az orvosok, illetve az egészségügyi központok az 1999-ben felállított Országos Egészségbiztosítási Alappal kötnek szerződést a kötelező fedezetben részesülő szolgáltatásaikra. Azok, akik nem állnak szerződésben az Országos Egészségbiztosítási Alappal, a betegek által fizetett szolgáltatás szerinti díjazás mellett folytathatnak magánrendelést.

A fentebbi román egészségügyi reform nagymértékben támaszkodik egy, a járóbeteg-ellátásban bevezetett új intézményre – a háziiorvosi rendszerre. Az új szabályozás szerint szabad orvosválasztás van érvényben Romániában. Hargita megyében 2005-ben 157 családorvos látta el a lakosságot. A rendszerben a háziiorvosok „kapuőri” szerepkört töltenek be, ugyanis a szakorvost családorvosi beutaló nélkül felkereső beteg közvetlenül (*out-of-pocket*) köteles téríteni a számára nyújtott szolgáltatásokat. A háziiorvos maga is tulajdonosa az egészségügyi létesítménynek, amelyben tevékenységét folytatja, így közvetlenül érdekelt szolgáltatásainak eredményességében – díjazása fejkvótán alapul, tevékenységi köre meghatározott szolgáltatásokból áll, amelyben az országos prioritásoknak megfelelően fontos szerepet játszik a betegségmegelőzés és az egészségmegőrzés. Amennyiben a háziiorvosok speciális egészségügyi programokban is részt vesznek, ezért a fakultatív tevékenységért külön díjazásban részesülnek.

Az egészségügy finanszírozása: 1991-ben a GDP 3,3%-át fordították egészségügyi kiadásokra, majd – egy 1999-ig tartó enyhén csökkenő periódus után – ez 2001-re 4,2%-ra növekedett, ami viszont még így is messze elmarad az egészségügy finanszírozásának EU-átlagától (a GDP 8,7%-a). E keretszámok mögött az áll, hogy a rendszerváltáskor Romániában az egészségügyi rendszer finanszírozása általános adózáson alapult, anyagi háttérét az állami és a helyhatósági költségvetések képezték. Ellenben a radikális reform következtében 1999-től az egészségbiztosítási alap kezdte finanszírozni az egészségügyi ellátást. Az egészségbiztosítási járulékot a jövedelem 6,5%-ában állapították meg – ez elvileg kötelező érvényű az egész lakosság számára, a gyakorlatban azonban a lakosság csak egy része rendelkezik biztosítással.

NÉPESSÉGSZÁM ÉS ELŐREGEDÉS HARGITA MEGYÉBEN

Hargita megye lakossága 1990-ben megközelítette a 362 000 főt. A 90-es évek folyamán azonban csökkenés jelentkezett a lakosság előregedése, valamint az alacsony születésszámok és a magas halálozás következtében. A folyamatos fogyás következményeként 2004-ben a megye 328 547 lakost számlált, és a csökkenő tendencia továbbra is fennáll – 2005-ben 326 558 volt a lakosok száma.

Év	Férfiak	Nők	Összesen
1980	174 314	170 232	344 546
1990	182 183	179 673	361 856
1995	172 631	173 229	345 860
2000	169 663	171 907	341 570
2005	161 909	164 649	326 558

1. táblázat. A lakosság számának alakulása (Hargita megye).

Korcsoport	1995	2000	2005
0–14	75 186	64 492	54 073
15–64	230 678	234 467	227 998
65–	40 322	42 611	44 487
Összesen	346 186	341 570	326 558

2. táblázat. Hargita megye lakosságának korcsoportos megoszlása.

Hargita megyében 2004-ben 3657 volt az élve születettek száma és 1000 lakosra 11,1 élveszületés jutott, míg 2005-ben csak 3466 gyermek született (élve) és 1000 lakosra mindössze 10,61 élveszületés jutott¹. Tizenöt évvel korábban (1990-ben) még 4966 gyermek született, és 13,7%² volt az élveszületési arányszám. A megyében tehát stagnál a születési arány, míg nő a halálozás, és ez a negatív tendencia érvényesül a természetes szaporulatban is.

Mutató	1980	1990	1995	2000	2005
Élveszületési arányszám	19,3	13,7	10,7	10,9	10,61
Halálozási arányszám	10,4	10,1	11,9	10,9	10,94
Természetes szaporodás	8,9	3,6	-1,2	0,0	-0,33
Csecsemőhalálozás	23,0	15,9	13,2	14,5	11,82

3. táblázat. Természetes szaporulat Hargita megyében 1980–2005 között (%).

A lakosság számának kedvezőtlen alakulása mellett rendkívül magas az abortuszok száma is: 2003-ban 1000 élveszületésre 1085,6 abortusz jutott, míg az európai átlagérték 484/1000 volt. Az anyák gyermekágyi halálása azonban számottevően csökkent az évek során. Míg korábban az erre vonatkozó statisztikák országos szinten és Hargita megyében jelentősen különböztek, 2003-ra nagyon közel kerültek egymáshoz:

1. Romániában 2004-ben 216 261 gyermek született, az élveszületési arányszám 10,0%² volt.

2. Országosan 314 746 élveszületés – 13,6%².

	1980	1990	2000	2003
Románia	1,33	0,83	0,33	0,30
Hargita megye	0,45	0,20	0,27	0,29

4. táblázat. 1000 élveszületésre jutó anyai elhalálozások aránya.

HALANDÓSÁG

A népesség számát, összetételét befolyásoló egyik alapvető fontosságú tényező a halandóság, amely szoros összefüggésben áll a lakosság egészségi állapotával. A halandóság nem pusztán a népesedési folyamatok mérőszáma, hanem esetünkben a népesség egészségi állapotának indikátora is, jóllehet az élő populáció jellemzésére csak korlátozottan alkalmas, hiszen nem tükrözi azoknak a betegségeknek az előfordulási gyakoriságát, amelyek nem vezetnek szükségképpen elhalálozáshoz.

A lakosság egészségi állapotának mérésére használt mutatószámok rendszere többféle lehet az egészség definíciós modelljétől függően. A hagyományos megközelítés szerint az „egészség a betegség hiánya”, vagyis a statisztika feladata, hogy a betegségek által érintett lakosság nagyságát, arányát meghatározza. Ha azonban a WHO általánosabb megközelítését alkalmazzuk („egészség = jóllét”), akkor az egészséghez hozzátartozik a megfelelő természeti, gazdasági és társadalmi környezet megléte is – a jelen keretek között azonban nem vállalkozhatok ennek komplex leírására.

A halálozási statisztika a haláleseteket veszi számba. Az ENSZ Statisztikai Bizottságának ajánlása szerint halálozásként értelmezendő „az élet minden jelének végleges elmúlása az élveszületés megtörténte után bármely idővel”. A romániai statisztikák az eset helye szerint regisztrálják az eseményeket, tehát figyelembe veszik az ország területén bekövetkezett valamennyi halálesetet, de nem terjednek ki a határokon kívül meghalt román állampolgárokra. A haláleseti jelentéseket adatlapra rögzítik, amely az elhunytira vonatkozó demográfiai adatokat mellett tartalmazza a halál okát is – ez utóbbi besorolása a WHO kódrendszerének (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) 10. revíziója alapján történik. Az elhalálozás okai a halál neme szerint két csoportba sorolhatók: természetes okról beszélünk, ha a halálozás fertőzési rendellenesség, kóros állapot vagy betegség következménye, illetve az erőszakos okról, ha a halált sérülés, mérgezés vagy külső behatolás idézte elő. Az elhalálozás okai osztályozhatók a megbetegedett testrészt vagy szerv alapján (lokalizációs elv), valamint a betegség patológiai folyamata vagy kórtani eredete (etiológiai elv) szerint is. A gyakorlatban alkalmazott osztályozások általában a betegségek (sérülések) etiológiai és lokalizáció szerinti kombinációjával készülnek.

Az elhalálozás okainak vizsgálata alapján megállapítható, hogy ezek koncentrálnak – a halálozások 75%-át a keringési rendszer betegségei és a daganatos megbetegedések okozzák. Ez a struktúra viszonylag lassan változik. A 70-es évek óta a fertőző betegségek miatti halálozás aránycsökkenése volt látható, amely a közegészségügyi fejlődéssel függ össze, mialatt jelentősen nőtt a daganatos megbetegedések okozta halál aránya, míg a keringési rendszer betegségei miatti halálozás mindvégig igen magas – de viszonylag azonos – arányt képviselt. Mindez azzal is magyarázható, hogy az időskori halálozás okaként leginkább ebbe a csoportba tartozó betegséget diagnosztizáltak. A légzőrendszeri betegségek miatti halálozás nagyjából azonos szinten alakult az elmúlt közel húsz év alatt, viszont az emésztőrendszeri betegségek miatti elhalálozás

növekedett (főleg az alkoholizmus következtében). Az erőszakos eredetű halálozások aránya évtizedek óta szintén növekszik.

Az elmúlt évtizedekben az okspecifikus halandóság változásai mind a férfi, mind a női népességben megegyeznek: az alkoholizmus és a dohányzás az a két rizikófaktor, amely a mortalitás emelkedésében a legjelentősebb szerepet játssza. Emellett a különböző elemzések a mozgásszegény életmódot, az egészségtelen táplálkozást, az ideges életvitelt, valamint a környezetszennyezést emelik ki a magas halandóság okaiként.

Nem egyformák azonban a nemek életésélyei. A születéskor várható átlagos élettartam 1979–2003 között a férfiak körében több mint két évet növekedett, míg nők körében közel négy évet. A várható élettartam jól mutatja a halandóság nemek közötti eltéréseit is, miszerint (a 2003-as adatok alapján) a nők várhatóan átlagosan mintegy 8 évvel többet élnek a férfiaknál.

	Férfiak	Nők
1979–1981	66,33	72,93
1993–1995	65,95	74,67
1998–2000	67,53	74,95
2001–2003	67,61	76,03

5. táblázat. A születéskor várható átlagos élettartam alakulása (Hargita megye).

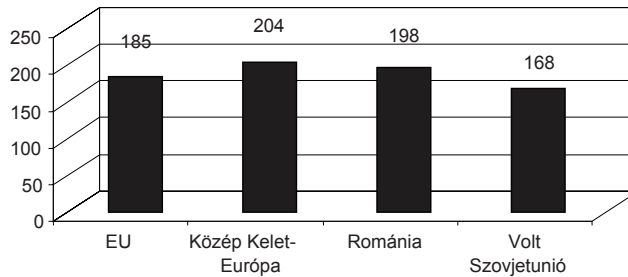
Hargita megyében az összes elhalálozás több mint fele szív- és érrendszeri betegségeknek tulajdonítható. Míg a nyugati országokban a táplálkozási szokásokban bekövetkezett változások, a testmozgás és a korszerű gyógyszeres kezelés hatására e betegségek (koszorúér-betegség, agyérrendszeri törtézés, perifériás érbetegség, illetve aortabetegség együttvéve) mortalitása 1970 óta 20–30 százalékkal csökkent, Romániában a szív- és érrendszeri betegségek okozta elhalálozások aránya nőtt ugyanezen idő alatt. A szív- és érrendszeri betegségek rizikófaktorainak egy része (a magas vérzsír-szint, az elhízás, a cukorbetegség és a magas vérnyomás) szorosan összefügg a táplálkozással, ezek a szív- és érrendszeri betegségek 30–80 százalékában játszanak szerepet. A megye lakosságának elhalálozására tehát jellemző, hogy – kisebb ingadozásoktól eltekintve – növekszik a krónikus egészségi problémákra visszavezethető mortalitás, ami a lakosság egészségtelen életmódjának, a romló életkörülményeknek és a növekvő elszegényedésnek tudható be. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a keringési rendszer betegségei Európa-szerte vezető haláloknak számítanak.

Moldvai Köztársaság	834,3	Franciaország	167,4
Orosz Föderáció	798,7	Spanyolország	197,9
Ukrajna	790,7	Svájc	209,5
Bulgária	737,1	Izland	226,9
Románia	667,1	Hollandia	233,8
Belorusszia	658,9	Luxemburg	240,6
Makedónia	582,2	Norvégia	245,5
Szerbia-Montenegró	570,4	Belgium	246,4
Észtország	569,8	Svédország	255,3

6. táblázat. A keringési rendszer betegségei okozta elhalálozások (100 000 lakosra).

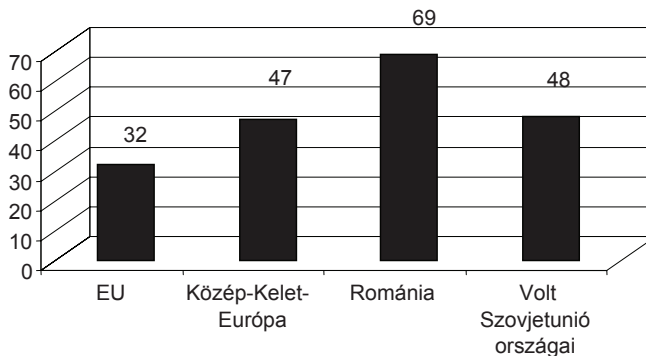

Ugyancsak egész Európára jellemző, hogy a keringési rendszer betegségei mellett a legtöbb áldozatot a daganatos megbetegedések szedik. Bár ez a betegség nem új keletű, a megelőzésére és korai felismerésére való törekvés csak az utóbbi évtizedben kapott nagyobb nyilvánosságot, és kerültek a betegség kiváltó okai (dohányzás, alkoholfogyasztás, környezeti ártalmak, genetikai örökség, életmód stb.) a figyelem középpontjába. Míg a kontinens nyugati felében a daganatok okozta halálozások lakosságszámhoz mért aránya visszaszorulóban van, Közép- és Kelet-Európa számos országában, így Romániában is emelkedő tendenciát mutat. Romániában 2004-ben több mint 259 ezer halálozást regisztráltak, amelynek 16%-át elsődlegesen valamilyen daganatos megbetegedés okozta.

1. ábra. Daganatos megbetegedés okozta elhalálozások, 2000 (100 000 lakosra).

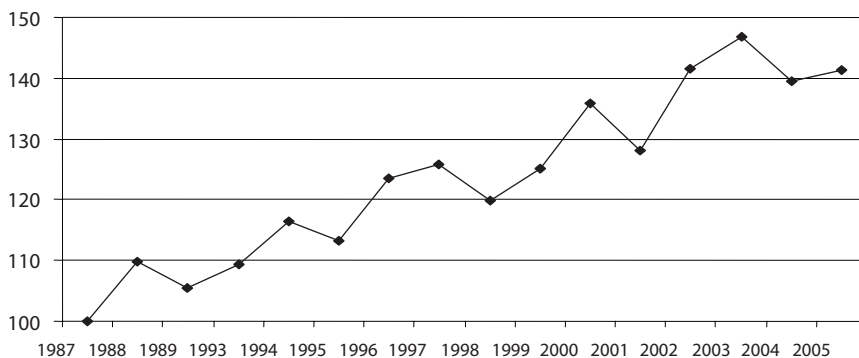
Az emésztőrendszeri betegségek következtében elhalálozottak arányát szemügyre véve elmondható, hogy 2000-ben Románia a harmadik helyet foglalta el e tekintetben 37 európai országból. Míg Romániában 2000-ben 69,0 ilyen elhalálozás jutott 100 000 lakosra, addig például Magyarországon 87, Svédországban 19,5 és Görögországban csak 17,7.

2. ábra. Emésztőrendszeri betegségek okozta elhalálozások, 2000 (100 000 lakosra).

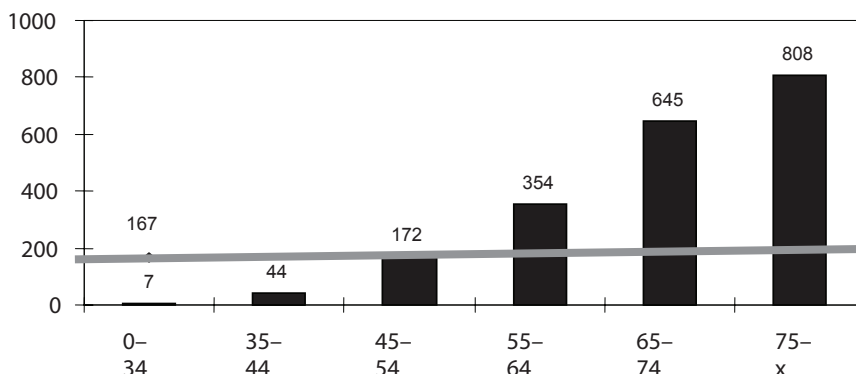
A Hargita megyei egészségügyi statisztikák szerint a daganatok okozta megbetegedések a szív és keringési megbetegedések mellett a második leggyakoribb haláloknak számítanak: 1996-ben a megyei elhalálozások 12,5 %-a, 2005-ben pedig már 15,2 %-a daganatos betegségek következménye volt. E betegségek következtében 2005-ben a megyében 545-en haltak meg, illetve 100 ezer lakosra 166 ilyen eset jutott. Országos összehasonlításra a 2004-es adatok nyújtanak lehetőséget – ezek alapján elmondható, hogy Hargita megyében a daganatos betegségek okozta

elhalálzási arányok az országosnál kedvezőbbek. 2004-ben a megyében 541 daganatos betegség okozta halálesetet regisztráltak, azaz 100 ezer lakosra 167 eset jutott³. Ugyanakkor az elmúlt 20 évben Hargita megyében a daganatos betegségekben elhalálozottak száma folytonosan, átlagosan évi 2,2 %-kal növekedett.

3. ábra. A daganatos megbetegedések okozta elhalálozások alakulása Hargita megyében, 1987–2005 (100 000 lakosra, 1987=100).

A daganatos megbetegedés okozta elhalálozás gyakorisága az életkor előrehaladtával növekszik, 2005-ben a 75 évesnél idősebbek közül 100 000 lakosra közel százhuszszor annyi eset jutott, mint a legkedvezőbb mutatóval rendelkező 34 év alattiak esetében. A daganatos megbetegedésekben elhalálozottak között a férfiak szerepelnek nagyobb arányban (60,9 %), azonban korosztályos megoszlásuk a nőkéhez hasonló.

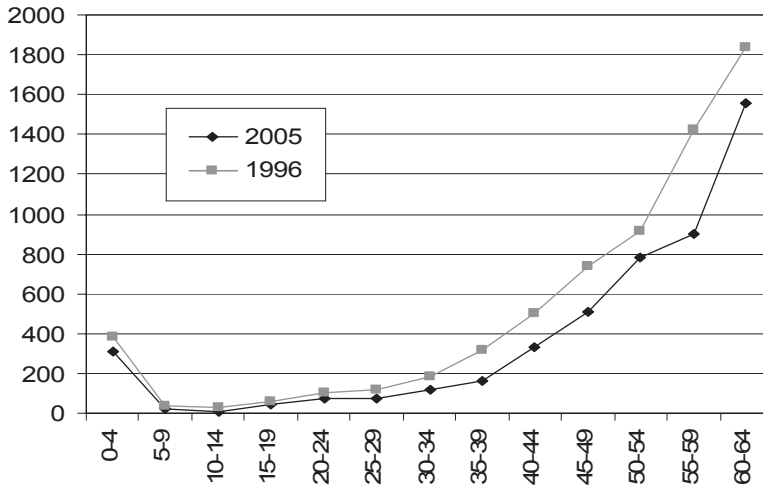

4. ábra. Daganatos megbetegedés okozta halálozások Hargita megyében, 2005 (100 000 megfelelő korú lakosra).

Életkor és elhalálozás: A kor szerinti halandóság egy torzult „fél U” alakú görbével ábrázolható, mivel a csecsemők halandósága igen magas, azonban a gyermekhalandóság az életkorral egyre csökken, és 10–14 éves korban éri el a minimumot. A serdülőkor elején a halandóság kissé nő,

3. Az országos arány 203/100 000 lakos.

majd a 25–30 éves életkorúaknál átmenetileg ismét csökken, míg a 30-as évektől folyamatosan emelkedik, s végül a 60–70-es évektől rohamos ütemben nő.

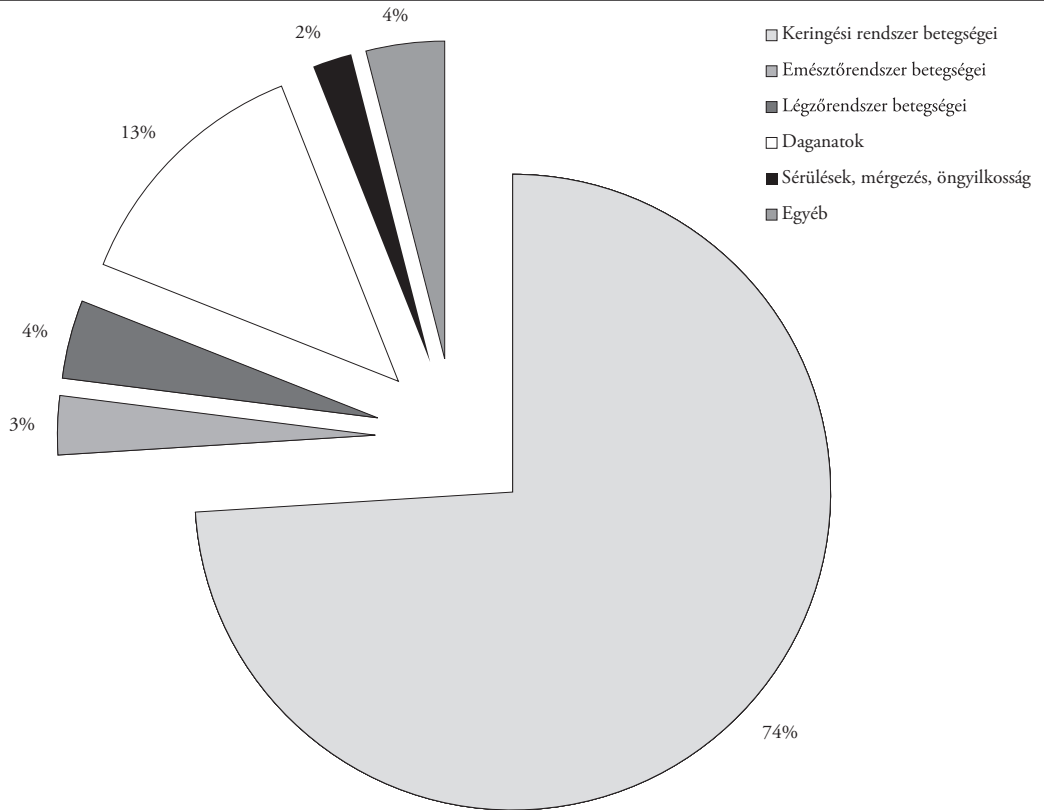

5. ábra. Az elhalálozások korcsoportos alakulása Harghita megyében
(100 000 megfelelő korú lakosra).

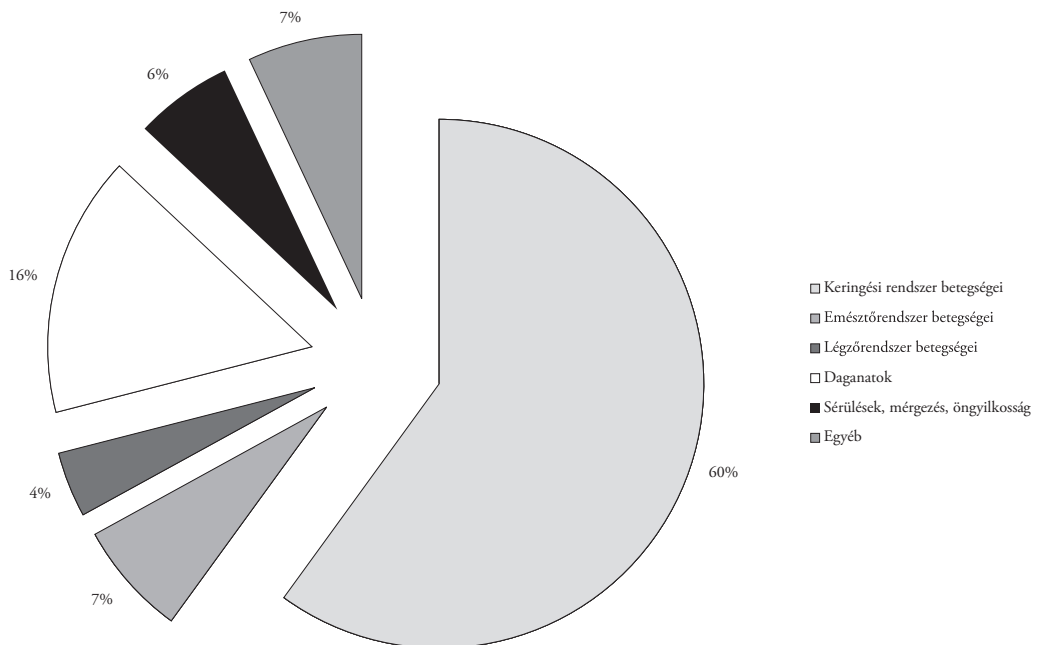
Ha a korosztályok szerinti halandóságot nézzük, azt találjuk, hogy 1996 óta a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkent, hasonlóképpen jelentősen a középkorosztályok halandósága is. Az 1996-os adatok alapján az elhalálozások háromnegyede hatvan-, 55%-a hetvenéves koron felül következett be. A csecsemő- és gyermekkorban (0–14 évesek) bekövetkező halálozások az összhálaózás két százalékát, a 35–64 év közötti korcsoportokban bekövetkező halálozások pedig az összhálaózások egynegyedét tették ki. Ezek az arányok 2005. évre 1–2 százalékkal csökkentek – a halálozások több, mint 60%-a hetvenéves kor fölött következett be.

Elhalálozás nemek szerinti bontásban: A férfi és a női korszpecifikus halálaózási arányszámok közötti különbségek évtizedek óta fokozatosan növekszenek. Jelenleg (2005) létezik olyan korcsoport (20–34 évesek), amelyben a férfiak halálaózási gyakorisága több mint háromszorosa a nőkének. Illetve 15 és 69 év között a férfinépesség mortalitása minden ötéves korcsoportban háromszor, három és félszer nagyobb a nők mortalitásánál. Továbbá Harghita megyében a halálaózási gyakoriság is a férfiak esetében nagyobb – a tapasztalat azt mutatja, hogy a nők sokkal inkább odafigyelnek egészségi állapotukra és az aggasztó tünetekkel hamarabb fordulnak orvoshoz.

A különböző halálaókokat figyelembe véve nemek szerinti bontásban elmondhatjuk, hogy – a vizsgált tíz év adatai alapján – a keringési rendszer betegségei a férfiak körében az elhalálaózások 60%-át, míg nők körében ezek háromnegyedét jelentették; sérülések, mérgezés, öngyilkosság következtében halt meg a férfiak 6, a nők 2 %-a.

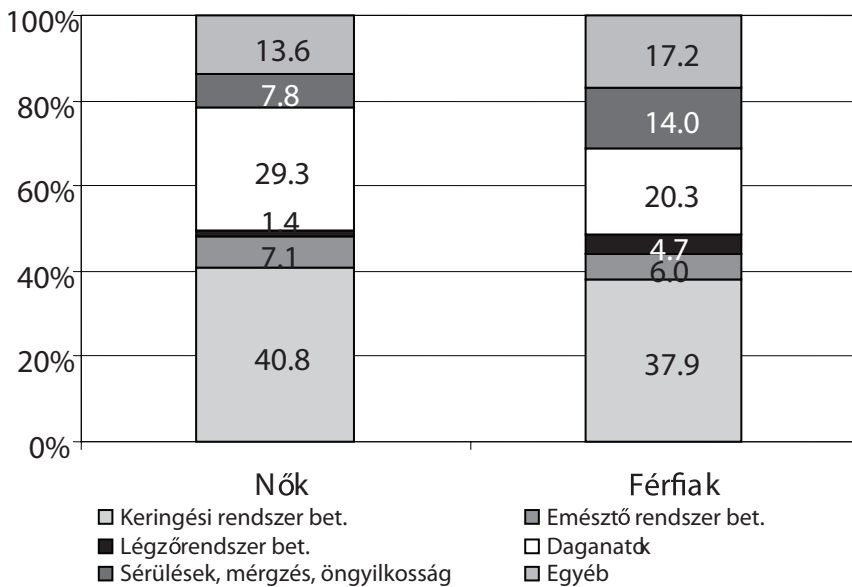

6. ábra. Halálozás a nők körében halálokonként Harghita megyében, 1996–2005.

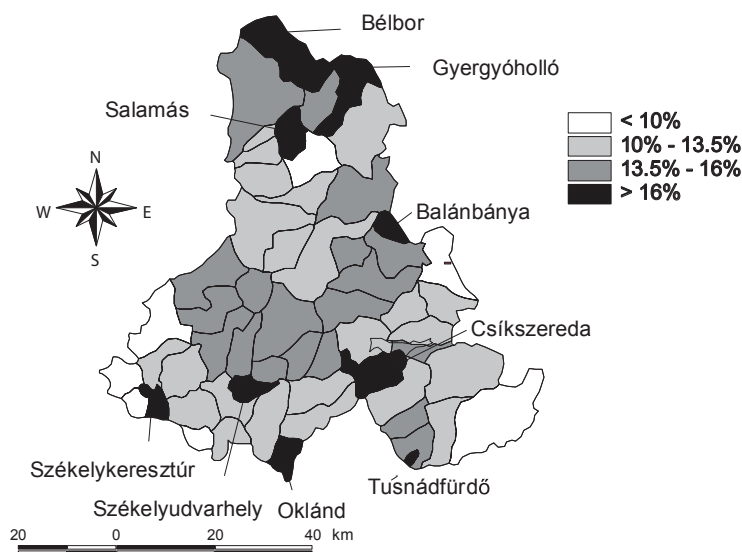
7. ábra. Halálozás a férfiak körében halálokonként Harghita megyében, 1996–2005.

2005-ben az elhunyt férfiaknál minden hatodik, míg a nőknél minden tizedik esetben játszott szerepet daganat. A leginkább érintett korcsoport a 40 év felettieké volt, az ennél fiatalabb korosztályok együttesen is csak a daganatos halálozások alig 3 %-át tették ki. A teljes időszak halálainak elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a nők körében az 1996. évi összhála-
 zások 25%-át daganatos megbetegedések jelentették, ami tíz év alatt 7 százalékkal növekedett, elérve a 32%-ot. Ilyen nagy arányú növekedést vagy csökkenést nem figyelhettünk meg más megbetegedések esetében, például a légzőrendszeri betegségekben elhalálozottak aránya ugyanebben az időszakban 4 százalékról 1 százalékra csökkent. Ugyanakkor elmondható, hogy a daganatos megbetegedések a női elhalálozások körében magasabb arányban vannak jelen: az említett periódusban a férfiak esetében a daganatok okozta halálozások aránya csupán 5 százalékkal növekedett (1996: 17%, 2005: 22%). Viszont a férfiak közt a sérülés, mérgezés és öngyilkosság következtében elhalálozottak aránya jóval magasabb mint a nőknél – 1996-ban a női halálozások 9%-a tudható ezeknek, míg férfiak körében ez 14%. Az adatokat figyelembe véve elmondható, hogy 2005-ben a 0–64 éves lakosság körében a női elhalálozás 29%-át, míg a férfialhalálozás 20%-át daganatos megbetegedés jelentette. Ezzel szemben a sérülések, mérgezés, öngyilkosság a férfialhalálozások 14%-át, a női elhalálozások 7% -át jelenti.

8. ábra. A főbb halálokok aránya nemek szerint Hargita megyében, 2005 (0–64 éves korosztály).

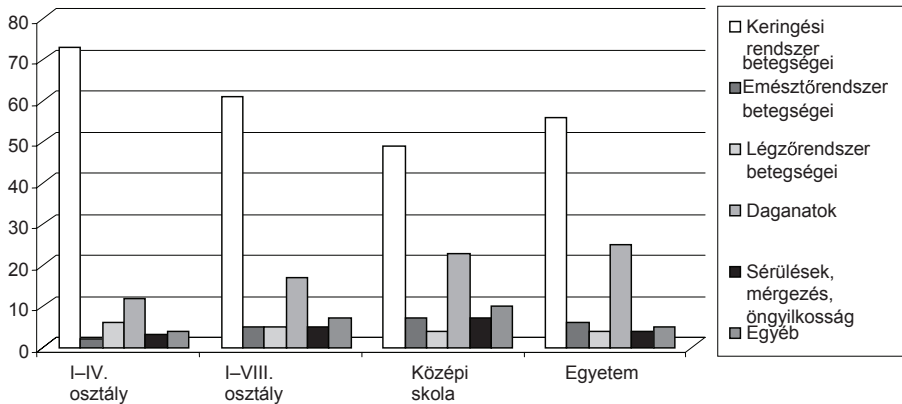
A daganatos betegségek okozta elhalálozásokat ábrázoló térkép jól szemlélteti, hogy milyen nagy különbségek lehetnek akár az egymás mellett lévő községek között is. Ezt részben az (is) magyarázza, hogy ahol radioaktív anyagokat bányásztak, ott nagyobb a sugárzás, ami megnöveli a daganatos megbetegedések következtében elhalálozottak arányát.

1. térkép. Daganatos betegségek okozta elhalálozások aránya az összes halálesethez viszonyítva Harghita megyében, 1996–2005.

Elhalálozás és iskolai végzettség: Rose és Marmot (1981) a szív- és érrendszeri megbetegedések okozta halálozások és a társadalmi helyzet közötti kapcsolatot elemezve fordított összefüggést talált a társadalmi-gazdasági státus és hipertónia, valamint a szívkoszorúér betegségei között. A Harghita megyei adatok is ezt igazolják: a magasabb iskolai végzettségűek körében lényegesen ritkábban fordul elő keringési rendszeri megbetegedések okozta elhalálozás, míg az általános iskolai végzettségűek esetében kiemelkedő kockázattal kell számolni a magas vérnyomás és a szívbetegségek tekintetében.

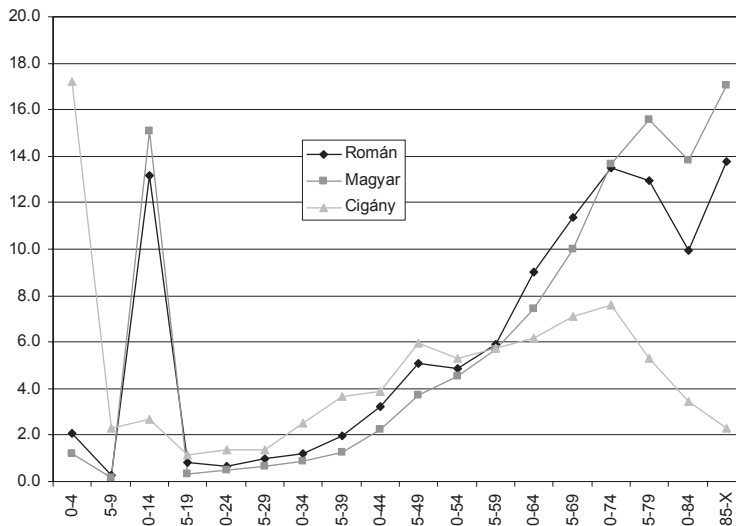
Magyarországon Losonczy (1989) vizsgálta a szív-és érrendszeri betegségek társadalmi feltételeit, aki a feszített életritmus és a túlhajszoltság mellett a kedvezőtlen vagyoni helyzetet és a társadalmi mobilitás csökkent esélyét emelte ki. Az egészségmagatartás és az életmód, valamint a társadalmi helyzet összefüggése már bizonyított – a szív- és érrendszeri betegségek megelőzésében igen nagy jelentőségű, ugyanis ez a betegségcsoport főleg életmódhoz kötött, csak kis mértékben genetikai meghatározottságú. A táplálkozás, a dohányzás vagy a túlzott alkoholfogyasztás tekintetében nem hagyható figyelmen kívül a társadalmi-gazdasági helyzet, a szokások, normák és az iskolázottság szerepe.

9. ábra. Iskolai végzettség és elhalálozás Hargita megyében, 1996–2005 (15 évesnél idősebb korcsoportok).

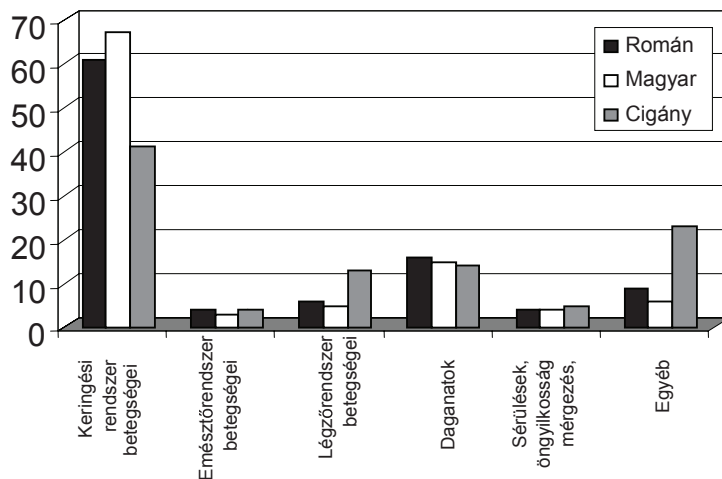
Jól látható, hogy az iskolai végzettség növekedésével csökken a keringési rendszer megbetegedései okozta elhalálozások aránya, ám növekedik a daganatos megbetegedéseké.

Elhalálozás és nemzetiségek: Ha a korszpecifikus halálozási arányokat nemzetiségi bontásban figyeljük meg, jelentős különbségeket vehetünk észre: a cigányok körében a csecsemőkorban bekövetkező halálozások az összhálaózás (1996–2005) 13 százalékát tették ki, míg a magyaroknál ez az arány nem érte el az egy százalékot és a románok esetében is csak 1,5%. Az előbbieknél az elhalálozás 15–19 éves kortól fokozatosan növekszik, de a 70–74 évesek korcsoportjától látványosan csökken, azaz esetükben fiatal népeésgről beszélhetünk.

10. ábra. Korcsoportos elhalálozási arányok Hargita megyében etnikumonként, 1996–2005 (összes halálozáshoz viszonyítva).

Ugyanakkor a hargitai cigány lakosságnál⁴ magasabb az légzőrendszer betegségei következtében történt halálozások aránya, mint románok és magyarok körében. Míg az utóbbiak esetében mindez a halálozások 5-6%-át adja, a cigányok körében majdnem a halálozások egy-egyedét – a leggyakrabban előforduló légzőszervi betegség a tüdőtágulás és az idült hörgőhurut, amelyek elsősorban a nagyon erős dohányzás következményei.

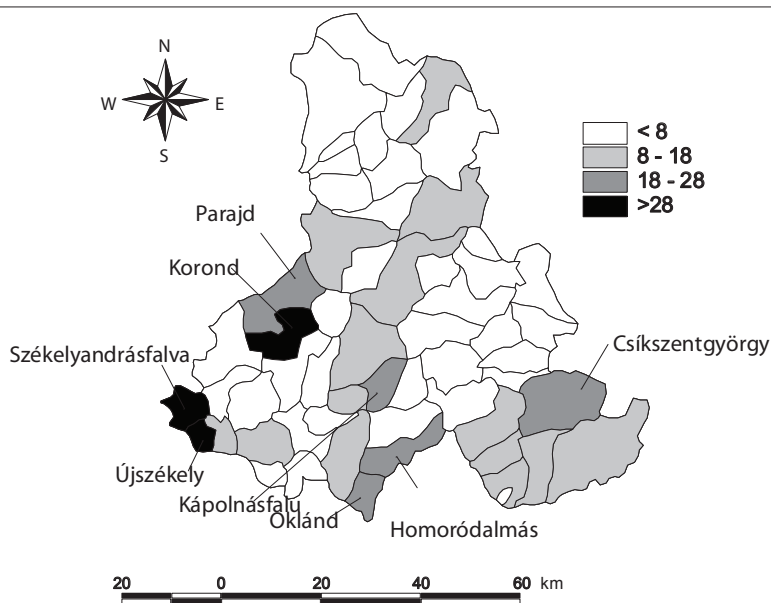

11. ábra. Halálokok nemzetiségek szerint Harghita megyében, 1996–2005.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy sok cigány (származású) ember a roma közösségek fizikai elzártsága, a közlekedési eszközök hiánya, illetve az alacsony fokú iskolázottság miatt – továbbá mivel képtelen megfizetni az orvosi díjakat – gyakorlatilag nem is tudja igénybe venni az egészségügyi ellátásokat (lásd Zoon 2001). Ez magyarázza azt is, hogy 1996–2005 között nem egyformán alakult a roma elhalálozottaknak az összes halálesethez viszonyított településenkénti aránya sem: bőven találunk olyan községeket, ahol az 1000 elhalálozásból legalább 28 cigány etnikumú volt, Korondon például ez az arány 62/1000.

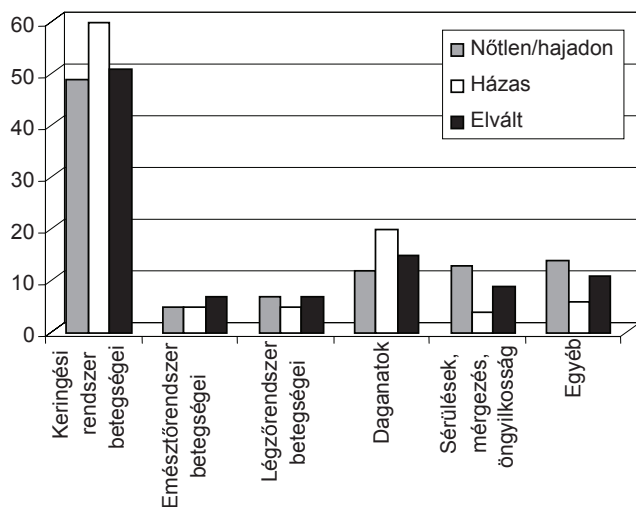
4. A statisztikákban a románoknak csak egy részét jegyezték be cigány etnikumúként.

2. térkép. Cigány etnikumúak elhalálozási arányai Hargita megyében (1000 halálesetből).

Elhalálozás és családi állapot: 1996–2005 között a nőtlen/hajadon személyek 13%-a sérülés, mérgezés, öngyilkosság következtében halt meg. Ez az arány az özvegyeknél is magas, közülük minden tízedik sérülés, mérgezés, öngyilkosság következtében halt meg, míg a családosoknál ez az arány csak 4%. Daganatos megbetegedés okozta azonban minden ötödik családos halálát, és minden tízedik házasulatlanét.

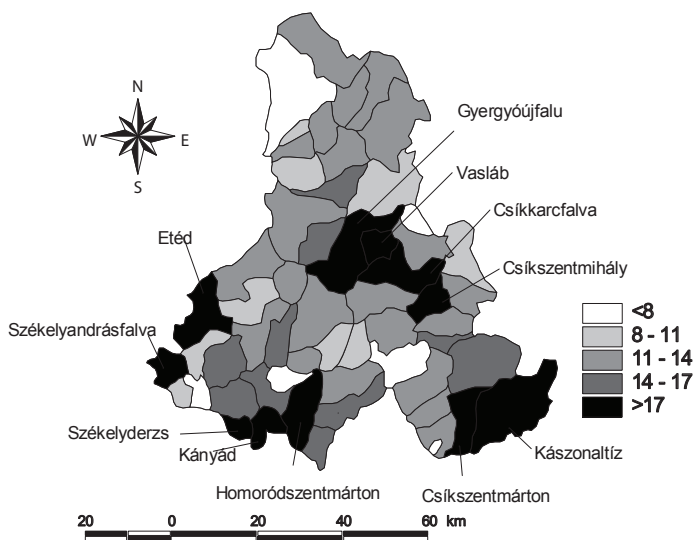
12. ábra. Halálokok alakulása a családi állapot függvényében Hargita megyében, 1996–2005 (15 évesnél idősebb népesség).

A halandóság területi különbségei: A fentebb felsoroltak mellet az elhalálozások jelentős területi különbségeket is mutatnak, aminek kulturális, az egészségügyi ellátásból fakadó, lakáshelyzeti, klimatikus, munka- és életkörülménybeli okai vannak⁵. A megyei adatokat figyelembe véve látható, hogy a kiemelt halálokok tekintetében a 100 000 lakosra jutó elhalálozás évről évre növekedett, csak a balesetek aránya csökkent 1995-től mérsékelten.

100 000 lakosra jutó elhalálozás	Keringési rendszer betegségei	Daganatok	Légzőrendszer betegségei	Balesetek	Emésztőrendszer betegségei
1989	642.1	138.7	62.2	91.9	26.4
1990	660.8	127.5	49.7	84.1	26.2
1995	942	164	98	112	42
1999	718	158.3	58.7	95.2	42.4
2004	659.7	160.9	65.7	76.7	36.2

7. táblázat. Halálokok alakulása Hargita megyében, 1989–2004 (100 000 lakosra).

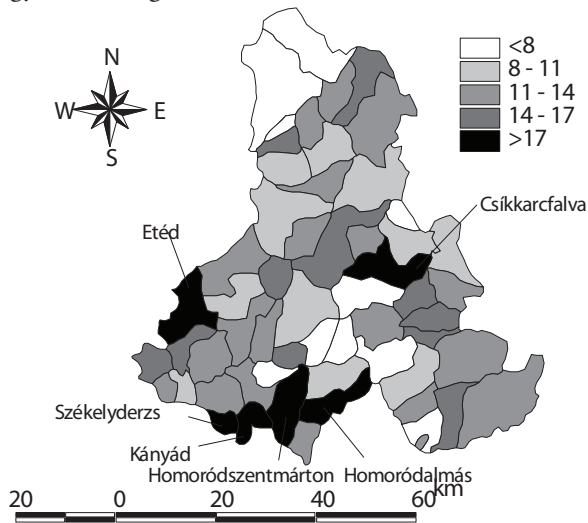
2005-ben Hargita megyében 1000 lakosra 10,9 halálozás jutott. A férfiak esetében az arány 12,4‰, a nőknél 9,6‰. A községekre lebontott adatokat elemezve látható, hogy vannak olyan községek, ahol az 1000 lakosra jutó elhalálozás meghaladja a 17-et (ez 100 000 lakosra 1700 elhalálozást jelent).

3. térkép. Elhalálozási arányok Hargita megyében, 1996 (‰).

1996-ban több mint 17 elhalálozás jutott ezer lakosra a megye 11 községében (Gyergyóalfalu, Vasláb, Csíkkarcfalva, Csíkszentmihály, Kászonaltíz, Csíkszentmárton, Homoródszentmárton, Kányád, Székelyderzs, Székelyandrásfalva és Etéd), sőt olyan község is volt, ahol 26‰-es elhalálozás volt. A községekre vonatkozó adatok a Megyei Statisztikai Hivatal adatbázisából származnak. Mivel az egyes évek adatai – a kis számok miatt – statisztikailag nehezen elemezhetők, 1996–2005 együttes adataival számoltam.

lozási aránnyal számolhattunk (Székelyandrásfalva). A vizsgált tíz év alatt a halálozási arányok csökkenő tendenciát mutatnak, a térkép 2005-re mintegy „kivilágosodik”. Míg 1996-ban csak négy olyan község és egy város volt, ahol az ezer főre eső elhalálozás 8-nál kisebb volt, 2005-ben 10 ilyen község figyelhető meg.

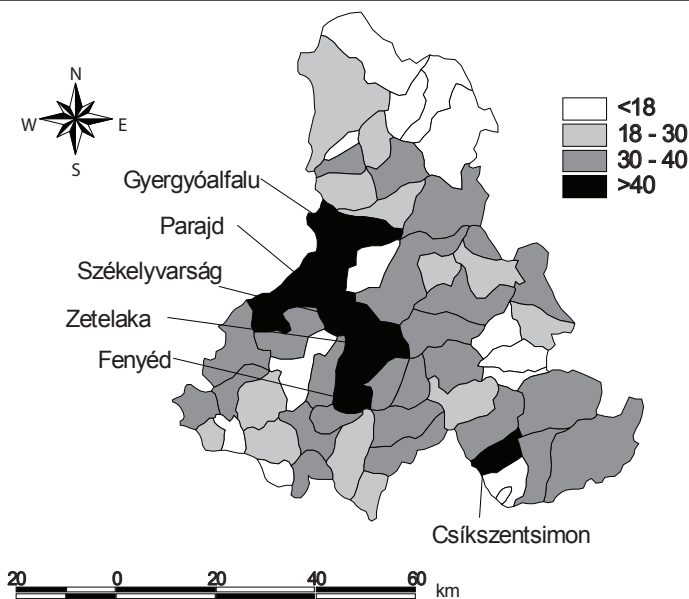

4. térkép. Elhalálozási arányok Hargita megyében, 2005 (%o).

2005-ben már csak a megye 6 községében volt nagyobb 17‰-nél az elhalálozási arány. A községek közül Csíkkarcfalva, Etéd, Homoródalmás, Homoródszentmárton, Kányád és Székelyderzs község mortalitása a legkedvezőtlenebb.

Öngyilkosság és területi különbségek: Szakemberek véleménye szerint Romániában a legtöbb esetben a nyomorból, szegénységből adódó depresszió és elkeseredettség veszi rá az érzékenyebb idegzetűeket erre a végzetes lépésre. A kilátástalan jövő, a frusztráció, fásultság, életuntság érzése inkább kamaszkorban jelentkezik, de a feszültségekkel teli családi, társadalmi helyzet, munkahelyi viszonyok is öngyilkossághoz vezethetnek. Kisebb százalékban, a személyiségfejlődési zavarokban szenvedő személyek is könnyen lemondanak az életről. A végsőkig elkeseredettek 57%-a elemi végzettséggel, 37 százaléka középiskolai és 6%-a főiskolai tanulmányokkal rendelkezik, mutatják az országos adatok. A legtöbb öngyilkos a 41–50 év közötti korosztályból kerül ki, és az esetek 80 százalékában a férfiak azok, akik eldobják maguktól az életet. A férfiak a nyári hónapokban, a nők késő ősszel, télen és tavasszal hajlamosabbak véget vetni életüknek.

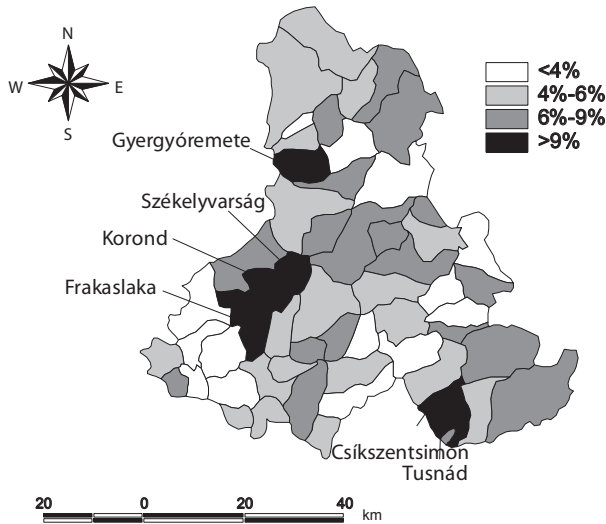
Összességében 100 ezer lakosra évente 15,5 öngyilkos eset jut (2005). Vannak megyék, ahol az öngyilkosok száma igen magas, és vannak olyanok, ahol jóval az átlag alatt van az ilyen halálesetek száma. Romániában a magyar többségű megyékben a legmagasabb az öngyilkosságok számaránya, az öngyilkossági „toplista” élén évek óta Hargita és Kovászna megye áll (Hargita megyében a 100 000 főre évente átlagosan 32,8, míg Kovászna megyében 32 öngyilkosság jut). A vizsgált 10 év (1996–2005) adatai alapján elmondható, hogy az elkövetett öngyilkosságok 85%-ában volt férfi az elkövető, 15%-ában pedig nő.

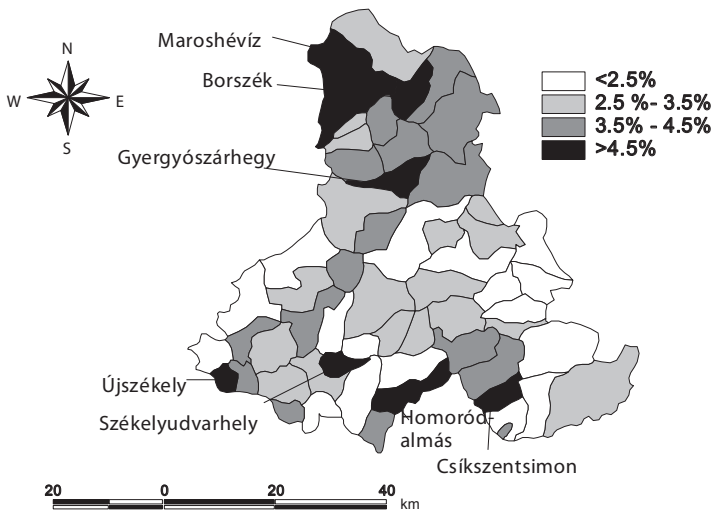
5. térkép. Az öngyilkosságok aránya Harghita megyében, 1996–2005 (1000 halálesetre).

A fenti térkép jól szemlélteti, hogy melyek azok a községek, ahol legmagasabb az ezer elhalálozásból az öngyilkosságok száma (Parajd, Székelyvarság, Gyergyóalfalu, Zetelaka, Fenyéd és Csíkszentsimon), illetve megfigyelhető az öngyilkosságok eloszlásának rendkívül markáns differenciáltsága is.

Egyéb halálokok területi eltérései: A halálozási különbségek a megyén belül a társadalmi egyenlőtlenségek és az egészségi állapot kirajzolódó példái. A légzőrendszer betegségeinek halálozási rátája, mint főcsoporté, különös módon alakult az elmúlt 20 évben. A 1987-ben 100 000 lakosra jutó ilyen eredetű elhalálozások száma 71,5 volt, ez 1994-ben 66,6-ra, 2000-ben 47,4-re csökkent, majd 2004-ben újra elérte a 67,6-ot, míg 2005-ben 48-an haltak meg valamilyen légzőrendszeri betegség következtében. 1996–2005 között az elhalálozások több mint 9 százalékát okozta légzőrendszeri megbetegedés a következő községekben: Tusnád, Csíkszentsimon, Korond, Farkaslaka, Székelyvarság.

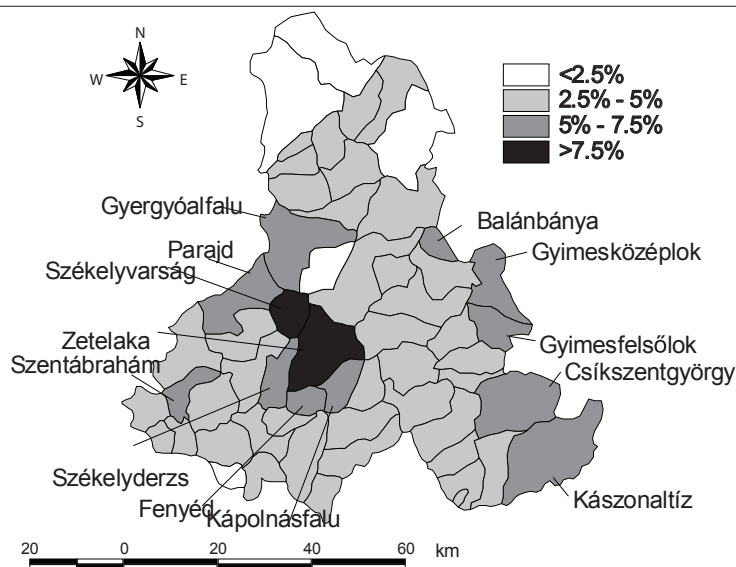

6. térkép. Légzőrendszeri megbetegedések okozta halálozások részarányai Hargita megyében, 1996–2005 (összes halálához viszonyítva).

7. térkép. Emésztőrendszeri megbetegedések okozta halálozások részarányai Hargita megyében, 1996–2005 (összes halálához viszonyítva).

Ugyanakkor 1987 óta rendkívüli mértékben emelkedett az emésztőrendszeri betegségek következtében meghaltak aránya, 2002-re a 100 000 lakosra jutó halálozások száma 24-ről 46-ra emelkedett, majd 2005-re ismét csökkent (38/100 000). E betegségek nagyobb mértékben vezetnek halálhoz a férfiaknál, mint a nőknél: napjainkban (2005) 10 000 férfi közül 385 hal meg emésztőrendszeri betegség következtében, míg ugyanannyi nő közül csupán 296.

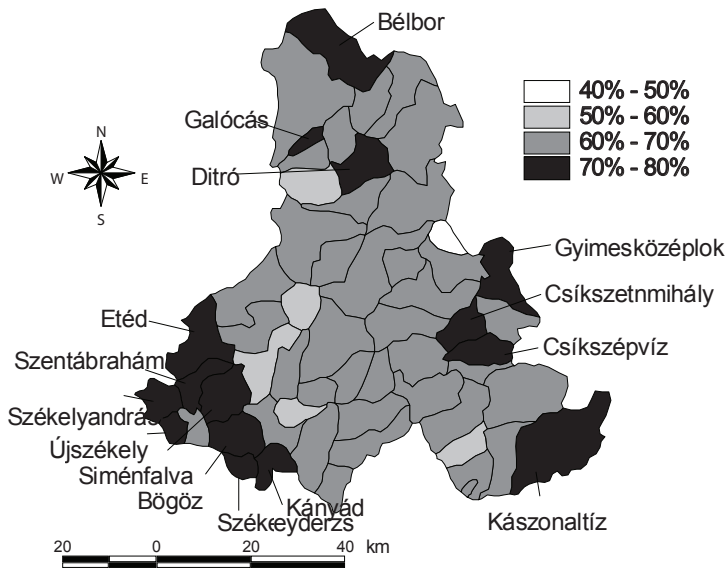

8. térkép. Sérülés, mérgezés és öngyilkosság okozta halálozások részarányai Harghita megyében, 1996–2005 (összes halálozáshoz viszonyítva).

Harghita megye 1990 óta országos szinten is vezető helyet foglal el az öngyilkossági statisztikában. A megyén belül az erőszakos halálok következtében elhunytak a legmagasabb arányban Székelyudvarhely környékén szerepelnek a statisztikákban.

Ugyanakkor a halálokok vizsgálata alapján megállapítható, hogy ezek koncentrálnak – a halálozások 75%-át a keringési rendszer betegségei és a daganatos megbetegedések okozzák. A keringési rendszer betegségei miatti halálozás igen magas, részaránya több mint 40 százalékát

jelenti az elhalálozásoknak a megye összes településén, de vannak olyan községek, ahol akár a háromnegyedét is, ezek: Bélbor, Galócás, Ditró, Etéd, Szentábrahám, Székelydrásfalva, Újszékely, Siménfalva, Bögöz, Székelyderzs, Kányád, Kászonaltíz, Csíkszépvíz, Csíkszentmihály és Gyimesközéplak.

9. Sérülés, mérgezés és öngyilkosság okozta halálozások részarányai Hargita megyében, 1996–2005 (összes halálozáshoz viszonyítva).

KÖVETKEZTETÉSEK

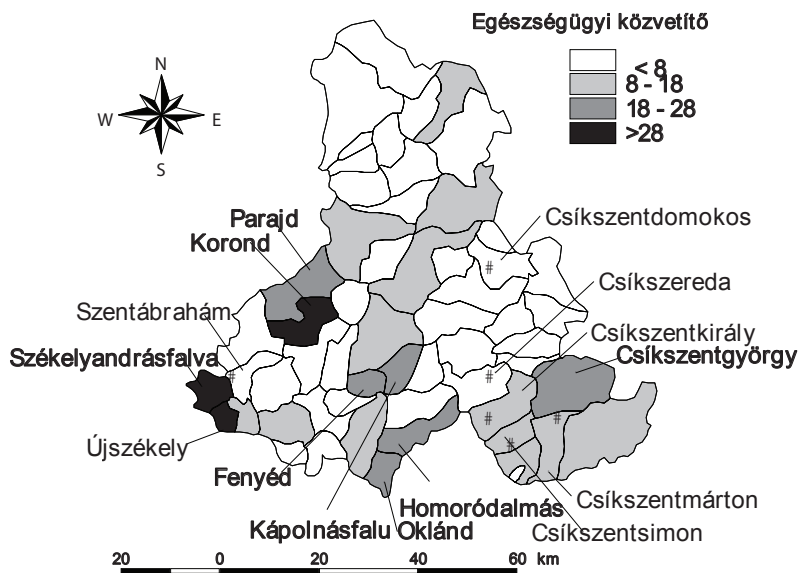
Az elmúlt évtizedekben az okspecifikus halandóság változásai mind a férfi, mind a női népességben megegyeznek – az alkoholizmus és a dohányzás az a két rizikófaktor, amely a mortalitás emelkedésében a legjelentősebb szerepet játssza. Emellett a mozgásszegény életmódot, az egészségtelen táplálkozást, az ideges életvitelt, valamint a környezetszennyezést emelik ki a különböző elemzések a magas halandósági ráták okaiként. Az Egészségügyi Világszervezet álláspontja szerint a populáció egészségi állapotának 43%-áért az életmód (társadalmi tényezők és magatartás), 27%-áért a genetikai tényezők, 19%-áért a környezeti hatások felelősek, az egészségügyi ellátás pedig csupán 11%-ban befolyásolja azt. Az előbbi arányokból adódik, hogy az egészséges életmódra nevelés mellett a környezetvédelem és a humángenetikai kutatások támogatása került előtérbe a fejlett országokban, a hagyományos egészségügyi szolgáltatók támogatása pedig visszafogottabbá vált.

Komoly teendők állnak az egészségügy előtt is, de tudjuk, hogy az egészségügyi ellátás önmagában nem tud javítani az ország/megye igen rossz halálozási és morbiditási viszonyain. A megelőzés tekintetében például a lakosság egészségmagatartása komoly akadályt jelent. A már definiált betegségek/halálokok jó részében az egészségügyi ellátás már csak az állapot kompenzálására, többnyire csak csillapító megoldásokra szorítkozhat, ami lényegesen drágább és kimenetele is kétségesebb. Közhelynek számít például, hogy a tüdőrák és egyéb légzőszervi

megbetegedések morbiditási/mortalitási rátája érdemben nem csökkenthető az igen drága diagnosztikai-terápiás protokollok fejlesztésével. Ezek nem elegendők, amíg a dohányzás elleni permanens kampány nem válik szigorúvá és keményen eltökéltté; amíg a média nem vállal komoly szerepet ebben, s a reklámokat nem korlátozzák drasztikusan; amíg a már meglévő törvényeket nem hajtják végre kellő szigorral, vagy amíg nem valósulnak meg a légszennyezést csökkentő intézkedések. Ugyanez mondható el az alkoholizmus és öngyilkosság kérdéséről is, lévén a két jelenség igen szoros összefüggésben.

A megelőzés fontosságát kellene tehát fokozottabban propagálni a társadalmi helyzetük szempontjából veszélyeztetett csoportoknak, hiszen ők épp azok, akik a szűrővizsgálatokat is kevésbé veszik figyelembe. Ahol magasabb az 1000 elhalálozásra jutó cigány etnikumúak elhalálozása, ott valószínű, hogy a lakosság körében is magasabb az arányuk, ezért az ilyen községekbe olyan közvetítőket kellene alkalmazni, akik egyrészt biztosítják a családorvos és a cigány lakosság közötti kapcsolatot, másrészt az egészségügyi szolgáltatás hozzáféréseinek a lehetőségeit is ismerik. Továbbá a közvetítők képzésére is hangsúlyt kellene fektetni. Jelenleg azok a személyek, akik közvetítői szerepet vállalnak a roma közösség és az egészségügyi szolgáltatók között, maguk is romák köréből kerülnek ki, és egyenként 500–750 romát „szolgálnak” ki. Hargita megyében 5 közvetítőt alkalmaztak, akik 16 településen tevékenykednek. Az alábbi térképen látható, hogy az egyes községekben ezer elhalálozásra hány cigány elhalálozás jut, illetve leolvasható az is, hogy hol működik közvetítő személyzet, illetve hol lenne még erre szükség.

Mivel nincs minden településen közvetítő, a közegészségügyi programok (például egészségnevelés) szervezésekor és gyakorlatba ültetésekor figyelni kell arra, hogy a közvetítők a környező települések közösségeit is bevonják a programokba. Ilyen lehetne például a családtervezés cigány közösségeknek – a gyerek és az anya védelmére helyezve a hangsúlyt. Nagyon fontos lenne továbbá a cigány etnikumúak körében a tbc-szűrés, mivel náluk a legmagasabb a légzőrendszeri betegségek következtében elhalálozottak aránya.

10. térkép. Romák elhalálozási arányai és egészségügyi közvetítők községenként Hargita megyében, 1996–2005.

Az 1996–2005 közötti évek adatait vizsgálva azt is láttuk, hogy a csecsemőhalandóság a cigányok körében az átlagnál sokkal magasabb. E haláleseteknél nagy szerepet játszhat a terhesség alatti dohányzás vagy az anyák rendkívül alacsony életkora, ezért lenne célszerű nevelési programok szervezése közvetítők bevonásával. A csecsemőhalandóság egyébként a népesség szociális jólétét is kifejezi: minél alacsonyabb a halandósági mutató, annál fejlettebb az adott közösség életszínvonala. A probléma ezért az életszínvonal emelésén kívül az oktatás segítségével oldható meg.

Hargita megye 1990 óta vezető helyet foglal el az országos öngyilkossági statisztikákban. Az öngyilkos-magatartásra, a kedélyzavarokra, a megelőzési módokra is rá kell irányítani a figyelmet – a megelőzést illetően vannak is kezdeményezések: Csíkszeredában Országos Pszichiátriai Szimpóziumot szerveztek, ahol magyarországi és hazai szakemberek részvételével, az öngyilkos-magatartásról és kedélyzavarokról folytak az előadások.

Ugyancsak közismert a dohányzás egészségkárosító hatása, ami jelentős szerepet játszik a keringési és légzőszervi betegségek, a légcső- és tüdőrák, valamint a szájüregi rák kialakulásában, továbbá számos egyéb betegség kialakulását segíti elő, azaz jelent kockázati tényezőt. A dohányzás okozta megbetegedések jelentős terhet rónak az egészségügyi ellátásra, a társadalombiztosításra, ezáltal az egész társadalomra. A idő előtti halálozásban is jelentős szerepet játszik a dohányzás, nemzetközi szakértők szerint a 35–69 éves férfiak halálozásáért 35%-ban a dohányzás tehető felelőssé, míg a nők körében ez az arány 7%. Különösen nagy kockázatot jelent a dohányzás és a nagymértékű alkoholfogyasztás együttes előfordulása. Ezért egyre fontosabb az ilyen jellegű ismeretterjesztő kampányok szervezése.

A szív- és érbetegségek kialakulásának megelőzése valóban hatékony lehet a rizikófaktorok kontrollja révén (dohányzás visszaszorítása, fizikai aktivitás, táplálkozás, stresszmenedzsment, életmódreform, egészségtudatosság; koleszterin, vérlipidek, glukóz szintjének ellenőrzése). Svédországban a betegségmegelőzésre létrehozott programok következtében lecsökkent például a szív- és érrendszeri megbetegedések okozta elhalálozás aránya: 2002-ben százezer lakosra Svédországban 243,17, míg Romániában 767,9 volt ilyen halálestet jutott.

A szakemberek véleménye szerint a daganatos megbetegedések mutatóinak javításában a megelőzést elősegítő életmódbeli és környezeti tényezők visszaszorítása, valamint a betegség korai felismerését és kezelését szolgáló egészségügyi ellátás bír alapvető fontossággal. Mivel Hargita megyében magas a daganatos megbetegedések következtében elhalálozottak aránya, illetve nagyon fontos a betegség korai felismerése, úgy gondolom, hogy további szakorvosok alkalmazására lenne szükség (jelenleg egyetlen onkológus dolgozik a megyében).

A vizsgálatnak további fő megállapítása volt, hogy majdnem minden, mindkét nemet érintő megbetegedés kialakulásában nagyobb a férfiak kockázata, mint a nőké.

Amellett, hogy a vizsgált adatok (születések, halálozás különböző halálokok szerint, születéskor várható élettartam stb.) a társadalom egészségi állapotának mutatói, közvetetten a román társadalom állapotának is igen fontos komplex jelzőszámai, és sok egymástól nehezen elválasztható tényező hatását tükrözik. A kedvezőtlen romániai és ezen belül Hargita megyei mortalitási jelzőszámok mögött – számos más tényező mellett – meghúzódó egészségtelen életmód és/vagy az egészséggel való törődés hiánya egyfajta latens önkárosító magatartást, attitűdöt jelenthet – hiszen, mint tudjuk, az egészséggel szembeni nemtörődömség jelentős problémákat okozhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

*** 2004: *Komorbiditás vizsgálata a fekvőbeteg és járóbeteg szakellátás 2002. évi adatai alapján*, Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

*** 2004: *Morbiditási Adattár 2003*, Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

*** 2005: *Starea de sănătate a populației europene – la începutul secolului XXI și prognoza pentru anii 2020–2025*, București: Ministerul Sănătății – Centrul de Calcul și Statistică Sanitară

*** 2000–2004: *Anuar Statistică Sanitară*, Ministerul Sănătății – Centrul de calcul și statistică sanitară, București

*** 2000: *Comparații internaționale privind statistică demografică și sanitară*, Ministerul Sănătății – Centrul de calcul și statistică sanitară, București

Zoon, I. 2001: *Peremre szorulva: a romák és közszolgáltatások helyzete Romániában, Bulgáriában és Macedóniában*, New York: Open Society Institute

Rose, G.–Marmot, M. G. 1981: *Social class and coronary heart disease*. *British Heart Journal* 45

Losonczi, Á. 1989: *Ártó-védő társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Cătălin Zamfir 1999: *Politici sociale în România*, editura Expert, București

Telegdy Balázs

Az autonómia és a liberális pluralizmus dilemmái a közép-európai magyarok törekvésein példázva

Recenzió Deets, Stephen–Stroschein, Sherrill 2005: Dilemmas of autonomy and liberal pluralism: examples involving Hungarians in Central Europe (Nations and Nationalism 2005, 11. (2.), 285–305.) című tanulmányáról

Mindenképp érdekes és esetenként tanulságosnak is bizonyul az olyan művek olvasása, amelyeknek nagy az én érintettsége. A Deets–Stroschein szerzőpáros tanulmánya is ilyennek bizonyul: a liberális pluralizmus autonómiatörekvéseinek kritikáját fogalmazzák meg, a közép-kelet-európai magyar kisebbség és a magyar állam törekvésein keresztül szemléltetnek.

A liberális pluralisták (vagy nemzeti liberálisok) azt állítják, hogy a kisebbségek szabadságjogainak védelme érdekében szükség van egyfajta, formálisnak tekinthető kisebbségi kulturális közösségre. Abból a premisszából indunak ki, hogy az egyéni jogok nem elégségesek a kulturális közösségek védelmére, és amellet érvelnek, hogy az etnikai és nemzeti csoportoknak bizonyos szintű kollektív autonómiára van szükségük. E kijelentés kritikájának is tekinthetjük a tanulmányt, amelyben a szerzők konkrét példákon keresztül támasztják alá észrevételeiket; példáiakat a magyar kisebbségi törekvések szolgáltatóják, valamint állításaik igazolására bemutatják a különböző EU-s intézmények e témában hozott döntéseit is.

A tanulmány két, jól elkülönülő részre osztható. Az elsőben a liberális pluralizmus elméleti felvázolására vállalkoznak a szerzők, illetve ennek kritikáját fogalmazzák meg a klasszikus liberalizmus tükrében. A demokráciákban már régóta vita tárgya, hogy miben is áll a rendszer lényege; hogy a többségi akarat érvényesítését és/vagy a kisebbségek védelmét szavatolja-e? E kérdés kapcsán a demokratikus államokban már régóta küzdenek annak a veszélyével, hogy a többség korlátozza a kisebbség szabadságát, különösképpen ha a többség-kisebbség dimenzió mentén kulturális csoportokról van szó. Ez a téma 1989 után azért kapott nagy aktualitást, mert a közép-kelet-európai államok mind többnemzetiségűek voltak. Az európai intézmények a jogalkotás során kísérletet tettek arra, hogy az alapvető kisebbségi kéréseknek eleget tegyenek, de olyan formában, hogy közben az egyéni szabadságjogokat próbálták hangsúlyozni. Ezzel egy időben a kisebbségvédelem egy másik alternatívája, a kisebbségjogok nemzeti liberális elmélete is megszületendőben volt. E nézet szerint az egyéni szabadságjogok nem elégségesek a kisebbség védelmére, mert túl nagy erőt biztosítanak a többség számára.

A többség-kisebbség viszonyát tisztázni kívánó elméleti kérdések az 1980-as évek végére két fő vitatéma mentén bontakoztak ki. Az egyik azt firtatta, hogy mi is a sokszínűség szerepe a demokráciában, a másik pedig a liberálisok és a közösségpártiak között zajlott: az utóbbi tábor azt állította, hogy a liberálisok túlságosan az egyénre helyezik a hangsúlyt, miközben eltekin-tenek az „ember, mint társas lény mivoltától”. A liberális pluralisták ez utóbbi problémát abból a premisszából kiindulva próbálták meg áthidalni, hogy a szabadság valós alapját a kulturális

csoporttagság kinyilatkoztatása képezi. Ezt annak fényében tekintették a szabadság alapjának, hogy előfeltételezték azt is, hogy az egyén bármikor megváltoztathatja kulturális identitását, így hatékonyan tud védekezni a közösség ereje ellen. Ez az állítás a többségi nemzetek számára elfogadható, de a nemzeti liberális eszme szerint a kisebbségeknek nem nyújt megfelelő védelmet, ha a demográfiai többségelv uralkodik – mert így a kisebbségek folyamatos asszimilációnak vannak kitéve. Ennek megfelelően a nemzeti kulturális kisebbségeknek önrendelkezési jogokat kell biztosítani, amelyeket az államnak kellene garantálnia.

A klasszikus liberálisok ezzel szemben úgy érveltek, hogy minden jog alapja az egyéni szabadságjog, és azáltal, hogy a nemzeti identitást mint kívánatos jogot hozzácsatolják, a más alapú identitásjogok szükségszerűen csorbulni fognak. Ezen túlmenően azt is lehetetlennek tartják, hogy a liberális eszme értelmében a különböző nemzetek és etnikumok közötti határ koherensen és konzisztensen gyakorlatba ültethető. A demokratikus államokban ugyanakkor bizonyos csoportokkal szemben a gyakorlatban is létezik megkülönböztetés a törvények szintjén, mint például a fogyatékkal élők vagy a nyugdíjasok esetében. Ha viszont a nemzeti kultúrát – mint a priori jogot – is differenciáló tényezőnek tekintjük, akkor a liberálisok szerint fennáll annak a veszélye, hogy más kulturális dimenziók mentén egyéb relatíve jól elkülönülő kulturális csoportok (például a homoszexuálisok vagy a különböző vallási szekták gyakorlói) is hasonlóképpen jár(hat)nak majd el.

A második rész a magyarok önrendelkezésre való jogi törekvéseit mutatja be, illetve a magyar állam azon lépéseit, amelyek a saját területén élő nemzeti és a határon túli magyar kisebbségek helyzetét segítő jogalkotásban nyilvánultak meg. Habár a szerzők számos példát hoznak fel a kritikai érvelésük alátámasztására, ezek közül csak egyre térek ki – amely véleményem szerint legszemléletesebben tükrözi a problémát – éspedig a Státusz törvényre.

Ha világos és fenntartható kulturális határok meghúzásáról van szó, a liberális pluralista eszmék máris problémába ütköznek, ami két tényező mentén válik érthetővé. Ezek közül az egyik, hogy az egyénnek nem csak egy, az etnikai és nemzetiségi dimenzió mentén tagolódott identitása van. A másik nagy probléma, hogy az etnikumot, vagy nemzetiséget milyen objektíválható tényezők mentén lehet megragadni. Egyszerűsítve és konkretizálva a kérdést, kinek milyen feltételeket kell teljesítenie ahhoz, hogy magyarnak legyen tekinthető; egyáltalán lehet-e feltételekhez kötni a nemzeti hovatartozást, vagy csupán az önmeghatározás/önbesorolás a mérvadó? A liberális pluralista szemlélet szerint szükség van az identitás objektív kritériumainak meghatározására, mert ez utóbbi esetben fennáll az identitás „felhígulásának” veszélye. A szerzők szerint viszont éppen ez a kérdéskör világít rá a legjobban a nemzeti liberális eszme korlátaira – hisz egy bizonyos nemzethez való tartozás, az azzal való azonosulás teljesen szubjektív, és lehetetlen olyan konkrét, a gyakorlatban is megfigyelhető támpontokat felállítani, melyek igazolják egy adott személy nemzeti identitását. A liberális pluralisták szerint ellenben szükség van ilyen etalonokra (így például csak az kaphatott Magyar Igazolványt, aki bizonyítani tudta, hogy magyar). A szerzőpáros szerint a liberális pluralizmus legfőbb problémája éppen az, hogy az ilyen „kikényszerített” identitások nem az egyes egyéneknek, hanem a közösségnek adnak erőt, más szóval az ilyen törekvések csorbítják az egyéni szabadságjogokat.

Végzőként hadd fejtsem ki saját véleményem a kérdésben. A szerzőpárosnak igaza van abban az értelemben, hogy a nemzetiség „kézzel foghatóvá” tétele csorbítja az egyéni szabadságjogokat. Ám, ha azt vesszük figyelembe, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbségek jogai három generáció óta a többségi nemzetek döntései miatt csorbulnak, illetve a kisebbségben élő ma-

gyarok vállalhatónak tekintik a teljes szabadságjogról való illetén lemondást – legalábbis amíg meg nem érnek arra, hogy a teljes liberális eszme alapján törekedjenek az érdekérvényesítésre –, számomra nem tűnik tragikusnak a szabadságjogok ilyen jellegű csorbulása.

Sumarul studiilor

BOCSSKOR ÉVA: STAREA DE SĂNĂTATE A LOCUITORILOR JUDEȚULUI HARGHITA, DIN PERSPECTIVA SERVICIILOR SANITARE. Studiul analizează mortalitatea în România, în special județul Harghita, cauzele mortalității premature, precum și disparitățile legate de mortalitate în contextul internațional. Condițiile nefavorabile natalității reprezintă grave probleme social-economice și pot fi sursa unor tensiuni politice. Secolul XXI. întâmpină, pe termen lung, două provocări majore: una de natura demografică iar alta de natură climatică. Provocarea demografică, pe plan global, o constituie suprapopularea, iar în societățile postindustriale, mai ales în Europa, îmbătrânirea populației ce provoacă creșterea sarcinilor de întreținere și scăderea puterii competitive. Conform calculelor preliminare efectuate de ONU, populația Europei va reprezenta din ce în ce mai puțin din populația activă a globului.

Bocskor Éva sociolog, Universitatea Sapientia Miercurea Ciuc; e-mail: bocsievi@yahoo.com.

CSATA ZSOMBOR–DÁNIEL BOTOND–POP CARMEN: TINERI ÎN DEBUTUL CARIEREI PROFESIONALE PE PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ. Studiul se concentrează asupra relației dintre sistemul educațional și piața forței de muncă, privite în lumina politicilor educaționale și schimbărilor structurale după 1989. În sens mai restrâns, este analizată plasarea pe piața forței de muncă a licențiaților Universității Babeș-Bolyai aflați în debutul carierei profesionale.

Csata Zsombor sociolog, asistent universitar, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, catedra de Sociologie; e-mail: csatazsombor@yahoo.com.

Dániel Botond sociolog; e-mail: danielbotond@gmail.com.

Pop Carmen sociolog, colaboratorul Centrului de Dezvoltare Universitară; e-mail: lcarmen@staff.ubbcluj.ro.

GÁL KATALIN: PARTICULAR VERSUS PERIFERIC. STRATEGIILE ECONOMICE INFORMALE ALE STUDENȚILOR CLUJENI. În procesul înțelegerii strategiilor economice informale din România, și mai restrâns, din Cluj, trebuie cuprinsă, dincolo de cunoașterea activităților surprinse sau observabile, și o perspectivă care nu conform exercițiilor informale concrete îi abordează pe cei care activează în sfera informală ci având drept țintă grupurile descrie strategiile sau practicile care se ascund după particularități (a se înțelege grupuri particulare). În cazul de față, particularitatea vizată o constituie grupul studenților clujeni, care dincolo de faptul că prin prezența lor au alcătuit sectoare economice specializate pe acest grup, au „dezvoltat” strategii economice informale caracteristice exclusiv grupului.

Gál Katalin sociolog, doctorandă Universitatea Babeș-Bolyai; e-mail: gal_katalin@yahoo.com.

KISS ZITA: „ACESTA ESTE CĂMINUL NOSTRU” – CULTURA LOCATIVĂ A TINERELOR CUPLURI DIN CLUJ. Anturajul oamenilor este în strânsă legătură cu stilul de viață. Cultura locativă a indivizilor constituie cea mai evidentă reprezentare a modului lor de viață. Elementele de design interior, compoziția obiectelor „vorlesc” de modul de structurare a vieții oamenilor care locuiesc printre ele, de modelele și mecanismele normative care le modelează viața. Scopul studiului este descrierea pattern-urilor de design interior, cultura locativă a cuplurilor tinere din Cluj și, de asemenea, descrierea unor elemente definitorii în conlocuirea tinerilor.

Kiss Zita sociolog, masterandă a Universității Babeș-Bolyai; e-mail: kiss_zita@yahoo.com

TELEGDY BALÁZS: STRUCTURAREA SPAȚIALĂ A PROBLEMELOR SOCIALE – SUNT SAU NU EFICIENTE REGIUNILE DE DEZVOLTARE DIN ROMÂNIA DIN PERSPECTIVA TRATĂRII PROBLEMELOR SOCIALE? Autorul se întreabă cât sunt de reale regiunile de dezvoltare actuale din România, în ce măsură acoperă ele problemele sociale comune ale județelor componente, și în ce măsură corespund hotarele acestora cu problemele ce caracterizează unitățile astfel alcătuite. Studiul, prin descrierea situației, formulează propuneri în desemnarea unor hotare noi a regiunilor de dezvoltare. Pe lângă faptul că nu există o „rețetă UE” universală în alcătuirea regiunilor, trebuie luate în considerare în primul rând acele probleme regionale, economice și sociale care contribuie la fundamentarea diferitelor regiuni de nivel NUTS pe omogenitatea unităților administrative mai mici, care le alcătuiesc.

Telegdy Balázs sociolog, asistent universitare, Universitatea Sapientia, Miercurea Ciuc; e-mail: telegdyb@yahoo.com

PETROVICI NORBERT: MANAGERISM PATERNALIST. RELAȚII DE PUTERE A ELITEI POLITICE ROMÂNE LA SFÂRȘITUL ANILOR 80’ ȘI ÎNCEPUTUL ANILOR 90’. Autorul prezintă, în contextul Europei centrale și de est, diferențele dintre modelele reproductive ale elitei comuniste din unele țări ale acestei regiuni, focusând pe cazul României. Se accentuează faptul că diferențele specifice se pot găsi în deosebirile dintre diferiți actori politici. În cadrul studiului, se face o comparație cu Ungaria deoarece și în acest caz, ca și în cazul României, tehnocrații și birocrații regimului trecut au obținut poziții de putere însemnate în structura socială a noul regim, deși în cele două țări se observă direcții diferite de dezvoltare.

Petrovici Norbert sociolog, e-mail: norbertpetrovici@yahoo.com

ÉVA BOCSKOR: THE STATE OF HEALTH OF THE RESIDENTS OF HARGITA COUNTY AS REFLECTED BY THE HEALTHCARE SERVICES. The study examines the mortality, the causes of early death and the inequality in front of death in Hargita County, all placed in an international context. The unfavorable demographic conditions cause an important socio-economic problem and may be the source of political tension. Two main challenges are to be faced in the 21st century: one is the demographic, and the other is the climatic challenge. The demographic challenge appears on two levels: on a global level it means overpopulation, while in post-industrial societies – and mainly in Europe – it means the ageing of population and thus the rise of social costs and the decline in competitiveness. According to the calculations of the UN, the demographic weight of Europe is going to decline throughout the century.

Éva Bocskor – sociologist, Sapientia, EMTE, Csíkszereda. E-mail address: bocsievi@yahoo.com.

ZSOMBOR CSATA–BOTOND DÁNIEL–CARMEN POP: THE POSITION ON THE LABOR-MARKET OF YOUNG PEOPLE STARTING OUT ON THEIR CARREERS. The study is focused on the relationship between the educational system and the labor-market in the context of educational policy and structural changes that took place after the change of regimes. More precisely, the position on the labor market of young people who are just starting out on their careers is going to be analyzed: the position of those, who have recently finished their studies at the Babeş-Bolyai University.

Zsombor Csata – sociologist, assistant lecturer at the Department of Sociology, Babeş-Bolyai University; e-mail: csatazsombor@yahoo.com.

Botond Dániel – sociologist; e-mail: danielbotond@gmail.com.

Carmen Pop – sociologist; University Development Center; e-mail: lcarmen@staff.ubbcluj.ro.

KATALIN GÁL: PARTICULAR VERSUS PERIPHERAL. INFORMAL FINANCIAL/ECONOMIC STRATEGIES OF THE STUDENTS IN KOLOZSVÁR. When examining the informal financial/economic strategies in Romania and more precisely in Kolozsvár, besides the description of observable activities we have to add another method of analysis: an approach that tries to map out strategies of particular groups and not vice versa – describing those active in the informal sphere along their specific activities. In our case the particular group to be described is the large student body in Kolozsvár, which besides generating economic sectors by its existence, has also developed specific financial strategies.

Katalin Gál – sociologist, PhD student at the Babeş-Bolyai University; e-mail: gal_katalin@yahoo.com.

ZITA KISS: “THIS IS OUR HOME” – HOMES OF YOUNG COUPLES IN KOLOZSVÁR. The environment is closely connected to the lifestyle. The way people decorate/furnish their homes is the most tangible aspect of their lifestyles; the elements of the furniture, pieces of furniture talk about the life of those living around them, about the models and norms that shape their lives. The purpose of the study is to describe the patterns of furnishing of the young couples living in Kolozsvár and to identify the models that are characteristic of this population.

*Zita Kiss – sociologist, Master’s student at the Babeş-Bolyai University;
e-mail: zita_kiss@yahoo.com.*

BALÁZS TELEGDY: SOCIAL PROBLEMS AND THEIR STRUCTURE IN SPACE. ARE THE DEVELOPMENT REGIONS OF ROMANIA EFFECTIVE FROM THE POINT OF VIEW OF SOCIAL PROBLEMS? The author examines the development regions in Romania, the way these regions cover the problems of those living within their limits. Besides describing the current ones, the study tries to give advice for delimiting new regions. It states that within the current regions, inequalities are considerable: the territories falling within particular regions are not homogenous from many points of view. Even though there is no prescribed model in the EU for delimiting regions, the local, economic and social problems of certain territories have to be taken into account when setting the limits of such NUTS regions of various levels, in order for them to be homogenous.

*Balázs Telegdy – sociologist, assistant lecturer at Sapientia EMTE, Csíkszereda;
e-mail: telegdyb@yahoo.com.*

NORBERT PETROVICI: PATERNALIST MANAGERISM. RELATIONSHIPS OF POWER OF THE ROMANIAN POLITICAL ELITE AT THE END OF THE 1980’S AND THE BEGINNING OF THE 1990’S. The author describes the particularities of the reproduction models of the communist elite in the countries of Central and Eastern Europe, focusing in particular to Romania. Throughout the study the fact that the above mentioned particularities can be attributed to the differences between the political actors is emphasized. The Romanian situation is compared to that in Hungary, where, similarly to Romania, the bureaucrats of the past regime succeeded to power even after the change of regimes, despite the fact that there are considerable differences in the development of the two countries.

Norbert Petrovici - sociologist; e-mail: norbertpetrovici@yahoo.com.

Az Erdélyi Társadalom eddigi tanulmányai

2003. 1.

- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között
Péter László: Új szegények túlélési stratégiái
Pásztor Gyöngyi: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron
Geambaşu Réka: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata
Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben
Magyari Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól

2003. 2.

- Csata Zsombor–Kiss Tamás: Migrációs potenciál Erdélyben
Horváth István: Kivándorlási hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október
Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház
Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán–Geambaşu Réka–Pásztor Gyöngyi: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók
Turai Tünde: A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban
Mohácsek Magdolna–Vitos Katalin: Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiben

2004. 1.

- Kiss Tamás: Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében
Gödrö Irén: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón
Veres Valér: A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között, regionális összehasonlításban
Mezei Elemér–Rotariu Traian: Az utóbbi években történt változások a falusi és városi népesség korösszetételében
Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében
Csata Zsombor–Kiss Dénes–Kiss Tamás: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről

2004. 2.

- Gábor Kálmán: A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez
- Veres Valér: A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete
- Horváth István: Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja, 1990–2000
- Barna Gergely: Erdélyi magyar ifjúsági szervezetek szervezetszociológiai elemzése
- Ercsei Kálmán–Geambaşu Réka: A „tusványosi táborlákók” ifjúsági státusának és politikai beállítottságának vizsgálata”
- Ravasz Katalin: A világháló társadalmi diffúziójának hazai sajátosságai – Internethasználati körkép a romániai lakosság körében
- Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között
- Benedek József–Nagy Egon: Kolozs és Bihar megye etnikai térszerkezetének változása 1966–2002 között
- Kinda István–Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán?

2005. 1.

- Simon Boglárka: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben
- Péter László: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról
- Toma Stefánia: „Az én cigányom”. Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000)
- Murányi István: Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon
- Irina Culic: Magyarság Erdélyben: a mienk, az övék, senkié? avagy hogyan értelmezzük a kettős állampolgárságról szóló népszavazást és a hozzá kapcsolódó reakciókat?
- Magyar Tivadar: Gyorsjelentés az erdélyi magyarok médiahasználatáról
- Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések

---

2005. 2.

Lengyel György: Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról

Juhász Pál: A falusias terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól

Kiss Dénes: Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán

Orbán Annamária–Szántó Zoltán: Társadalmi tőke

Kopasz Marianna: Jó szándék és kompetencia – avagy a bizalom két összetevője egy magyarországi vállalati felmérés tükrében

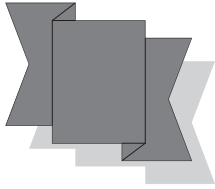
Csata Zsombor: A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága a Székelyföld falvaiban

Palkó Emília–Sólyom Zsuzsa: A vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere. Vállalkozói típusok két székelyföldi faluban

Gábos Edit: Vendégszerzők és vendégfogadók. Hálók a turizmusban – Zetelaka esete

Nagy Benedek: A várospromóció internetes eszközei a Székelyföldön

Szociológia Nyílt Est

előadások • kutatási eredmények • könyvbemutatók
vendégtanári előadások • viták

Szociológia, Kolozsváron,
nem csak az egyetemi nyilvánosság számára!

Tanév közben, minden második héten, rendszerint csütörtök este
(plakátolva, sajtóban hirdetve!)

Társszervezők:

SZOCIOLÓGUS VÉNDIÁK SZÖVETSÉG
BBTE SZOCIOLÓGIA TSZ. MAGYAR TAGOZATA
MAX WEBER TÁRSADALOMKUTATÁSI ALAPÍTVÁNY

magyar nyelvű szociológus-képzés Kolozsváron

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Szociológia Tanszék, Magyar Tagozat

- ✓ teljes körű magyar nyelvű képzés
- ✓ széles skálájú szakszociológia oktatás
- ✓ olvasmánycsomagok és nyomtatott jegyzetek számos tantárgyban
  - ✓ magyarországi és nyugati kapcsolatok
- ✓ kutatási lehetőségek és külföldi továbbtanulási lehetőségek
  - ✓ vendégtanári program
- ✓ tanórákon kívüli szakmai tevékenységek (Nyílt Est, Civil Kurázsi, TDK)
  - ✓ szakmai táborok, nyári kutatói gyakorlat
  - ✓ szakfolyóiratok, közlési lehetőségek
  - ✓ közismerten jó tanár-diák viszony
  - ✓ az a híres kolozsvári diákélet...

WEB

szociológiai folyóirat
a kolozsvári Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja

Települések, változó társadalmi terek
a 13. szám tartalmából:

Tanulmányok

- Ladányi János: Társadalmi és etnikai csoportok lakóhelyi szegregációja Budapesten, a poszt-kommunista átmenetben
- Pásztor Gyöngyi: Monostor kép, Monostor tudat. Kolozsvár egyik lakótelepének mentális képe
  - Péter László: „Gettók, slumok, szegénynegyedek”. Elemzési kísérlet a városi új szegénynegyedek beazonosítására
    - Ruszuly Emese: Lakótelepi munkáséletmód Kolozsváron
    - Gergely Orsolya: „Lakásból otthon”. Kolozsvári egyetemisták lakásmintái
- Gál Katalin: „Dobozolók, cápák, őszeresek”. Informális gazdasági stratégiák Kolozsváron
  - Ion Aluș: Gondolatok a faluszociológiáról (részletek)
- Nistor Laura–Kovács László Attila: Verespatak – falu az arany árnyékában

Műhely

- Letenyei László: Beszámoló a bonchidai falukutatásról

Recenzió

- Simon Boglárka: *Andrusz, Gregory, Harloe, Michael, Szelényi Iván (eds.): Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies.* (Városok a szocializmus után. Városi és regionális változások és konfliktusok a poszt-szocialista társadalmakban).
- Péter László: *Mihai Pascaru: Matricea comunitară. Cunoaștere, comunicare și acțiune comună în satul contemporan.* (Közösségi mátrix. Ismeret, kommunikáció és közösségi cselekvés a jelen falujában).
  - Pásztor Gyöngyi: *Rostás Zoltán: Chipurile orașului. Istorii de viață în București. Secolul XX.* (A város képei. Élettörténetek a XX. Bukarestjében).

Kiadó: Presa Universitară Clujeană
ISSN: 1583-6347